tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

ÖLÜMÜNÜN 15. YILDÖNÜMÜNDE MÜNİR NURETTİN SELÇUK

İLETİŞİM YAYINLARI
NİSAN 1996 • CİLT 25 • SAYI 148
KDV DAHİL 200.000.- TL

TÜRKİYE'DE TARİHÇİLİĞİN SORUNLARI

KÖY ENSTİTÜLÜ KÖY ÖĞRETMENLERİ

tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

NİSAN 1996 • CİLT 25 • SAYI 148

5 *Salih Özbaran*
Türkiye'de Tarihçiliğin Sorunları I

11 *Hürriyet Konyar*
Köy Enstitülü Köy Öğretmenleri

19 *Nurgün Oktik*
Köy Enstitüleri ve Kadın Öğretmenleri

25 *Orhan Telmen*
Üstad Münir Nurettin Selçuk'u Anarken

28 KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
Konser Programı ve Nota

35 *Cemal Ünlü*
Münir Nurettin Selçuk Taş Plaklarda

44 *Orhan Koloğlu*
Gladstone Abdülhamid'e Karşı

55 *Yusuf Yıldırım*
Şehbal'in Hediye-i Nakdiye Kurası

58 KİTABİYAT
Kemal Beydilli
Cevdet Tarihi Hakkında İlk Ciddi Çalışma

Mustafa Duman
Türk Halk Türküleriyle İlgili Almanca Bir Kitap

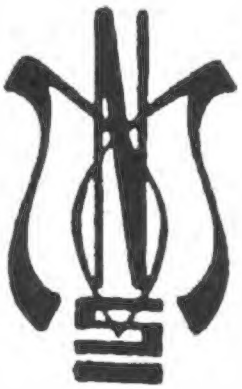

64 KİTAP DAĞARCIĞI
M. Sabri Koz
Bir Zamanlar Köy Enstitüleri

ÖN KAPAK: Münir Nurettin Selçuk(1947) **Orhan Telmen Arşivi**
ARKA KAPAK: 1900 Dünya sergisi'nde İngiltere Pavyonu **(Le Petit Journal'den)**

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Bu ay onbeşinci ölüm yıldönümünde andığımız Türk musıkisinin büyük isimlerinden Münir Nurettin Selçuk, güftesi Yahya Kemal'e ait olan Aziz İstanbul'u nasıl bestelediğini şöyle anlatıyor: "Bunu aşağı yukarı iki ay zarfında besteledim. Eser bittiği zaman son gece sabaha karşı dört-beş gibi idi. Kulağıma ezan sesleri geldi. O tabii beni çok mütehassis etti. Ve derhal esere İstanbul'a lâyık olduğu hava-i nesimesinde yaşayan bu sedaları koyarak eser bitmiş oldu. Bütün zenginliği ile..." Bugünlerde bed sesiyle, ağzını yayarak bu besteyi okuyan, bir de ezan koyarak "zenginleştiren" hanımefendi okuyucuyu (!) Üsrad duysa ne düşünürdü acaba?

Münir Bey için bir yazı istediğimizde, son günlerine kadar yanında olmuş yakın dostu Sayın Orhan Telmen bizleri kırmadı. Günlerce çalışarak yılların birikimini biraraya getirdi. Musıkimiz açısından çok değerli olan arşivini bize açtı, belgeleri kullanmamıza izin verdi. Dostumuz Murat Bardakçı, sabahlara kadar uyku uyumadan (pek de uyumaz ya!) kâh telefonla kâh faksla çalışmamıza yardımcı oldu. Aynı şekilde dostumuz Cemal Ünlü de, Yapı Kredi için hazırlamış olduğu sergiden vakit ayırarak "Taş Plaklarda Münir Nurettin Selçuk" başlığıyla Üstad'ın ulaşabildiği plaklarını toplayan kapsamlı bir liste hazırladı. Bu vesileyle başta Sayın Telmen olmak üzere Bardakçı ve Ünlü dostlarımıza teşekkürü bir borç sayıyoruz. *Tarih ve Toplum* olarak küçük de olsa Münir Nurettin'in hatırasını yâd etmeyi bir görev sayıyoruz. Bakalım, düğmeye basınca "müzikten" geçilmeyen ünlü görsel medyamız (tabii yazılısı da) Üstad'ı hatırlayabilecek mi?

Bu sayımızın bir önemli yazısı ise Salih Özbaran dostumuzun. Özbaran'ın gelecek sayı tamamlanacak yazısı, tarihçiliğimizin 12 Eylül'den sonraki encâmını dile getiriyor. Yazıyı okuyunca, yukardan emir ve talimatnamelerle oluşturulmak istenen tarih yazıcılığı ile gerçek tarihçilik arasındaki farkı daha iyi anlayacaksınız. Nisan ayı bir başka yıldönümünü, Köy Enstitüleri'nin kuruluşunu hatırlattı. Cumhuriyet ideolojisinin biçimlenmesinde önemli bir işlevi olan, kurulmak istenen korporatif sistemin bir anlamda aracı olarak düşünülen ve dönemin siyasal rejimlerinden bir hayli etkilenen kurumlar olan Köy Enstitüleri üzerine kapsamlı araştırmaların yapılmadığını bildiğimiz için bu konuda fazla iddialı olamadık. Bu durumlarda derginin imdadına her zaman yetişen Hürriyet Konyar, enstitülerden yetişmiş köy öğretmenlerinin toplumsal konumunu inceleyen bir yazı hazırladı. Nurgün Oktik ise bu öğretmenlerle yapmış olduğu sözlü tarih çalışmalarını değerlendirdi.

Dergimizin yayın kurulu üyesi, geçen ay Darülacaze'ye asılan posterine atılan boyalarla bir kez daha gündeme gelen II. Abdülhamit nedeniyle sık sık ekranlarda gördüğünüz Orhan Koloğlu, bu kez de bizim için uyarıcı görevini yerine getiriyor. Şöyle ki; Şubat sayısında Gladstone'un politikasını değerlendiren ve aynı dönemde yazılmış bir çeviri yazı ile Gladstone'un biyografisindeki "humaniter" kavramlara takılan Koloğlu, hemen kaleme sarılarak, "Gladstone Abdülhamit'e karşı" yazısını hazırladı. Yazısında ünlü İngiliz politikacısının hiç de öyle insanlık uğruna mücadele vermediğini, liberal yüzünün arkasında İngiliz emperyalizminin en tutarlı savunucusu olduğunu ortaya koyan Koloğlu dostumuza, "İğneyi kendimize" diyerek teşekkür ediyoruz.

Bu sayımız yine özürlerle dolu. Başta Germanus'un bir hayli ilgi toplayan yazısının devamı ile Rıza Tevfik'in müsteşrik Browne'a yazdığı mektupları ve tartışmaya vesile olan gazeteci Stanhope'un yazılarını basamıyoruz. Buna yazılarımızın uzunluğu neden oldu. Bu arada, yakında bu soruna da bir çözüm bulmak için çalıştığımızı duyurmak istiyorum. Bir özür de, bugüne kadar aksayan 24. cildin dizini için. Sanırım dizin önümüzdeki günlerde okurlarımızın eline geçecek.

Bu sayının bir ilgi çekici yazısı da Yusuf Yıldırım'ın. Yıldırım dostumuz, bugünlerde bir çılgınlık haline gelen gazetelerin promosyon geleneğinin yüzyılın başlarına kadar uzandığını ünlü *Şehbal* dergisinin ikramiyesi ile kanıtlıyor.

Kitabiyat sayfalarımızda ise iki yazımız var. Bugünlerde değerli yazılarını bizden esirgemeyen Sayın Kemal Beydilli, Christoph K. Neumann'ın *Das Indirekte Argument* çalışmasında Cevdet Paşa tarihinin kullanımına dair yaptığı katkıyı irdeliyor. Mustafa Duman ise Ali Osman Öztürk'ün kitabını tanıtıyor. Kitap Dağarcığı'nda bu kez Sabri Koz dostumuz Kültür Bakanlığı'nın yeni yayınlarından Köy Enstitüleri'ni tanıtıyor.

Mayıs'ta daha güzel bir *Tarih ve Toplum*'da buluşmak umuduyla...

OKURLARDAN MEKTUP

"Yirmi yıl içinde CHP" Meselesi

Tarih ve Toplum dergisinin Mart 1996 tarihli 147'nci sayısında İsmail Kaplan imzasıyla yayınlanan bir okur mektubunda, *Tarih ve Toplum*'un Eylül 1995 tarihli 141'inci sayısında yayınlanan bir CHP broşürünü tanıtan yazımın tümüyle Taha Parla'nın *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları* adlı eserinin üçüncü cildinden "intihal edildiği" ileri sürüldü. İsmail Kaplan, sözkonusu kitap tanıtım yazımda dile getirilen görüşlerin hemen hemen tümünün, kullanılan kavramların ve hatta sözcüklerin dahi Taha Parla'dan "intihal edildiğini" öne sürmekle kalmıyor, hızını alamayıp, derginin yayıncılarıyla, beni sermayeden ve bürokrasiden yana, emeğe karşıt bir ideolojik ve siyasal tercihte bulunmuş olmakla suçluyor! İsmail Kaplan ortaya garip bir iddia attı diye, burada, ideolojik ve siyasi tercihlerim konusunda, uzun uzadıya izahat vermek durumunda değilim. Ama, şu "intihal" meselesinin üzerine gitmek gerekiyor.

Önce şu saptamayı yapalım: *Tarih ve Toplum*'un Eylül 1995 tarihli 141'inci sayısında yayınlanan broşür tanıtım yazımın toplam uzunluğu 507 satırdır. Bu 507 satırın 396 satırı doğrudan "20 yıl içinde CHP" adlı broşürden alıntıdır; kendi cümlelerim ise yazıda toplam 111 satırlık bir yer tutmaktadır. Bir başka deyişle yazımın yüzde 78'i alıntıdır; kalan yüzde 22'lik bölüm kendi cümlelerimdir. (Doğrusu, önce, hiç yorum yapmadan bu broşürün tamamını dergide aynen yayınlamayı düşünmüştüm. Ama sayfa sayısı sınırlaması nedeniyle sonradan bundan vazgeçip, bazı bölümleri özetlemeyi tercih ettim. Böyle olunca yazdığım 111 satırın büyük bölümü de, broşürün bazı bölümlerinin yorumsuz özetidir)

Tanıttığım broşürden yaptığım alıntılar, mantıken "intihal" olamayacağı için, yazdığım 111 satırlık bölüm özel bir önem kazanıyor ve üzerinde özellikle durulması gerekiyor. Bu aşamada hemen Taha Parla'nın çalışmasıyla ilgili bir not düşeyim: Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları* adlı incelemesinin üçüncü cildini oluşturan Kemalist *Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u* adlı kitabının 154-164. sayfaları arasında, "Yirmi Yıl İçinde CHP" broşürünün, bir tür sonuç bölümü sayılabilecek 4. bölümünü, bir başka deyişle broşürün 28-31. sayfalarını incelemiş, buna karşılık broşürün ilk 27 sayfası üzerinde durmamıştır.

Bu notu da verdikten sonra, şimdi yazımdaki 111 satıra bakmaya başlayalım. Söz konusu 111 satırın 74 satırı, Taha Parla'nın kitabında üzerinde durulmayan 1-27. sayfalara ilişkindir. Bunun büyük bölümü de, broşürde, doğru-

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
NİSAN 1996
CİLT 25 • SAYI 148
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
ADINA SAHİBİ
Murat Belge

YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA
Çiğdem Dilbaz
DÜZELTİ **Sait Kızılırmak**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
OFSET HAZIRLIK **Ebru Grafik**
Tel. 526 01 13 - 520 85 21
BASKI **Ayhan Matbaası**
DAĞITIM **Birleşik Basın Dağıtım A.Ş.**

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han. Cağaloğlu 34400
Tel. (0.212) 516 22 60 Fax: 516 12 58

ANKARA Konur Sok. 24/4 Yenişehir 06640 Tel. (0.312) 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak
Tel: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 2.200.000.- TL
6 aylık: 1.100.000.- TL
Avrupa-Ortadoğu 70 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 85 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 200.000.- TL

dan alıntı yapmadığım sayfalarda neler anlatıldığına ilişkin özet cümleleridir. Taha Parla, kitabında, ilk 27 sayfa üzerinde hiç durmadığından, bu 74 satır için de "intihal" suçlaması yapılması söz konusu olamaz. Geriye 37 satır kalıyor ki, bunlar broşürün, Taha Parla'nın da üzerinde durduğu 28-31. sayfalarına ilişkindir. Yani İsmail Kaplan'ın iddia ettiği gibi bir "intihal" varsa, bu teorik olarak, toplam 507 satırlık yazımın ancak bu 37 satırında söz konusu olabilir. Yani yazının toplam yüzde 7'lik bölümünde!

Aşağıda, bu 37 satırda yazdıklarımı aynen tekrarlıyorum:

1. Broşürün 28-31. sayfalarını olduğu gibi alıntılarken, alıntıda, CHP'nin cemiyet görüşünden söz ediliyor ve bir parantez açarak şu notu düşüyorum: "Açıkça görülüyor ki bu solidarist bir cemiyet görüşüdür."

2. Alıntıda CHP'nin ilkelerinin Anayasa'ya konulmasının kamu hukuku bakımından çok dikkate değer yeni bir yol açtığı belirtilirken yine bir parantez açarak şunu söylüyorum: "Bir partinin ilkelerinin, anayasaya konularak devletin ilkeleri haline getirilmesinin demokrasiyle ne derecede bağdaşabileceği elbette tartışmalıdır."

3. Alıntıda, CHP'nin, partiler ve parti mücadeleleri olmadan demokrasinin temel fikri olan hürriyetin korunabileceğini, yarattığı rejimle dünyaya gösterdiği anlatılıyor ve bir parantez açıp şunları söylüyorum: "Buradan tek parti yönetiminin, 1943 yılında da hâlâ kalıcı bir yönetim tarzı olarak görülmekte olduğu anlaşılıyor."

4. Alıntıda, CHP'nin, tek parti ile yönetilen bir ülkede, emperyalist ve savaş yanlısı olmayan bir rejim kurmanın mümkün olduğunu dünyaya gösterdiği anlatılıyor; parantez içinde şu notu düşüyorum: "Burada faşist rejimler eleştiriliyor. Eleştirinin sadece emperyalist bir siyaset gütmekle sınırlı kalması dikkat çekici."

5. Alıntıda, özel mülkiyet esası korunduğu halde sınıfların oluşmasına ve sınıf mücadelesine meydan verilmemesinin yolunun bulunabileceğinin herkese gösterildiği ileri sürülürken, parantez içinde şu notu düşüyorum: "Ne yazık ki broşürde bunun yolunun ne olduğu üzerinde pek bilgi verilmiyor."

6. Broşürün 28-31. sayfalarından yaptığım alıntı bittikten sonra yazımı şu cümlelerle bitiriyorum: "Görüldüğü gibi bu son bölümde Türkiye'deki tek parti yönetiminin başarılarından övgüyle söz ediliyor ve bu rejimin dünya devletleri için yirminci yüzyılda da bir örnek oluşturacağı vurgulanıyor. Bu, tek parti yönetiminin Türkiye'de geçici değil, kalıcı bir rejim olarak düşünüldüğünün önemli bir göstergesi.

Oysa bu broşürün kaleme alınmasından iki yıl sonra, 1945'te İkinci Dünya Savaşı sona erecek ve dış dinamiklerin de ağır basmasıyla, kalıcı bir örnek olarak gösterilen CHP'nin tek parti yönetiminden vazgeçilecek, aynı yıl içinde Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasından sonra çok partili rejime geçiş süreci başlayacaktır. CHP de kendisini yeni koşullara göre uyarlama çabasına girişecektir."

İsmail Kaplan'ın üzerinde fırtınalar kopardığı yazımdaki bu 37 satır, işte yukarıda bir kez daha tekrarladığım toplam 10 cümleden oluşuyor! Üstelik bu 10 cümlenin 6'sı, yaptığım alıntıya parantez içinde açıklayıcı not düşen cümlelerden oluşuyor! Bir başka deyişle, 10 cümlenin yarıdan çoğunu, broşürden alıntı yaparken, açıklayıcı bir not düşmek amacıyla kurmuşum. Şimdi, dileyen herkes, bu 10 cümleyi Taha Parla'nın kitabının 159-163. sayfalarında yapılan yorumlarla karşılaştırmakta özgürdür. Sadece ve sadece, iki yazıda da solidarizm kavramının kullanılmış olması; ya da iki yazıda da, broşürde tek parti yönetiminin kalıcılığının belirtildiğinin altının çizilmiş olması İsmail Kaplan'ın saldırgan bir üslupla ortaya attığı "kavramlarından sözcüklere kadar tümüyle intihal" suçlamasını haklı çıkarmaya yetmez. Siyaset bilimi alanını yeni seçmiş olduğu anlaşılan İsmail Kaplan, zamanla, her siyaset bilimcinin solidarizm kavramını, tıpkı liberalizm, sosyalizm, kapitalizm kavramları gibi kullanmakta özgür olduğunu öğrenecektir. CHP'nin, tek parti yönetimini kalıcı olarak gördüğüne ilişkin cümleme gelince, bu konuyu ilk kez bu yazımda yazmadığımı, bunun zaten öteden beri üzerinde kafa yorduğum bir konu olduğunu hatırlatmak gerekiyor. İsmail Kaplan, bunun için mesela, *Birinci Meclis'te Muhalefet*: İkinci Grup adlı incelemenin sonuç bölümüne bakabilir.

Bitirirken bir noktanın altını özellikle çizmek istiyorum. Taha Parla'nın, gerek üniversitedeki dersleriyle, gerekse yayınlanan eserleriyle Türkiye'nin bilim hayatında saygın bir yer edinmiş olduğu bilinen bir gerçektir. Üstelik, kendisinin, hocam olarak, benim yetişmemde büyük emeği geçmiştir. Ben, kendi adıma, şimdiye kadar, kendisinin öğrencisi olmaktan gurur duyduğumu ve kendisinden çok şey öğrendiğimi, birçok vesileyle dile getirdim ve dile getirmeye devam ediyorum. Yazı hayatımda hiç de önemi olmayan bir broşür tanıtım yazımda, adından söz etmemiş olmam, ne onun çalışmalarının değerini azaltır, ne de İsmail Kaplan'a gereksiz saldırganlık hakkı doğurur.

İsmail Kaplan'ın saldırgan üslubu, sanırım, gençlik heyecanından kaynaklanıyor. Bu da, kabul edilmelidir ki, kendisini hoşgörmek için önemli bir gerekçe oluşturuyor. Ama, her şey bir yana, bilerek ya da bilmeyerek, beni, "kendi başına 10 cümleyi yazmaktan aciz birisi" olarak göstermiş olmasının bu hoşgörü sınırını bir hayli zorladığını da vurgulamak isterim.

Ahmet DEMİREL / İSTANBUL

1980'den 1995'e Genel Bakış

Türkiye'de Tarihçiliğin Sorunları I

SALİH ÖZBARAN

"1980'li yıllar –resmi kurumlardaki pekçok bilgi dalında olduğu gibi– tarih öğretimini adeta jandarma otoritesi ile, tarih araştırmasını hiyerarşik düzen pençesinde ve tarih bilincini de kabullenmeyi önkoşul sayan bir felsefe ile gerçekleştirmeye çalışan yaklaşımlara tanık olmuştur; bu sürecin etkisi günümüzde de sürmektedir. Ama bu tür tepeden kumandalı "ilim"in dışına çıkma cesaretini gösteren, tarihin kendi otonomisinin gerektirdiği davranışları sergileyen kişilere, kuruluşlara, yayınlara da tanık olmuştur bu dönem, olmaktadır."[1]

12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonraki dönemi değerlendirmeye çalışan bu satırların dile getirildiği günlerin birkaç yıl ardından, kimi gelişmelere rağmen, çok farklı şeylerin söylenemeyeceğini düşünerek yukarıdaki satırları aynen yansıttım. Gerçekten, 1980'li yıllar ve 1990'lı yılların ilk yarısı, belirttiğim niteliklere uygun biçimde, tarih çalışmalarına tanık olmuştur: Bunalım dönemlerindeki yetkililerce tarihçiliğe verilmek istenen misyon ile merkezin beklentisini aşmağa çalışan kişi ve kuruluşların çabaları; başka bir ifadeyle, tarihçiliği dünyadaki boyutlarıyla izlemeye çalışanların, onun geleneksel görüntüsünün ötesinde gelişen yaklaşımları yakalamayı hedefleyenlerin duraganlığa, benmerkezciliğe, hattâ şovenizme varan tavırlarına karşı gösterdikleri gayretler olarak özetleyebileceğim bir süreç bu.

Türkiye'de tarihçiliğin gidişatına etki yaptığını sandığım ve 1984 yılında İletişim Yayıncılık tarafından devreye sokulan *Tarih ve Toplum* dergisinin 37. (Ocak, 1987) sayısının "Okuyucu Mektupları" sütununa "Tarihçinin Dramı" başlığıyla gönderdiğim bir yazımda, Türkiye'de yeşertilmek istenen tarihçiliğe şöyle bir tepkide bulunmuştum, tarihçiliğin gidişatı karşısında duygularımı ve düşüncelerimi şu satırlarla dile getirmiştim:

"Tarihçiliğimizde görülen bu çöküntü, daha doğrusu akademik kisvede ama akademik anlayışa taban tabana zıt olan tutumlar sadece bir kurumun veya birkaç kişinin eseri değildir; çöküntüde, gerileyişte, tefessühde, ne yazık ki, pekçok resmî kurum, bazen masumane çoğu zaman bilinçli, elinden geleni yapmıştır. Tarihçilikte söz ayağa düşürülmüş, alanlarında, bilim dallarında söz sahibi olması gereken bilim adamları bu haklarını ve yetkilerini kullanamaz hale getirilmişlerdir. Bazı "müderrisler" de sistemin kendilerine bahşettiği kuvvet ve pervasızlıkla tarihçiliğin bütün anabilim dallarında –emeğe, uzmanlığa zerre kadar saygı göstermeksizin– cirit atmağa başlamışlardır. Bir anda sayısız öğrenciye yükseklisans ve doktora yaptırmakla, sözde, Atatürk ilkelerinde yol gösterici olacaklarını sananların ve bu amaçla kurulmuş bölüm ve enstitülerin başına ve hocalıklarına getirilenlerin akademik formasyonlarına bakıldığında pekçoğunun 20. yüzyılla ve Atatürk dönemiyle ilgilerinin bulunmadığı görüldüğünde, nasıl "mürşid" olacakları kolayca anlaşılacaktır. Bir Osmanlı kroniği ile tanışmamış, arşivlerin nerede olduğunu bilmeyen "alimler"in bir anda Osmanlı tarihi uzmanı kesiliverdikleri esefle karşılanacaktır. Yeniçağ anabilim dalındaki yeteneğin üç profesörün (üstelik ilgili üniversite rektörlüğündeki görüşle-

Prof. Dr. Salih Özbaran. Dokuz Eylül Üniversitesi öğretim üyesidir.

1 S. Özbaran, **Tarih ve Öğretimi**, İstanbul 1992. s. 82.

re uygun biçimde ayarlanmış üç profesörün) raporuyla ve ittifakla tescil edilmiş bir doçentin kendisine çok ihtiyacı olan Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi kapısının yüzüne nasıl, hangi gerekçe ile kapatıldığını işitenler, tarihçiler adına iş görenlerin ve onları yönlendirenlerin nasıl bir tarihçilik anlayışı içinde bulunduklarını anlamakta gecikmeyeceklerdir (2547 sayılı kanunun 4. maddesi hür ve bilimsel düşünce gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı olmayı amaç edinedursun). Geçen yıl (1986'da) İzmir'de (Dokuzeylül Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün düzenlemeleriyle) yapılan uluslararası bir sempozyumda bildiri sunan bir doçentin Abdülbaki Gölpınarlı ve Prof. İrène Mélikoff'u –konusu gereği– anmasından ötürü suçlandığını, Profesör Montgomery Watt ve Roger Arnaldez'in inançlarından dolayı adeta sorguya çekildiklerini bu "ilmî" toplantıdaki "hazirun" ve özellikle ilgili oturumu yönetenler çok iyi hatırlayacaklardır. Tarih, bilhassa şu sıralarda kurtarıcı gözüyle bakılan tarih, övgü ve özlem platformunda ele alındığı sürece yazıcısının, vericisinin kim olduğu önemli sayılmayan tarih, tarafsızlık ilkesiyle tabiî ki bağdaşamayacaktır. Milli kültür kadar evrensel boyutlarda hizmet etmesi gereken bu talihsiz dalın uluslararası arenada sessiz kalması kaçınılmaz olacaktır. Bu zihniyettir ki, Türk toplumunun masumiyetinde, haklı davalarında bile objektifliği, dünya tarihçiliğinin ulaştığı değer yargılarını gözardı ederek geçmişi, yeniden zırhlara bürünmüş rakip ırkların savaşında veya manevi tarafının yüce olduğuna inanılan insanların imajlarında aramaya başlamıştır."

Türkiye'de tarihçiliğin son onbeş yıl içinde kaydettiği değişim ya da görüntünün, buraya yansıtmak istediğim sınırlı sayfalar içine sokulamayacağını, böyle bir işin bir kişi tarafından yapılamayacağını düşündüğüm halde –arkeoloji dünyasından yakın dönemlerin tarihine uzanan süreçler üstüne yapılmış çalışmaların sonuçlarını ve tarihe yardımcı veya onun içerdiği bilgi dallarının göstergelerini yakalamayı öngördüğünü ve bunun çok zor bir şey olduğunu tahmin ettiğim halde – bir şeyler yazmaya gayret ettim. Böyle bir cesaret şüphesiz kaçınılmaz önyargıları da sergileyecektir, bütünsellikten yoksun bulunacaktır, birçok otoriteyi dışlamak anlamına gelecektir; tamamlanmaya ve genişletilmeye muhtaç olacaktır; benim kişisel tercihlerimin her zaman eleştirilebilecek geçici sayfalarından öte bir anlamı da bulunmayacaktır.

YÖK, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve Bakanlık ile olumsuzluğa doğru

Yukarıda üniversiteden örneğini verdiğim ve 1980'li yılların gerek askeri yönetimin yönlendirdiği, gerekse 1983 yılında başlayan güya sivil/üniformasız yönetimin yeşerttiği merkez komutlu tarihin, Türk Tarih Kurumu'nun çalışmalarına da bakarak, değerlendirmesini yapabilirsek ısmarlama tarihçiliğin o yıllara ait durumunu yansıtabiliriz. Bunun için de 22-26 Eylül 1986 yılında Ankara'da yapılan *10. Türk Tarih Kongresi*'nin iyi fikir verebileceğini sanıyorum. O günlerde *Tarih ve Toplum*'dan bir ekip tarafından izlenen bu kongre ardından yapılan değerlendirmelerin[2] yansıttıkları; TRT televizyonunun bir hafta boyunca, devlet yönetiminin beğenisini kazanacaklarını düşündüğü tebliğleri ekrandan halka sunarak böyle bir tarih anlayışıyla bütünleştiği; Halil Berktay'ın "İdeolojik Milliyetçilikten Propaganda Güdümlülüğüne" başlığı altında yorumladığı bu kongre, sanırım, Türk Tarih Kurumu'nun bir devlet bürosu manzarasıyla, haliyle de Türk tarihçiliğinin resmî kurumlarındaki görüntüsüyle, büyük bir çöküntüye, bunalıma, çürümeye tanıklık etmişti:

"Böylece Türk Tarih Kongreleri de genel olarak Türk milliyetçiliğinin ideolojik kürsüsü niteliğine büründü; fikirler basmakalıplaştı; yabancı bilim adamlarının katkıları, devletlerarası politik ilişkilerin nezaket ölçüleri içinde, "yaşa ve bırak yaşasın" mantığının sınırlarına hapsedildi; oturumlar herkesin birbirinin ne söyleyeceğini önceden bildiği bir cansıkıcılığa gömüldü. Bunun belirgin istisnasının Klâsik Arkeoloji olması, başlıbaşına anlamlıdır: Resmî doktrinde Atatürk'ün "Tarih Tezi'nin yerini "Türk-İslâm sentezi"nin alması, Türkler öncesi Anadolu Araştırmalarının hâkim sınıf ihtiyaçları açısından önemsizleştirdiği için, bilimsel bakımdan özerkleştirdi: hattâ Hititolojiye karşı, o "Türklük"ten en uzak kesimle, Eski Yunan'la uğraşanlar, finansman ve yeni kazı izinleri düzleminde karşılaştıkları "ihmal"in zihnî serbestlik düzleminde en fazla yararını gördüler ve nitekim 10. Türk Tarih Kongresi'nde, sadece 1-A seksiyonu, bir "pırıltılı gençler" kümelenmesine tanık oldu."

Madalyonun diğer yüzünde ise, egemen ideolojinin "Türk-İslam sentezi" yönündeki aynı kaynamasıdır ki, Türkler'in tarihinin özellikle Osmanlı ve Cumhuriyet aşamalarına ilişkin herhangi bir düşünce özgürlüğünü tahammül edilmez kıldı; bu basıncın uzantısında, ilk fırsatta Tarih Kurumu'nun (T.D.K. ile) konumu değiştirildi ve bu adım, Türk tarihçiliğinin son, başlıbaşına felaketi oldu. 10. Kongreyi açış konuşmasında, Atatürk Yüksek Kurulu Başkanı Suat

2 **Tarih ve Toplum**, sayı 35, Kasım 1986, ss. 274-278.

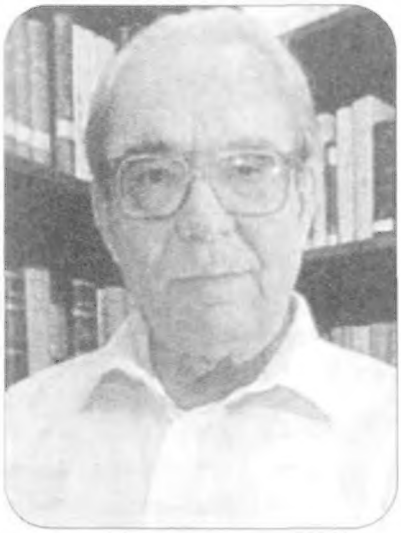

Halil İnalcık

İlhan'ın (Anayasa'da belirtilerek ve kanun çıkartılarak yapıldı, öyleyse hukukîdir mantığıyla) savunmaya çalıştığı bu müdahale sonucu, T.T.K.'ya, –'Tarih Tezi'nin yanlışlığına rağmen, bilimsel kurumları örgütsel bağımsızlık içinde inşa etmeyi öngörmüş bulunan Atatürk'ün zamanında maruz kalmadığı– ağır ve dolaysız bir bağımlılık empoze edildi..."

Bu yaklaşımların hemen göze çarpan bir sonucu herhangi bir kalite kontrolü ve eleme olanağının ortadan kalkmasıydı. İster Halife Memun'un ana tarafından "Türk"lüğü ölçeğinde, ister şu veya bu Osmanlı kurumunun, giderek Ortaçağ düzeninin yüceltilmesi ölçeğinde, ister Bulgar ve Ermenilere atıp tutmak ölçeğinde olsun... saptanmış propagandaya sadakati bilinen herkese, akademik kariyer, ciddiyet, profesyonellik vb. zerrece aranmaksızın, kapılar ardına kadar kapanmıştı. Aynı nedenle, Kongre'nin biçimsel bir vekarı dahi zaman zaman kalmıyordu. Özellikle Gazi Eğitim'den gelen "Türk-İslam sentezcisi" gençler ortalıkta dolaşmakta; kendi "hoca"larının lise ödevi düzeyine zor ulaşacak bildirilerini banda alıp bir sonraki konuşmacının önünden mikrofonu görgüsüz tavırlarla kaldırmakta; bazı seksiyonlarda inanılmaz sorularıyla herkesi utandırmaktaydılar. Bu kalabalığın yarattığı düzey düşüklüğü, maalesef, Kongre'nin genel havasına damgasını vuruyordu."

Türk tarihçiliğinin 1980'li yıllarına damgasını başka şeyler de vuruyordu muhakkak. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonunda ortaya çıkarılan gerek Yükseköğretim Kurulu'nun, gerekse Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun bağlı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na dönüştürülmelerinin ardından, tarihin o günkü rejime hizmet ettirilmesi yolunda atılan adımların derin yaralar açtığı gözlenmiştir. Tarihçiliğin çağdaş dinamizmini yakalama yolunda çabaları olan kişilerin akla hiç getirilmemesi bir yana Ekrem Akurgal, H. İnalcık, Şerafettin Turan, Semavi Eyice, Nejat Göyünç gibi kendilerini uluslararası ortamlarda kanıtlamış bilginler TTK'dan atılabilmişlerdir. YÖK, üniversitelerde tarihin stratejisini hazırlarken, Yüksek Kurum da tarihi, ülkeyi içine düştüğünü sandığı sol ve parçalayıcı hareketlerin panzehiri olarak ve biricikliğini/benzersizliğini kullanmanın yollarını arıyordu. Bu niyetle kısa, orta ve uzun vadeli planlar yapılıyor, özellikle de yurdun çeşitli yörelerinde konferanslar düzenletmek suretiyle tarih çalışmalarında verilecek öncelik ve takınılacak tavır belirleniyordu.

1980'li yılların sonuna doğru, tarihten –konumuzla doğrudan doğruya ilgisi olmamakla birlikte tarih çalışmalarının son durağı sayabileceğim tarih öğretiminden– beklentileri, Atatürk ilkelerine sığınarak yararlanmak isteyenlerin yarattıkları sorunları Kurtuluş Kayalı şöylece sıralamıştı:

1. Türk İnkılâp Tarihi, belirgin bir ideoloji doğrultusunda, ırkçı bir anlayışla genel Türk tarihi biçiminde verilme yolundadır;

2. Cumhuriyet dönemi tarihi bu derslerde azaltılmış, kimi zaman hiç verilmemiştir;

3. Cumhuriyet tarihinin, dünya genişliğindeki boyutlar ve Kemalizm'in etkilendiği evrensel koşullar çoğunlukla yoksayılmıştır;

4. Bu tarih dersleri, yalnızca sosyo-ekonomik açıdan değil kültürel yönden de tutucu bir biçimde ele alınma yolundadır;

5. İnkılap tarihi, askerî tarih ağırlıklı işlenme yolundadır, 1922 yılına kadarki askerî olaylarla yetinilme eğilimi hakimdir;

6. Bu dersler, ne söylediği anlaşılamayan kişilerce, anlamsız değerlendirmelere sahne olma yolundadır;

7. Diğer konularda olduğu gibi bilim, bu alanda da, gelişmesini üniversite dışında arayacaktır.[3]

Bu tür beklenti ve anlayışlar sonucudur ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinin çok yönlü ve akademik incelemesinin önüne çok ciddi engeller çıkarılıyor; yapılan araştırmalar da çok basit olarak ortaya konuluyordu. 12 Eylül 1980 sonrası "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi" enstitülerinin inanılması güç marifetlerinden sayılan bu tür çalışmalara –özellikle Ankara Üniversitesi'nin basında da skandal hale getirilen, Nejat Kaymaz'ın "12 Eylül Felsefesi ve amacı doğrultusunda, tüm devlet kurumlarında, gerçekleştirilmesi öngörülmüş olan sentezci kadrolaşmanın, salt enstitüye özgü olmayan, genelde YÖK'ün altını çizdiği alanın tümünü kapsayan akademik evresindeki enfeksiyonun ortaya çıkardığı bir kokuşma"sı olarak nitelediği[4] tarih tüccarlığına– yalnızca bir örnek vermek istiyorum:

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma

3 K. Kayalı, "Türk İnkılâp Tarihi Öğretiminin Yeniden Şekillenmesi Üzerine", **Tarih ve Toplum**, sayı 56, Ağustos 1988, s. 54.

4 N. Kaymaz, "İnkılap Tarihi Enstitüsü", **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1990.

Merkezi yayınları arasında çıkan Hale Şıvgın'ın *Trablusgarb Savaşı ve 1911-12 Türk-İtalyan İlişkileri* (Ankara, 1989) konulu çalışmasını eleştiren Orhan Koloğlu, adeta donup kalmış görüp okudukları karşısında, aşina olduğu bir konunun ele alınış biçimi önünde. Koloğlu'na göre Şıvgın, *Meclis ve Âyân Zabıt Cerideleri*'ni doğru dürüst okumamış; *Tanin* gazetesinde adı geçen ve orada yansıtılan 27 yabancı gazete adı vermiş ve bunları kaynak göstermiş; tarihçiliğin kabullenemeyeceği bir yığın hata yapmış. Ve ardından haklı, anlamlı ve 80'li yılların Türkiye'deki tarihçiliğin "beşik ulemalığı"na tanık olabilecek uyarısını tarihçiliğin gündemine sokmuş Koloğlu şöyle demektedir:

"Bütün bunları okuduktan sonra bu kitabın ne amaçla yayınlandığını kendi kendime sormak zorunda kaldım. İsminde iddia ettiği hedeflerle hiçbir ilişkisi olmayan, bilgileri montaj-bilim yöntemiyle altalta sıralanmış, önyargılarla doldurulmuş ve sanki sadece İttihat ve Terakki yönetimini haksız çıkartmak için düzenlenmiş bir eser neye yarayabilir?

Bu iddialarımdan gözü kapalı bir İttihat ve Terakki yanlısı olduğum kanısı çıkarılmamalıdır. Kuşkusuz, onların da bu olaylarla ilgili eleştirilecek yanları vardır. Cemalettin Efendi'nin yazılarından da, Y. Hikmet Bayur'unkilerden de haklı eleştiriler çıkarılabilir. Ancak kabul etmek gerekir ki, onların da diğer hatıra sahiplerinin de kendi koşulları içinde etkilenmiş, şekil almış, önyargıları vardır. Tarihçinin görevi eski iddiaları olduğu gibi tekrarlamak değil, yeniden bir değerlendirmeye tabi tutmaktır. Bunları yeni ortaya koyan belgelerin ışığında dikkate almaktır. Sizde eksik olan da bu.

Öyleyse sizin eseriniz niçin yayınlandı?.. Ne işe yarar?.. Belki 1911-12 savaşı sebebiyle sadece saldırgan İtalya'dan değil, bugünkü Türkiye'den de tazminat isteyen Libya lideri Kaddafi'ye gerekçe oluşturabilirdi. Ama kitabınızın dayanakları o kadar bilimsellikten ve belgesellikten uzak ki, ona bile yaramaz.

Eh, 12 Eylül'ün yarattığı "Atatürkçü Kuruma" da böyle bir eser yaraşır.[5]"

Adına "Türk Kurtuluş Savaşı" denilen ve çok yönlü değişim ve dönüşüm aşamasını içeren, çeşitli yönlerden ortaya çıkışında etkili olan hazırlık, düşünsel birikim ve eylemsel oluşumundan, günümüze kadar uzayan geniş tarihsel sürecin incelenmesine ve değerlendirilmesine ilişkin olarak 1991 yılında yayına katılan *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*'nin (Sayı 1, İzmir 1991) yayın kurulunun saptamalarının çok yerinde olduğunu sanıyorum:

"Türkiye'de, yakın dönem Türkiye tarihi üzerinde yapılan bilimsel incelemelerin nicelik ve nitelik yönünden, son zamanlarda gittikçe arttığının gözlenmesine karşın, yeterli olduğu söylenemez. Üstelik anılan dönem üzerine ortaya konulan her araştırmanın ve yorumun, bilimsel niteliğe uygun, orijinal incelemeler olduğu da ileri sürülemez. Güncel yaşayışta, tarihsellik niteliği olmayan ön yargılı savların ve siyasal içerikli yargıların, sanki bilimsel gerçeklermiş gibi dile getirilmesi; ya da, pek çok olgunun çoğu zaman politik ve ideolojik bakışla değerlendirilmeye çalışılması, yakın dönem Türkiye tarihi üzerine araştırma yapacak olan araştırıcıların önündeki en büyük engel görünümündedir."

Öte yandan, Milli Eğitim Bakanlığı'nın buyruğundaki Talim ve Terbiye Kurulu ile yürütülen ilk ve ortaöğretim tarih eğitimi ve ders kitapları, Ankara'da belirlenen tarih stratejilerinin milyonlar nezdinde zorunlu uygulamasına itiliyorlardı; daha doğrusu, tektip kitap uygulaması Türk-İslâm çerçevesinin yeniden keşfedilmiş keskinlikleriyle tarihçiliğin değişim ve gelişimlerine, yeni boyutlarına kapalı kalmakta direniyorlardı. Tarih araştırmalarının ulaşabildiği düzeyi de yakalamaktan çok uzak kalmış olan, dünya standartlarında eleştiriye katılabilecek niteliklerden pek nasibini almamış tarih öğretimi, milliyetçi/muhafazakâr bir anlayış içinde tarihin dost ve düşmanlı, kendi coğrafya sınırları içine kapalı, başkalarına karşı üstünlük incileri dizmekten öteye gitmeyen/götürülemeyen tarihin, tarihçilerin sonraki kuşaklar için taşradaki alt yapılarını da hazırlıyordu.[6]

İlber Ortaylı

1980'li yılların ortalarında yapılan ve Türkiye'deki sosyal bilimlerin gelişimini ortaya çıkarmaya çalışan bir kongrede İlber Ortaylı ve Zafer Toprak'ın Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki tarihyazıcılığı üstüne yaptıkları konuşmaları değerlendirip o günlerin tarihçiliğinin kendi üstünde bıraktığı izlenimi Mehmet Genç şöyle yansıtmıştı; o yılların Türk tarihçiliğinin vardığı/varamadı-

5 O. Koloğlu, "Bir Montaj-Bilim Örneği: Trablusgarb Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri", **Tarih ve Toplum,** sayı 74, Şubat 1990, ss. 59-62.

6 **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları,** (yay. S. Özbaran), İstanbul / Tarih Vakfı 1995.

ği düzeyi şu satırlarda tasvir etmişti:

"Tarih araştırmalarımızın diğer bir eksikliği de, muhteva bakımından son derece dar ve çoğu geleneksel kalan konuların sınırları içinde hapsolmuş bulunmasıdır. Tarih araştırmalarında bütün dünyada, 20. yüzyılda giderek önem kazanmakta olan bilim tarihi, teknoloji tarihi, tarihî demografi, sosyal tarih, hukuk tarihi gibi alanlar, Türkiye'de ya hiç mevcud değildir, yahut tamamiyle bireysel düzeyde birkaç takipçisinin kaderi ile tesadüfe terkedilmiş durumdadır.

Tarih araştırmalarında muhteva fakirliğinin önemli bir nedeni, tarih formasyonunda sosyal bilimlere karşı sürdürülen geleneksel kapalılıktır. M. Fuad Köprülü ile Barkan'ın başlattıkları çığır, henüz bu kapalılığı ortadan kaldıracak bir inkişafa, maalesef, mazhar olamamıştır. Bu kapalılık sürdüğü için de, tarih çalışmalarımızda metod, kavramlaştırma ve teori ile ilgilenme de son derece düşük düzeyde kalmaktadır. Bütün bu eksikliklerin temelinde yatan belki en büyük eksiklik, yalnız tarih çalışmalarının değil, diğer sosyal bilimlerin, hattâ bütün bilimlerin ortak meselesi olarak bilimsel araştırmanın, Türkiye ölçüsünde vaygın ve çeşitlenmiş bir kurumsal çerçeveden, üniversite hocalığı dışında, yoksun bulunmasıdır. Üniversite hocalığı ile bilimsel araştırma arasında sıkı ilişki vardır, ama özdeşlik yoktur. Bunları, belki birbirini kesen ve besleyen daireler gibi düşünmek gerekir. Bu dairelerden bilimsel araştırma halkası kurumsal düzeyde ayrıca tesis edilmedikçe, bilimsel faaliyeti, ferdi çabaların tesadüfiliğinden kurtarmak mümkün olmayacağı gibi, hocalık fonksiyonlarını da dünya standartlarına uygun bir etkinliğe kavuşturabilmek giderek zorlaşacaktır."[7]

Boyutlar, genişliyor, sahipler çoğalıyor, amma..!

Mehmet Genç'in yukarıdaki satırlarda ortaya koyduğu olumsuzluklar, yerinde tesbitlerdir; profesyonel tarihçiliğimizin henüz bir okul/ekol ortaya koyamadığının tescilidir. Kişisel çabaların bu çerçeve içine sokulamayacağının bilincinde olmakla birlikte onların, tarihçiliğin genel görüntüsü içinde çok etkin bulunduğunu ileri sürmek de zordur. Ancak, yukarıdan beri yansıtmaya çalıştığım ve tarihçiliğin dünya boyutlarındaki gelişmelerini yakalayamayan, milli sınırlar içine kapalı faaliyetlerin sahipleriyle aynı kategoride tutulamayacak olan değişimler var ki, bunlar 1960'lı yıllardan bu yana Türkiye'deki tarihçiliği sorgulama cesaretini göstermişler, daha ziyade teorik düzeyde yakaladıklarını bu alan içine sokmağa çalışmışlardır. Resmî kurumların pek onaylamadığı bu tür yaklaşımların, genellikle kişisel çabalarla, kimi yayınevlerinin girişimleriyle ve özellikle de çeviri alanında ortaya konan çalışmaların yayımcı ve okuyucu bulmalarıyla, tarihin, 1990'lı yıllara varıldığında, anlamını, boyutlarını, beklentilerini bir hayli değiştirmesine yardımcı olabildikleri gözlenmiştir. 1980'li yılların sonuna varıldığında, tarih araştırmalarında umutlar ve sorunların birbirlerini çağrıştırdıkları bir döneme gelindiğini, Marmara Üniversitesi'nin düzenlediği *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*'nde "Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi" başlıklı bildirisinde: Mehmet Genç şöyle anlatıyor

"Osmanlı tarihinin iktisadî ve sosyal manzaraları üzerindeki araştırmaların sayısı hızla artmaktadır. Artan araştırmaların yeni verilerle zenginleştirdiği bilgi stokumuz büyüdükçe, daha önce varlığından bile haberdar olmadığımız yeni şeyler öğrenmekle kalmıyor, aynı zamanda eski bilgilerimizdeki yanlışları düzeltiyor ve daha önemli olarak, açıklamakta zorluk çektiğimiz birçok problemi de çözme imkânını buluyoruz. Ancak, gelişmeye yeni başlayan her bilgi alanında olduğu gibi, yeni verilerle zenginleşen bilgi stoku, eski problemlerin bir bölümü çözmeye imkân verirken, çözülmesi daha çetin yeni birtakım problemler yaratmaktan da geri kalmamaktadır....

Osmanlı iktısadi ve sosyal tarih araştırmalarında, son yıllarda kaydedilen hızlı artışa rağmen, muazzam Osmanlı arşiv kaynaklarının henüz % 1'inin bile tam olarak değerlendirilememiş olduğunu düşünürsek, gelecekte çözülebileceği ümidi içinde, birçok problemin varlığına şimdilik katlanmamız, hattâ bunları, araştırmalarımızı hızlandırıcı birer merak kaynağı olarak sempati ile karşılamamız gerekir."[8]

Genç, onca çalışması ardından, Osmanlı elitinin iktisadî hayata bakışının dayandığı zihni çerçeveyi üç temel ilkeye (iaşe/provizyonizm, gelenekçilik ve fiskalizm'e) bağlarken; Halil İnalcık yarım yüzyıldan fazla mesai verdiği Osmanlı tarihinde köy ve köylülük üstündeki çalışmalarını "çift-hane sistemi"nde odaklaştırırken (belki, Korkut Boratav'ın 1992-94 yıllarında köy hanehalkına ilişkin çalışmalarında vurguladığı[9] "refah göstergeleri, emek süreci, tüketim, tasarruf, yatırım biçimleri, değişen ekonomik koşullara karşı uyum ve savunma mekanizmaları, kredi borç ilişkileri, mülkiyet yapısındaki değişmeler, göç, ideolojik, politik tavır ve davranışlar bakımından kırsal nüfustu gözlenen farklılaşmaları açıklayan temel değişkenler", özellikle "*mufsal konum*" için tarihsel bir perspektifin ipuçlarını verirken) bunu tüm impa-

7 M. Genç, "Tarih Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum", **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi** (derl. Sevil Atauz), Ankara / Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1986, ss. 445-446.

8 Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s. 13.

9 **Toplum ve Bilim**, 66, Bahar 1995, s. 14.

ratorluğun temel ünitesi sayarken;[10] ve Suraiya Faroqhi, Türkiye'deki tarih araştırmalarına maletmek istediğim pekçok araştırması yanında *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*[11] başlıklı incelemesinde, 1550-1660 yıllarının şehir yaşamına getirdiği yeni açıklamalarla siyasi tarihin dışına çıkarak tarihe yeni boyutlar kazandırırken, dünya tarihçilik boyutlarında gezinmenin kazanımlarını Türk tarihçiliğine yansıtmanın mutluluğunu haketmiş olmalılardı. Faroqhi'nin karşılaştırmalı tarihin önemine ve bu yoldaki gelişmelere ilişkin görüşleri bu bağlamda çok uyarıcı olmalıydı:

"Bilgimizi geliştirmek açısından verimli olabilmesi için, karşılaştırmalı tarihin, karşılaştırmaya konu olan iki toplumun gerek benzerliklerini, gerekse benzemezliklerini hesaba katması gerekir. Bu kadar soyut bir şekilde dile getirildiğinde kimsenin itiraz edemeyeceği bu sav, ileri sürmeye değer bile görünmeyebilir. Ne ki, bundan yapılabilecek çıkarsamalar tartışmaya fazlasıyla açıktır ve karşılaştırmalı tarihçi, ya benzerlikleri, ya da farkları vurgulamakla, ister istemez kendi siyasal ve kültürel gündeminin çeşitli yönlerini açığa vurmaktadır. Avrupa mutlakiyetçiliği ile "Doğu despotizmi" (ya da Osmanlı yönetimini içine yerleştirebileceğimiz başka herhangi bir siyasal kategori) arasındaki farkları irdelemeye girişen araştırmacılar bu yolla genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Yeniçağ Avrupa'sından tamamiyle farklı bir gelişme çizgisi gösterdiğini ima ederler. Bu bakış açısına göre, daha erken dönemlerden beri kendini hissettiren, ancak 19. yüzyıl başlarında çok daha yoğunlaşan Avrupa ticari ve askeri gücünün müdahalesi, Osmanlı tarihinde radikal bir kopuş yaratmıştır. Osmanlı tarihi bu kopuş etrafında "geleneksel" ve "çağdaş" (modern) olmak üzere iki büyük aşamaya bölünür ve bu iki aşama birbirinden şu ya da bu ölçüde soyutlanarak ele alınabilir. "Çağdaş" dönem, Avrupa tarihine özgü paradigmalar dahilinde ve (artık tamamen olmasa da) esas olarak Avrupa kaynakları kullanılmak suretiyle incelenir. "Modernlik öncesi" (ya da yeniçağ öncesi) dönem sözkonusu olduğunda ise, çoğunlukla Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen kendine özgü bir nitelik taşımış olduğu ve dolayısıyla başka herhangi bir devlet ve/veya toplum ile karşılaştırılmasında varar olmadığı varsayımı."[12]

Ancak bu andığım tarihçilerin konularına getirdikleri yeni boyutlar, bu dalın profesyonellerinin çoğunun üstlendikleri işlerinde pek ileri olmadıklarını söyletmekten alıkoyamıyordu kimilerini; Mehmet Ali Kılıçbay, o takımın dışından şöyle seslenmişti 1990 yılı Mart'ında: "Tarihçiliğimiz gericidir, çünkü anlamayı değil, anlatmayı tercih etmektedir. Tabii bu bir söyleme biçimidir. Aslında tarihçiliğimiz büyük kitlesi itibariyle, esas görevinin anlamak olduğunun farkına bile varmamıştır. Anlatmak ise, zorunlu olarak bugünün düne taşınmasından başka bir sonuç veremez. Aslında her tarihin mahiyette "güncel tarih" olduğu doğrudur ama anlama işlemini içermeyen bir tarih sel araştırma yöntemi, geçmişi bugüne gelmenin zorunlu aşamalarından ibaret bir süreçten başka bir şey olarak göremez. Daha başka bir ifadeyle söylersem, tarihte olasılık gibi, ilk bakışta abes, ama biraz daha yakından bakınca, beyinleri oldukça zorlayan bir yöntemi, kullanmayı aklına bile getiremez. O zaman bizim tarihçiliğin büyük kitlesi itibariyle bir belge fetişizminin esiri olduğunu ve esas geriliğin buradan kaynaklandığını söylememin zamanı gelmiş olmaktadır. Belgenin tapılacak bir kanıt mertebesine yükseltilmesinin sakıncalarına geçmeden önce, bu fetişizmin doğal olarak sahtecilliğe ve geçmişin apolojisine yönelik olduğunu da söylemeliyim. Sayılamayacak kadar çok nedenin yanı sıra, tarihçiliğimiz belgeleri salnızca seçmeci bir yöntemle kullanmasının ürünü olarak ve belge eleştirisi yöntemlerinden bihaber olarak, büyük çaplı bir geçmiş hayranlığına ve methiyesine yönelmiş durumdadır. Türk tarihçiliğinde, tarihin güncelleşmesi bu meth ü senâ yoluyla yapılmaktadır. Bugünkü azgelişmişliğimizi ortebilmek için, geçmiş olabildiğince abartmalı bir gelişmişlik olarak algılanmakta ve anlatılmaktadır."[13]

Tarih tartışmalarına bilimsel olduğu kadar spekülatif ve kışkırtıcı, aynı zamanda "cedid" devimi altında liberal, ancak çoğu muhafazakarlığı ağır basan vaklaşımlarla katılmaya çalışan *Turkiye Günlüğü*'nün Yaz (1990) sayısı, toplum yapısı çerçevesinde Osmanlı tarihine bakış açılarını tartışmaya açarken, yazı kurulunun "farklı renk ve tonların aynı perde üzerinde oluşturacağı fikir cümbüşünün en başta ve bilhassa "sağ"lı "sol"lu dogmaların baskısı altında bulunan bu alana yarar sağlayacağını" benimsemiş olması ve "Türk aydınına düşen vazife"nin kendi tarihini ve genel tarihi "olabildiğince bir inanç alanı olmaktan" çıkarması yönünde ışık yakması, bu düşünceyle Türkiye'de tarih üstüne bir şeyler yazabilenleri bir araya getirmesi, tarihin anılan bu alanına getirdiği ve çalıştıkları yeni ufuklar itibariyle önemli bir uyarı sayılmalıdır.

10 H. İnalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", **V. Milletlerarası Türkiye Sos. İkt. Tar. Kong.**, ss. 1-12.

11 **İstanbul** / Tarih Vakfı, 1993.

12 S. Faroqhi, "Osmanlı Tarihini Ararken", **Defter**, Bahar / Yaz 1993, s. 64

13 M.A. Kılıçbay, "Tarihçilik Geçmişin Tanzimi", **Turkiye Gunluğu**, 10, Ankara, Bahar 1990, ss. 70-71

Köy Enstitülü Köy Öğretmenleri

HÜRRİYET KONYAR

Köy Enstitüleri Türk siyasetinin bir döneminde hem eğitsel açıdan ve hem de siyasal açıdan çok önemli bir işleve sahip olan kuruluşlardı. Bu kurumlar tek partili hayatın ayrılmaz bir parçası , bir simgesi olmuşlardır. Ancak tek partili hayat işlevini doldurup tarih sahnesinden çekilince bu kurumlar da tek partili hayatın maruz kaldığı eleştirilerden etkilenmişlerdir.[1]

Köy Enstitülerine yöneltilen bu eleştiriler, daha çok enstitülerin eğitsel işlevi üzerinde yoğunlaşmışlardır. Burada inceleme konusu olarak ele alacağımız olgu ise, enstitülerin bir dönemin siyasi koşullarının ayrılmaz bir parçası olarak ortaya çıkması ve yine bu dönemin zihniyeti ile biçimlendirilmiş kuruluşlar olmalarıdır. Asıl üzerinde duracağımız unsur ise, böyle bir zihniyetin biçimlendirdiği aydın niteliklı kişinin içinde bulunduğu koşullarla birlikte ilişkilerini değerlendirmektir.

1930'lu yıllarda köye, köylülere yönelmenin ekonomik, siyasi ve ideolojik sebebleri bulunuyordu. 1929 ekonomik krizinden etkilenen Türkiye, ekonomisini liberal politikalar yerine katı devletçi politikalar izlemeye yönlendirmiştir. Bu politika doğrultusunda 1930'lu yıllardan itibaren Türk ekonomi politikası tarımsal üretimi destekleme doğrultusunda yeniden yapılanmaya başlar. Bunun nedeni ise, "devlet yardımı ile kurulacak, ithal ikame eden sanayi sektörünü gerektiren kendine yeterli bir kalkınma modeli uygulamaya girişilmesidir. Bu modelde yabancı sermaye yokluğunda programın yükünü tarımsal sektörün taşıması gerekiyordu."[2] Bu tarım lehine yönelik uygulamalarla (fiyat politikası, deneme çiftlikleri, kooperatifler gibi) daha çok orta ölçekli çiftçilerin korunup büyük çiftçilere karşı bir politika haline gelmesi hedefleniyordu. Bu uygulamalarla tarımsal üretimin ve eldeki artığın düzeyini korumak ve arttırmak isteniyordu. Bu ise, ticaret hadlerine dayanan bir politikanın artık üreten köylü olmadan uygulanamıyacağı anlamına geliyordu. Öte yandan köylünün ürettiği bu fazlayı elde edebilmek için de fiyat politikası ve vergilendirme yolu takip edilmekteydi. Bu ilişki içinde hükümet, artıktaki payını arttırmasına karşılık, orta halli köylünün pazara açılması ve zenginleşmesi de ilerlemiştir. Devlet de kendini zengin çiftçilere olan bağımlılığından kurtarabilmiştir.[3]

1930'lu yıllar bir yandan yeni ekonomik modelin kesinkes yerleştirilmeye çalışıldığı yıllar olurken , diğer yandan cumhuriyetin kurucularının Türk toplumunu uluslaştırma yolunda yapmış oldukları atılımları toplumca benimsetme yolundaki çabaların oluştuğu yıllar olmaktaydı.[4] Bu amaçla Türk seçkinlerinin düşüncelerinde sarsılmaz bir türdeşlik öngörülüyordu. Bu düşünce içinde kesinlikle muhalif düşünceye yer yoktu. Tek doğru olan Kemalist ideolojinin ilkeleri idi. Bu dönemin anlayış çerçevesi içinde Kemalizmin pozitivist anlayışı, devletçilik, laiklik ve devrimcilikle biçimlenmişti. Bu çerçeve içinden devlete gözle görülür, elle tutulur bir organizma olarak bakılıyordu. Laiklik doğa bilimlerinin gücünü or-

---

Yrd. Doç. Dr. Hürriyet Konyar, Muğla Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesidir.

Muğla merkezde ve Datça'da Sn.Zeliha Korkmaz, Halil İbrahim Durgut, Mehmet Özmen, Sakine Ozmen, Hasan Pınar, Nafize Pınar, Cahit Çete, İhsan Karaman'a verdikleri bilgilerden dolayı ayrıca Sn.Basın Yayın Uzmanı Emel Mısır Karaman'a bu konuda gösterdikleri yardımlardan dolayı teşekkur ediyorum. H.K.

tadan kaldırabilecek bir güç olarak görülüyor, devrimcilik ise, maddi değişimin radikal bir tezahürü oluyordu. Kemalizmin diğer üç ilkesinin, yani cumhuriyetçilik, ulusçuluk ve halkçılık, pozitivizmle doğrudan bağlantılı olan ilk üç ilkeyi güçlendirme görevini görmesi isteniyordu. Öte yandan cumhuriyetin kurucuları pozitivizmi, laik politikanın tam anlamıyla yerleştirebilmesi için dogmatik ve pragmatik bir kavram olarak algılıyorlardı.[5]

Bu ilkeler içinde özellikle halkçılık ideolojisi hem yeni ekonomik politikanın ve hem de siyasal kimliğin topluma yerleştirilmesi açısından bu dönemde diğer dönemlerde olduğundan çok fazla önemli bir ideoloji haline gelmiştir.

Uygulanmaya başlanan katı devletçi politikalar siyaset düzeyinde yeni olmayan ancak biraz daha farklılaşmış bir biçimde olmak üzere halkçı ideolojinin yeni bir boyutunu getiriyordu. Bu boyut toplumda sınıfsal farklılıkları reddeden, farklı iktisadi grupların aslında birbirlerini işlevsel açıdan tamamlayan bir bütün olduğu yolundaki Fransız solidarist yaklaşımının bu dönemde daha önceki yıllara göre daha sıkı bir biçimde takip edildiği anlayışının hakim olduğu görülmektedir.[6] Bu yeni yaklaşımla ekonomik krizin aşılabilmesi için görüş ayrılıklarının reddedilmesi, hedeflenen kendine yeterli bir ekonomik modele erişebilmek için toplumun bir bütün olarak hareket etmesi gerekiyordu. Diğer yandan halkçılık düşüncesiyle hedeflenen bir başka programla yeni kurulan cumhuriyet devletinde kabul edilen yeni değerlerin de topluma bir an önce benimsetilerek Türk toplumunun bir ulus devlet olma yönündeki gelişmesi tamamlanmaya çalışılıyordu. Bu çaba ile halkçılık düşüncesinin temelleri solidarizmden ayrılarak Rus-Narodnik düşüncesine dayanan aydının halka gitmesi düşüncesi ile 1940'lı yıllarda yeniden işlevsellik kazanmıştır.[7]

Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Aksu Köy Enstitüsü'nde

Cumhuriyetin kurulmasını izleyen ilk yirmi yıl boyunca ortaya çıkan temel sorunlar yeni bir ekonomik politikanın hayata geçirilmesi ile topluma yeni bir kimlik kazandırma mücadeleleri içinde geçmiştir. Bu durum 1930'lu yıllar boyunca daha da keskin bir şekil alarak sürmüştür. CHP kadroları kendilerini her türlü sosyal, ekonomik ve kültürel sorunların ele alınmasında ve çözümlenmesinde tek ve en üstün otorite olarak ilan etmişler, toplumdan gelebilecek farklı düşüncelere bütünlüğün bozulmaması adına karşı çıkmışlardır. Çünkü bu dönem aynı zamanda Kemalist ilkelerin topluma benimsettirilmesi için en uygun bir zaman oluyordu.Yine bu problemlerin çözülmesinde daha fazla otorite yanlısı ve pragmatist olmuşlardır. Bunun nedeni, bu dönemde önem kazanmaya başlayan İtalya, Almanya gibi ülkelerdeki faşist rejimlerin güçlü ulusçuluklarının cumhuriyetin kurucuları tarafından örnek teşkil etmeye başlamış olmasıdır. Öte yandan pragmatizme kavılmasının nedeni ise, benimsenen otoriter tavırdan kaynaklanmaktadır. Kemalizmin otoriter ve pragmatist anlayış ile yoğurulması , cumhuriyetin kurucularını çabuk elde edilebilir, pratik çözümler aramaya yöneltmiştir. Bu çözümler içinde en önemlisi eğitim olmuştur. Eğitimin ancak otoriter bir yolla yapılmakla ulusal gelişmenin sağlanabileceğine inanmışlardır.[8]

Cumhuriyetin önderleri yaratmak istedikleri topluma bir an önce ulaşabilmek için bir yandan yeni kurulan cumhuriyet rejimine karşı, çevreden gelen yoğun muhalif hareketler karşısında sistemi koruyabilmek, devleti daha güçlü kılabilmek için çevreyi sıkı kontrol altında tutarken, diğer yandan da kendilerini modernliğin ve çağdaşlığın kurucusu olarak kabul eden cumhuriyet kurucuları ve cumhuriyet ideolojisini benimsemiş kuşaklar bu çevrenin dışında kalan kesimleri, yerel, dinsel ve etnik grupları modern dışı olarak niteleyip, bu yapıyı reddetmişler ve toplumun büyük bir çoğunluğunu oluşturan ve Osmanlı'dan beri devletle arası hep açık olan köylü kitlesi ile devleti bütünleştirme çabalarına girişmişlerdir.

Konyar ın çalışmasına yardımcı olan öğretmen Halil İbrahim Durgut (ayakta ortada) Köy enstitülü arkadaşlarıyla (1946)

Köylünün modernleşmesi ve çağdaşlaşması için çeşitli yönetmelik ve kurallar tepeden inme biçimde yapılmaya çalışılmıştır. Bir ulusal kimlik yaratma çabası içinde köylü ile ilişki kurmaya çalışmışlardır.[9]

Bu dönemde köye yöneliş hem iktisadi açıdan ve hem de siyasal, ideolojik açılardan gerekli olurken cumhuriyetin önderleri bu duruma pratik bir çözüm bularak Köy Enstitülerinin kurulması düşüncesini getirdiler. Köy Enstitüleri ile "Cumhuriyetle başlayan yeni Türk eğitimi felsefesinin ve davranışının köyün doğal tabiatına, doğasına, ihtiyaçlarına, boşluklarına o köyün insanını etkili bir vatandaş haline getirecek bir güçte olmasına, her demokratik devlette köylünün siyasi haklarının, vatandaşlık haklarının bilincine ulaşması"[10] şeklinde amaçlar hedeflenmekteydi.

Köy Enstitüleri tek partili dönem boyunca oldukça etkin olmuş, köylülerin eğitimini kısa zamanda gerçekleştirmeye çalışan kurumlar olmuşlardır. Tek Parti Dönemi boyunca bu kurumlardaki eğitim sistemi tartışmaya açık olmamış, tek partili zihniyete uygun olarak yukardan aşağıya doğru otoriter bir yapılanma içinde olmuşlardır. Diğer yandan yine bu eğitim kurumları Türk toplumunun çağdaşlaşabilmesi için alt yapı unsurlarının yerine konularak öncü rolü üstlenmişlerdir. Yine bu eğitim kurumlarına bir rejim propagandacılığı görevi verilmiştir. Bu eğitim kurumlarında öğretmenlere ve okullara genel öğretimin yanısıra siyasal eğitim görevi de verilmiştir.[11]

Köy Enstitülerinin kurulmasını hazırlayan ekonomik ve siyasal koşullar aynı zamanda bu enstitülerden yetişen kişilerin toplumsal ilişkilerini de belirlemiştir. Ancak bu belirlenim ile birlikte köy öğretmeninin içine girdiği gerçek yaşam koşulları bu kişilerin hedeflenen amaçlarını farklı yönlere doğru itmiştir. Buradan itibaren bu kişileri belirleyen diğer unsurların neler olduğunu ve bu kişilerin nasıl bir toplumsal ilişkiler içine girdiğini saptamaya çalışalım.[12]

Tek partili hayatın koşulları içinde yetişmiş olan bu öğretmenler çok güç koşullar içinden çıkıp, çoğunlukla köylerindeki yaşama güçlükleri nedeniyle, kendilerinin çok büyük bir şans olarak gördükleri enstitüdeki yeni hayata geçmek zorunda kalmışlar ve yine çok güç şartlara rağmen bu kurumlardaki öğrenimlerini tamamlayabilmişlerdi. Bu koşullar altında olmaları, bu kişilerin köylerindeki yaşam olanaksızlıklarını düşündüklerinde onları çok fazla etkilememiştir. Etkilevenler de zaten öğrenimlerini yarıda bırakıp geriye dönmüşlerdir.

Bu koşullar bu köy çocuklarını etkilemediği gibi aksine bu insanları devletin bir insan yerine koyması ve onlara bir görev vermesi nedeniyle de onların devlete daha da fazla bağlanmasına yol açmıştır. Böylece kendilerini CHP'nin ve devlet yapısının ayrılmaz bir parçası olarak görmüşlerdir. Bunu görüştüğümüz kişilerden biri şöyle ifade etmektedir: "M.Kemal, İ. İnönü gibi isimlerin sadece bu şahıslara ait olduğunu düşünürdüm. Böyle bir isimde başkası olamazdı. Bu şahıslar gözümde birer peygamber gibiydi. Atatürk'ün ilkelerine yüz elle sarılırdık. Biz öğretmeniz, en ücra köşede çalışacağız. Kendimizi mutlu sayacağız. Para düşünmüyoruz. Muhalefet ya da iktidarda kim olursa olsun ya da benim beğenmediğim birisini dahi eleştirecek olursa ben onun eleştirilmesine tahammül edemezdim. Çünkü o bizim milletvekilimiz, cumhurbaşkanımız derdim. Hiç haksızlık yapmaz, herkese peygamber gibi hareket eder derdim. Yolsuzluk kelimesini dahi bilemeyeceklerini söylerdim."

Diğer yandan bu öğretmenler yetiştikleri dönemin temel ideolojisi gereğince ulus denilen organik varlığın birer parçası onu tamamlayan bir kısımdılar. Bu nedenle de bu kişiler arasında birbirini tahrip edici rekabete yer yoktu. Bütün amaç bu organik yapıyı korumak ve ayakta tutmaktı. Kendi aralarında yarıştıkları durum, sadece daha iyi olmak yolundaydı. Okulda daha iyi bir öğrenci olmak, gösterilerin en iyisini yapmak, köydeki değişimi sağlamada, ona yeni bir şekil vermede en iyi kendilerinin olması anlamında bir yapıcı rekabet anlayışının hakim olduğu görülmektedir.

Köy Enstitüleri'nin kurulmasının amacı, köylüyü eğitip ona pozitif düşünce tarzını benimsetmeye çalışmak olurken, diğer yandan da köylü ile devlet arasındaki Osmanlı'dan beri kopuk olan bağların yeniden kurul-

masına da çalışılmıştır. Bu enstitülerde yetişen kişilerin özel bir görevleri vardır. Bu görev, Enstitüde öğrendiği bilgileri köye götürüp uygulayacak , karanlıkta kalmış olan köyleri bilgisiyle aydınlatmaktır.

Enstitülü aydınların üstlendiği bu görev, onlara dönemin siyasi kadrolarınca halkçılık ideolojisi içinde verilmiştir. Rus Narodnik düşüncesindeki aydının halka gidip ışık götürmesi gibi bu kişiler de köylere gidip bu insanları bilgilendireceklerdi. Yine böyle bir görevi Kolonizasyon döneminde Batı uygarlığını, Asya'da, Güney Amerika'da, Afrika'da v.d. yerlerde yaymaya çalışan misyonerler üstlenmişlerdir. Bu misyonerler'de herkes için geçerli ve hayata geçirilmesi zorunlu bir toplum modeline sahip oldukları inancıyla hareket etmektedirler. Bu aynı zamanda bir tür evrenselcilik anlayışıdır.[13] Köy Enstitüleri'ndeki bu kutsal görev anlayışında da adeta bir dini inancın diğer kişilere benimsettirilmesi gibi bir yaklaşımın olduğunu söyliyebiliriz. Buralardan yetişen kişilerde buradaki eğitimin onlara sağladığı fikir açıklığından ziyade, belli doğruların iyice benimsenmesi ona iyice inanılması şeklinde bir yetişme tarzının olduğunu söyliyebiliriz. Bunun nedeni dönemin otoriter olma özelliğidir. Diğer yandan buradaki kişiler bireysel düşünce tarzını benimsemiş değillerdir. Bu nedenle de bireysel olarak hareket edememektedirler. Bunun nedeni, dönemin ideolojik düşüncesinin gereği bireylerin değil, bireylerin organik birliği olan ulusun varlığının önemli olmasıdır. Birey varlığını ancak ulus varlığı içinde koruyabilmektedir. Bireyler bu yapının bir parçası oldukları oranda varlık kazanacaklardır. Tek Parti dönemi solidarist anlayışı içinde ulus bireylerinin milli birlik bilinciyle kendi iş sahalarında toplumsal dayanışma ve ahenkle çalışmalarını sağlayan bir örgütlenme içinde olmaları öngörülmekteydi.[14]

Kızılçullu Köy Enstitüsü öğretmenleri birarada (üstte).
Kızılçullu Köy Enstitüsü'nde meyve budama dersi (yanda).

Diğer yandan bu aydınların köyde uygulamayı üstlendikleri görevlerden biri de köylerde ağalık düzenini bozup, bu tür feodal kurumlara vermekti. Köylüyü kendi emeğini daha özgürce pazarlıyabileceği kollektif pazarlama yöntemleri ile onun durumunu daha iyi şartlara getirmeyi, daha modern ve geleneklerden kurtulmuş bir yapı içine sokmayı eğitim görevlerinin arasında kabul ediyordu. Enstitülü aydının bu görevi yine dönemin anti-liberal ekonomi anlayışıyla uyumlu ancak büyük sermaye kesimine karşı bir tavır içindeydi. Bu konuda görüşmelerde bulunduğumuz enstitülü kişilerden biri şöyle söylemiştir: "..Kendi köyümde tarla bizim, emek bizim ama satmasını bilmezdik. Ağaya gelip teslim edersiniz. Ağa istediği fiyatla satar. Bunun yarısını ağa alırdı. Biz enstitüden çıkıp köye gidince o günlerde kooperatifçilik yapılmaya başlanıyordu. Köylüye paranız yoksa gidip kendiniz satın dedik. Onlar ilk önceleri nasıl satayım falan diye itiraz ettiler.

Kızılçullu Köy Enstitülü öğrenciler Cumhuriyet Bayramı törenlerinde (üstte). Mandolin çalan enstitülü bir öğrenci (yanda)

Ancak biri gitti sattı, diğeri gitti sattı böylece ağalık düzeni bozuldu. Hem de öyle çabuk bozuldu ki ilk günler içinde sömürü düzeni sıfıra indi. İmeceler hemen kalktı."

Yine bu "mefkureci muallim" tipindeki aydın öğretmenler gittikleri köylerde çeşitli işlerin yapımını köylülere göstermişler, bazı işlerin pratik yollarını öğretmişler, köylülerin çeşitli işleri gerçekleştirirken yaptıkları hataları değiştirmelerini sağlamışlardır. Örneğin, görüştüğümüz kişilerden biri, köye öğretmen olarak gittikten sonra dağ yamaçlarını düzeltip buralara zeytin ve üzüm dikerek dağı bir bağ haline getirdiğini ve bunun da müfettiş raporlarına girdiğini söylemiştir. Yine kadın öğretmenler de kız öğrencilerine ve köy kadınlarına enstitüde öğrendikleri dikiş, nakış v.b. gibi el becerilerini öğretirken, doğum, çocuk bakımı gibi konularda da onları aydınlattıklarını söylemişlerdir. Yine konuştuğumuz kişilerden biri, yapılamaz denilen beşyüz metrekarelik bir yere bir asma bağı yaptığını, çocuklarla beraber zeytin aşılamasını yaptıklarını, sonradan o çocukların köyün aşıcısı olduklarını, yine Bodrum'da seracılık hareketini başlattıklarını söylemiştir.Bu konuda örnekler o kadar çoktur ki pek çok kitap, dergi ve gazetelerdeki yazılardan da izlenebilir.

Bu kişiler köydeki yaşantıyı kararınca kararınca köydeki çeşitli muhalif unsurlara, eldeki olumsuz şartlara rağmen değiştirmeye çabalarken tek düşünceleri kendilerine verilen bu kutsal olarak kabul ettikleri görevin yerine getirilmesiydi. Görevin müfettişler tarafından kontrolünün bile gereksiz olduğunu söylüyorlardı.Örneğin şu sözler söylenilmiştir: "..Müfettiş gelmiş gelmemiş önemi yok, biz idealisttik. Herşeye kendimizi vermiştik. Sabah erkenden geliyoruz. Akşam geç saatlere kadar çılgınca çalışmak. Ben köye geldiğim zaman köye damgamı vurmalıyım."

Diğer yandan köy öğretmenleri öğretmenlik yaptıkları süre içinde gerek CHP hükümeti ve gerekse DP hükümeti zamanındaki MEB müfettişleri tarafından farklı muamelelere tutulduklarını söylemişlerdir. CHP hükümeti zamanındaki müfettişlerin kendilerini koruyup, kolladığını ancak yine otorite ilişkileri içinde bulunduklarını söylemişlerdir. Özellikle denetlemeye gelen müfettişlerin otoriter tavırları ile örneğin, öğretmenle diyaloğa yanaşmayan tavırlarının, fikirlerinin dikkate alınmayışı , resmi düşünceyle uyumlu olmayan görüş ve tavırların sorgulanması gibi tutumlar içinde bulundukları söylenilmiştir. Örneğin bir öğretmenin şu sözleri ilginçtir: "üç ayda bazen altı ayda eğer şikayet olmazsa senede bir müfettiş geliyordu. Müfettişler dinimizi titretiyorlardı. Bir müfettiş vardı, kahvemizi bile içmedi. Eliyle geri çevirdi. Herşeyimize, giyimimize, kuşamımıza karışıyorlardı. Herşeyimizle köye örnek olmamız isteniyordu. Bir arkadaş o gün tıraş olmamış, kravat takmamış ona zayıf raporu verdi. Ben de onu müdafaa ettim. Bana da orta raporu verdi. Biz de sonra şikayet ettik. Ve bu durumu düzelttirdik sonradan takdir aldım."

DP hükümeti zamanındaki müfettişlerin ise, daima kendilerinin açığını yakalamaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Örneğin bir öğretmen kendisini

Kızılçullu Köy Enstitüsü öğrencileri Narlıdere yaz kampında

denetlemeye gelen bir müfettişin bütün okulun fiziki şartlarını , öğrencilerin eğitim durumlarını da kontrol ettikten sonra hiçbir şey bulamayınca cebinden mendilini çıkarıp kapının üzerindeki tozu gosterip kusur yaratmaya çalıştıklarını söylemiştir.

Diğer yandan bu kişilerin köylülerle olan ilişkileri hep olumlu olmuş, görüştüğümüz kişiler, kendilerine enstitüde köylülerle nasıl ilişki kurulacağının anlatıldığını onlara asla kötü davranılmayacağının, zorla bir iş yaptırılmaması gerektiğinin, ancak ikna edilerek ve yumuşak yaklaşımlarda bulunularak köylülerle ilişki kurulmasının öğretildiğini belirtmişlerdir. Köylülerle olan ilişkilerinde köyde bir iş yapılacağı zaman özellikle erkek öğretmenlerin daima köylülerden yardım gördüklerini ve o işi hep birlikte yaptıklarını belirtmişlerdir. Köyde sözlerinin daima dinlendiğini ve kendilerinin maddi manevi her türlü ihtiyaçlarının köylüler tarafından karşılandığını da belirtmişlerdir.Yine bu öğretmenlerin Köy Enstitüsünde öğrendikleri köye ışık, bilgi götürme , köyü aydınlatma görevlerinde bu kişiler, kendi öğrendikleri bilgileri köyde uygularken köylünün geleneğine uygun yaşamayı tercih ettiklerini söylemişlerdir. Örneğin yerde yer sofrasında yemek yiyip içtiklerini , yine bir başka öğretmenin aynen köylüler gibi giyindiklerini de söylemişlerdir. Enstitülü aydının buradaki tavrı sürekli olarak çoğunluğun desteğini sağlamaktır. Bu ise onları populist bir davranışa itmektedir. Bununla böyle bir populist söylem içinde kendi misyonlarını meşrulaştırmaya çalışacaklardır. Diğer yandan da halkın desteğini sağlamak için misyonlarından belli ölçüde vazgeçeceklerdir. Bu konumda enstitülü aydın aydınlanmayı bir misyon olarak yüklendiğinde bu misyonu gerçekleştirme ile halkın seçmelerine saygılı olma konusunda bir ikilemle karşı karşıya kalmaktadır.[15]

Köy Enstitülü öğretmenlerin köylülerle kurdukları ilişkiler köyde varolan somut işler bağlamında oluştuğu için kolayca kurulabilmiştir. Köylülerin öğretmene yaklaşımlarında geleneksel köy devlet ilişkilerindeki otoriter devlet babanın yoksul köylüye yaklaşımı anlayışının bu ilişkiler içinde çok daha fazla yumuşamış, köylünün içinden çıkmış olmakla beraber bir devlet adamı olan köy öğretmeninin benimsenmesi daha kolaylaşmıştır.

Diğer yandan öğretmenlerin köye getirdikleri iktisadi yenilikler sayesinde köylülerle çok kaynaşmış olmalarına rağmen örneğin bir öğretmen kendisi olmadan köylülerin kız istemeye gitmediklerini, olmadığı takdirde kızın istenmiş olmayacağını söylemiştir. yine de köylüler bu öğretmeni kaymakama eğitim konusunda şikayet etmişlerdir. Bu da köylülerin öğretmene karşı yaklaşımlarında hem onun okumuş ve tahsilli olması nedeniyle onu üstün tutup, önemli işlerinde ondan yararlanmak isterken, kendi menfaatlerine aykırı durumlarda şikayet etmekten de geri durmadıklarını, öğretmeni kendilerinden ayırıp, bir memur olarak gördüklerini ortaya çıkarmaktadır.

Köy öğretmeninin köylülerle daha çok çatıştığı nokta eğitime devam konusunda olmuştur. Köylü bu dönemde kötü koşullar altındadır, geçimini zor sağlıyabilmektedir. Tarlada, sabanda, otlakta çalıştıracak işgücüne gereksinimi vardır. Elindeki işgücünü eğitim ile kaybetmek niyetinde değildir. Öte yandan köy öğretmeninin para cezası ve hapis tehditleri de yoksul köylüyü itaate zorlamaktadır. Ancak bu ilişkiler kimi yerde köy öğretmenlerinin kişisel karakterleri ile gayet sert olurken, kimi yerde daha yumuşak geçebilmiştir.

Köy öğretmeninin köydeki bu ilişkisi çeşitli işlerin gerçekleştirilmesi, yeni tekniklerin denenmesi gibi belli somut hedeflerle sağlanırken, diğer yandan köyde siyasi düşüncenin de yani Kemalist ilkelerin köylülerce benimsenmesini sağlamak için çeşitli kahve sohbetleri, oyunlar, gösteriler v.b. gibi etkinliklerle de siyasi ta-

vır canlı tutulmaya çalışılmıştır.

Köy Enstitülü öğretmenlerin enstitude kendilerine verilen köylüleri aydınlatma görevlerinde ne kadar etkin oldukları konusuna baktığımızda, konuştuğumuz kişiler enstitüde kendilerine öğretilen pratik bilgiler sayesinde köyde oldukça etkin bir konumda olduklarını belirtmişlerdir. Öğretmenler, köylüler karşısında hem herşeyi yapabilen bir kişi olarak üstün tutulmakta ve hem de diğer konulardaki fikirlerini de bu sayede köylülere dinletebilmektedirler.

Diğer yandan siyasi değerleri, ilkeleri köylülere anlatıp, onların bu yöndeki siyasi fikirlerini etkilemede pek fazla etkin oldukları söylenemez. Köy öğretmenlerinin siyasi düşünce konusunda yapabilecekleri çok fazla şeyleri yoktu. Bunun nedeni kanımızca enstitüde edinilen siyasi düşüncenin eğitim şekline bağlıdır. Burada öğrenilen siyasi düşünceler inanılması gereken tek doğrular olarak , büyükten küçüğe doğru kutsal bir emanet şeklinde edinildiği içindir pek başarılı olunamamıştır. Bu öğretmenler kendilerine iletilen bu dokunulmaz düşünceleri geldikleri köylerde gerek yaptıkları işlerdeki bilgilerine karşılık köylülerin kendilerini dinleme fırsatını yakalayarak onlarla yaptıkları kahve sohbetlerinde ve gerekse çeşitli temsil, oyun ya da gösterilerle köylüye vermeye çalıştılarsa da bu tür bir aktarma ya da köylüyü yeni siyaset içine sokma pek başarılı olamamıştır. Çünkü köylülerin o dönemde yaşadıkları gerçekler kendilerine verilen siyasi düşüncelerle birlikte yoğurulmalarını engellemiştir. Savaş yıllarının köylüye getirdiği ağır mali kayıplar, öte yandan köylünün muhalefetini önlemek için yapılan çeşitli baskılar bunu engellemiştir. Bu konuda konuştuğumuz kişiler köylülerin zorluklarını şöyle anlatmışlardır: "CHP sürekli köylüye baskı yaptı. Yol vergisi, hayvan sayım vergisiyle bıktırdı. Köylere kadar tahsildar gönderirdi. Orman askerleri vardı. Bunlar köylüye dağdan ormandan odun yaptırmazlardı. Köylü eşeğini alır dağa odun yapmaya giderdi. Orman askerleri köy yakınında pusu kurar, köylüyü yakalarlardı. Tütün koruculari vardı. Adam sigarasını yakmıştır, kaçak sigara içiyorsun diye yakalar ceza keser. Öküz olmaz inekle çift sürülürdü. İnekle tarla mı sürülür diye askerler vatandaşı döverlerdi."[16]

Bütün bu koşullar köylüyü hükümetle ortaklığına son vermek durumuna getirmiştir. Nitekim, 1946'da hem pratik bilgi açısından ve hem de siyasi düşünce açısından o denli iyi yetiştirilmiş olan köy öğretmenlerini köylülerin siyasi fikirlerini değiştirmesine engel olamamışlardır. Köylülerin büyük bir kısmı CHP'den koparak Ege bölgesinde DP saflarında yer almıştır.

Köy öğretmeninin eğitim yolu ile köy çocuklarını hedeflenen siyasi ilkeler doğrultusunda yetiştirmesi de çok zor olmuştur. Bunun zorluğu, sayıları elliden fazla olan bazen de yüzü geçen ve bütün sınıfları birarada yürütmek zorunda bulunan bu öğretmenlerin, hedefledikleri siyasi düşünceyi bu eğitim koşulları içinde köy çocuklarına verebilmelerinin çok güç olmasıdır. Yapılabilenler ancak sınıfta belli bir otorite sağladıktan sonra çocuklara öğretilmesi gereken müfredat programını uygulamaktan ibarettir. Köy öğretmenleri çocukları eğitirken onlara siyasi düşünceler vermekten öte onları yine pratik bilgilerle donatmayı tercih etmişlerdir. Örneğin bir öğretmen bu konuda şunları söylemektedir: "Biz hayata adam yetiştirdik, ortaokula, liseye gideceğini düşünmüyorduk."

Bir başka nokta da, bu köy öğretmenlerinin DP iktidarı döneminde de köylüye karşı kullanılmış olduklarıdır. Yine konuştuğumuz kişiler, köylülerin çok partili hayata geçiş yıllarına kadar daima kendilerine inandıklarını ve sözlerini dinlediklerini söylerken, DP iktidarından sonra bu durumun değiştiğini köylülerin kendilerini daha çok dışladıklarını söylemişlerdir. Bunun nedeninin ise, DP'nin iktidara geldikten sonra memura o zamana kadar aldığı aylıklardan daha fazla vererek memurları bir anda refaha kavuşturarak köylüler ile olan yakın ilişkilerinin de böylelikle sona erdirildiğini söylemek mümkündür. Bu konuda şöyle söylenilmiştir: "1950'ye kadar üç aylık maaş olarak 252 lira verirlerdi. DP zamanında aylığımız 105 lira oldu. Bu o zaman çok büyük bir para idi. Şeker, giysi memura verilir, köylüye verilmezdi. Köylüler ayırım yapılıyor diye buna çok kızarlardı."

Köy öğretmenlerinde üzerinde durduğumuz bir başka nokta da kendilerini hangi konumda gördükleridir. Bu kişiler çok küçük yaştayken köyünden çıkıp uzun yıllar düzenli bir eğitim kurumu içinde yer almışlardır. Bu yaşantı içinde kendi köylerindeki yaşantıdan uzaklaşmışlardır. Bu kişiler artık kitap okuyan, modern yaşamın nimetlerinden az da olsa yararlanmış olan kişilerdir. Bu durum onları kendi köylerine olduğu kadar genelde köy yaşantısına da daha farklı bakmalarını sağlamıştır. Yaşamlarının büyük bir kısmını köyde geçirdikten sonra çocukların tahsili, farklı işlerle uğraşma v.b. nedenlerle daha sonraları şehirde yaşamayı seçmişlerdir.

Sonuç olarak, köyünden güç koşullar altında çıkıp, kendisine değer ve belli bir görev verilen Köy Enstitülerinde yetişen köy çocukları, bu enstitüye duygusal bağlarla bağlanmış, buradan edindiği bilgileri bir inanç olarak kabul etmiştir.

Bu kişiler otoriter bir eğitim ile yetişmiş kişilerdir. Gittikleri köylerde edindikleri bilgilerden köyün gerçeklerine uygun olanları uygulamışlardır.

Köyün iktisadi yapılanmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Kendi fikirlerini bu sayede köylülere iletebilmişlerdir. Öte yandan Kemalist ilkelerin etrafında CHP taraftarı olarak köylüleri bütünleştirmede başarılı oldukları söylenemez. Bu öğretmenlerin siyasi propaganda için sarfettikleri gayretler köylünün o dönemde içinde yaşadığı koşullar gereğince boşa gitmiştir. Köylüler siyasal tercihlerini muhalefet olmaktan yana koymuşlardır. Diğer yandan köy öğretmeninin eğitmenlik konusunda da yeterli donanıma sahip olmayışı nedeniyle de istenilen seviyede ileriye dönük bir eğitim yapılamamış, bu durum köylüler ile öğretmenin arasının açılmasına da sebeb olmuştur.

Köy enstitülü öğretmen çeşitli işlerin ilk olarak yapılmasında öncü rolü oynayan, başarılı oldukça desteklenen, başarısız olduğunda yerilen bir kimliğe bürünmüş, arkasında devletin desteğini pek bulamasa da yine de bir memur olarak bir dönem için korunmuş ve yine köylülere karşı siyasi iktidarlar tarafından kullanılmış bir kişi olmuştur. Bütün bunların yanında bu köy enstitülü öğretmenler kendilerini artık bir köylü olarak görmeyen, aldığı eğitim nedeniyle kurallı, ilkeli bir yaşamı hayatı boyunca devam ettiren sürekli olarak üretmeye çalışan kişiliklerini bugün de devam ettiriyorlar.

NOTLAR

1 Bu konuda getirilen başlıca eleştiriler içinde sağ kesim, enstitülerin "birer komünist yuvası" olduğunu, buralarda eğitilen kişilerin kendilerinin temsil ettikleri toplumsal grupların yanında yer almayışları yönünde eleştiriler getirirken, sol kesim ise, enstitüye yönelttiği eleştirilerinde, enstitülerin altyapı olmadan kurulmasını doğru bir hareket olarak bulmadıklarını, koylünün eğitilmesine once toprak reformundan başlanılmasını, devletin diğer güçlerinin de koylere gitmesi gerektiğini , tutucu güçlerle sadece koy enstitülü oğretmenin mucadele edemiyeceğini, oğretmene maas, ev, toprak v.s. vermenin onu küçük mülkiyete sürükleyeceğini, köylünün sadece eğitimle canlandırılmaya çalışılmasının bir aldatmaca olduğu, aslında koy enstitulerinin bir ütopya olduğu ve koy ile koylüyü somürme amacını güttüğü soylenmiştir. Köy Enstitülülerının gorevi Kemalizmın kapsam ve anlamı içinde halkın ozellikle koy topiumunun uyandırılması, , kendini ve sorunlarını kavraması gorev ve haklarını tanıması yoludur. Koylerde ve koyler için kurulmuş olmalarıyla halkçı, ulusçu , devrimcı ilkelerin kendi kendini yonetme yetki ve sorumluluklara, üretici iş hayatına ve çalışmalara geniş ölçüde yer verilmesiyle cumhuriyetçi ve laik ilkelerin koy enstitülerinde toplumsal bir yaşantı haline getirıldığı , birbirleriyle perçinleştirildiği soylenılmıştır.
Şevket Gedikoğlu. **Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri**, ss. 262, 314, 229. Ayrıca bkz. Mustafa Demır. **Köy Enstitüleri ve Solculuk**, ıst. 1959, Yine, **Komünizme ve Komunistlere karşı Türk Basını**. "Koy Enstitüleri ve Koç Federasyonu ıç Yüzleri", Fasikül: 10. Ankara. 1966.

2 Çağlar Keyder Faruk Bırtek. "Türkıye'de Devlet Tarım ilişkileri 1923-50" **Toplumsal Tarih Çalışmaları**. Ankara, 1983, ss. 204.

3 Çağlar Keyder- Faruk Bırtek, **a.g.e.**, ss. 199-211.
Bu donemde koylü ağır kosullar içindedir. Bir kısım küçük ve orta halli köylu kesimi bu donemde konulan ağır vergi yükü karşısında hem vergilerini ve borçlarını ödeyebilmek, hem de ilerde vergiden kaçabılmek için topraklarını terkedıp, hayvanlarını satmışlardır. Yoksul koylüler de daha büyük toprak sahıplerının çiftliklerinde ortakçı olmayı kabul etmişlerdir.
Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**. Iletişim Yay. ıst. 1989. ss. 85.

4 CHP 1931 yılında yaptığı büyük kongrede programını açıklarken bu programda yer alan inkılapçılık ilkesinde yeni inkılapların yapılmasından soz edılmeyıp, sımdiye kadar yapılanların korunmasından soz edılmiştir. Bu program üzerine yapılan tartışmalardan tek partı ortamı içinde ulkenin en ucra koşelerine kadar uzanacak ve CHF'nın ilkelerını halka anlatacak bir orgutlenme istenılmektedir. Kongre sırasında Türk Ocakları, Olağanüstü Kurultayını toplayarak kendını fesıh ve bütün mallarını CHF'na devir kararı almış, bu gelişmenin sonucu kongreden hemen sonra Halkevleri kurulmuştur. Alınan bu kararlar M.Kemal Ata türk'ün su sozleri ile de daha açıklık kazanmaktadır: "Cumhuriyetin ideolojisini halk kıtlelerinin içine yaymanın ve köylere kadar götürmenin mekanızması oluşturularak muhalifsiz bir fırkanın mahzurları bertaraf edılmeğe çalışılacaktır."
İlhan Tekeli, Selim İlkın, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin iktisadi Politika Arayışları**. ODTU Yay., Ank. 1972. ss. 213,4.

5 Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih, Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu**, (1929-1937). Afa Yay. İst. ss. 165.

6 Zafer Toprak. "Aydın, Ulus Devlet ve Popülizm", **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**. Bağlam Yay. İst. 1995, s.77.

7 Aydının halka gıtmesi düşüncesı, 19. yüzyılda Almanya'da , Rusya'da Türkcülük akımını savunanlarda aydınların koylere gıdıp buralardakı halkı , oğrenmeye, ilerlemeye , calısmaya , zenginleşmeye ozendırmış, insanı, millı, vatanı duygularını yukseltmeye çabalamışlardı (Zafer Toprak, **a.g.e.**, s. 43.)
Burada şunu da ılave etmemiz gerekmektedir, Türkçülük akımı içinde savunulan aydının halka gıtmesi ve bu düşüncenın bireysel uygulamaları, 1940'ı yıllarda artık bir devlet politikası haline gelmiş durumdadır. Resmi ideolojinin bir parçası olan bu düşünce, uygulamasını da bir program çercevesı .çinde belli hedefler seçerek cıddı bir bıçımde yapmaktadır.

8 Bu yıllarda alınan baska bir onemli onlem de "geleneksel eğitim" sistemini radıkal bir bıcımde değiştırmek ve bu sistemin ıstanbul Universitesindeki temsılcilerini tasfiye etmek amacıyla basvurulan 1933 üniversite reformuydu. (Büşra Ersanlı, **a.g.e.**, ss. 165.7.

9 Şerif Mardın, **Turkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler I**, İletisım Yay. 1990, ss. 50.6.

10 Hıfzı Ranıman Raşıt Öymen, **Köy Enstitülerinin Kuruluşu'nun Tarihi ve Problemleri**, Ank., ss. 24.

11 Mete Tunçay, **T.C.'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Cem Yayınevi, ıst, ss. 237.8.

12 Bu konu ile ılgılı olarak Muğla Merkezde ve Datca'da bulunan cesıtlı Koy Enstitülü öğretmenlerle, bu k.şilerin Koy Enstitülerine gıdışleri, oradaki yaşam koşulları ve koy oğretmelığı ile koyde yaptıkları ışler konusunda mulakatlar yapılmıştır.

13 Nuri Bilgın, "Toplumdan Sosyal Sisteme Entelektüeller", **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, ss. 189-204.

14 Zafer Toprak, **a.g.e.**, s.77.

15 Aydının m syonunu yerine getırırken populızme kayısı konusunda bkz. ılhan Tekelı, "Geç Aydınlanan Bir Ülkede Erken Aydınlananların Ikilemı ve Populızm", (**Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, ss. 399-404.)

16 II. Dunya Savasının başlaması ile hukümet orta koylü ile kurduğu ittıfaka son veren ıç tedbirler almak zorunda kaldı. Bu ise muhalefet doğurdu. Büyük toprak sahıbı dışında kalanlar çoğunlukla askere alındılar , yetışkın erkek nufus s gücünden yoksun kaldı. Verımlılık duştu. Orta çıftçının verımı ve sağladığı artık azalınca hükümetle ittifakının temelı zayıflad Genel fıyatların artmasına karşılık tarım fıyatlarının sabıt kalması koylüyu karaborsaya itti bu durum hükümetı vergi koymaya zorladı. Ve sıddete yönelttı. hatta 1942'de seferberlik sırasında hukümet koylunün tarımsal artığın alabilmek ıcın bir kanun cıkardı. 1943'de tarımsal ürünun bir kısmını daha alabılmek ıçın yeni bir vergi daha konuldu. Bu polıtika ile hukumet orta koylü kesıme yonelık aleyhtar tutumunu ıyice guclendırmis oldu.Ve onları mhalif olarak karsısına aldı. (Çağlar Keyder- Faruk Bırtek, "Türkiye'de Devlet- Tarım ılışkıler 1923-50.," ss.199-211.)

Köy Enstitüleri ve Kadın Öğretmenler

NURGÜN OKTİK

Türkiye'deki kırsal kesimdeki değişimde Köy Enstitülerinin rolü yadsınamayacak denli büyüktür. Cumhuriyet kurulmadan önce başlayan ve cumhuriyetin kurulmasıyla hızlanan toplumsal değişim, ülke nüfusunun Yüzde 80'i kırsal kesimde yaşadığı için, ancak köylerde yapılacak köklü değişimlerle başarıya ulaşabilirdi.

1940 yılında yürürlüğe giren ve ilkokuldan sonra beş yıllık teorik ve pratik eğitimi kapsayan toplam 21 Köy Enstitüsü, yaklaşık 25 bin öğretmen ve 2 bin sağlık memurunu toplumumuzun kalkınma hareketine kazandırmıştır. Bu bağlamda Köy enstitüleri'nin ülkemizin sosyo-ekonomik kalkınmasındaki payının toplumbilimciler için değeri oldukça büyüktür ve toplumun yapısı ve değişimi çalışmalarıyla ilgilenenler için güncelliğini yitirmemiştir.

Bu makalede amaç köy enstitüsü mezunu Sakine, Zeliha ve Nafize öğretmenin 1940'lardan başlayıp 1980'lere dek sürdürdükleri ve toplumsal değişimdeki rollerinin anlatıldığı sözlü bir tarih denemesidir. Ancak öncelikle eğitimin önemine ve köy enstitülerinin tarihine kısaca göz gezdirilecektir.

Ulusal devlet kurma aşamasında olan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kendini dış dünyaya kabul ettirme çabasının yanısıra ülke içindeki toplumsal yapıyı ülkedeki çoğunluğun da desteğini sağlayarak değiştirmek temel ilkelerinden birisiydi. Özellikle ulusal devleti oluşturmada Williamson'ın belirttiği gibi Türkiye Avrupa devletlerinin oluşturulmasından üçyüz yıl gerideydi.[1] Batı'da 1789 Fransız devrimiyle başlayıp bilimsel ve teknik alandaki gelişmelerle pekişen bilimsel devrimler politik ve hukuksal gelişmelerle sosyal bilimlerde kendini göstermiş ve tarihsel akış içerisinde toplumların yapısındaki değişimlere neden olmuştur.[2] Williamson toplumsal yapıdaki bilim ve teknolojinin aslında bir ülkedeki ekonomik, politik ve kültürel gelişiminin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğunu vurgular.[3] Aynı şekilde Malthus bu bütünlüğü 'varolmanın savaşımı' olarak vurgulamıştır.[4]

Bilimsel ve teknolojik alanda ilerleme ancak eğitimle gerçekleşebilir. Batıda eğitim öncelikle burjuva sınıfının eğitimi ile başlamış ve ağırlık kazanmıştır. 19. yüzyıldan itibaren endüstrileşme süreciyle orantılı olarak geniş halk kitlelerinin eğitimine ağırlık verilmiş ve .toplumda varolan sosyal yapının gelişen işçi sınıfı tarafından yıkılmasını önlemek amacıyla toplumsal disiplin, moral ve din eğitiminin yanısıra teknik ve zenaat eğitimi eşdeş oranda enstitüler aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırılmaya başlanmıştır. Özellikle İngiltere'de hızla yayılan kitlesel eğitimin amacı, sosyal kontrol ve endüstriyel kültürü toplumda yaygınlaştırmaktı.

Eğitimin toplumlarda iki yönlü -sistemin korunması ve geliştirilmesi- işlevinin saptanmasının ardından başta

Yrd. Doç. Dr. Nurgün Oktik. Muğla Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fakültesi. Sosyoloji Bölümü öğretim üyesidir.

Bu makalenin hazırlanmasında emeği geçen sayın Sakine. Zeliha ve Nafize Öğretmenlere teşekkür ederim. N.O.

1 W. Williamson. **Education and Social Change in Egypt and Turkey**. MacMillan Press. 1987, p 3

2 E.J. Hobsbawn. **The Age of Revolution 1789-1848**. New York Mentor Books. 1962. p.343

3 Williamson **a.g.e.** s.54)

4 Hobsbawn, **a.g.e.** s. 343

Avrupa'da olmak üzere Amerika'da da eğitimin geniş kitlelere yaygınlaştırılması hızla işlerlik kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Devriminin kayda değer etkisi olmuşsa da yapılan reformlar askeri alanla sınırlı kalmış ve kitlesel eğitime geçilmekte başarı sağlanamamıştır.[5]

Kurtuluş savaşının ardından 1923'te kurulan yeni cumhuriyet çağdaş bir toplumun oluşturulması için çalışmıştır. Çağdaş bir toplumu yaratabilmenin amaçları toplumsal yapıda oluşacak değişimleri hızlandırmaktı. Bu değişimlerden en önemlisi ise alt yapıda değişimi başlatabilecek ve yeni kavramların toplumca kabul edilmesini sağlayacak eğitimdi. Ozankaya bu değişimin sağlanmasını "Türk ulusunun tarihle çağdaş buluşması" olarak tanımlar.[6] Tarihini ve kimliğini bilmesi ve çağdaşlarını yakalayabilmesi için toplumun acilen kitlesel eğitime gereksinimi vardı.

Ancak nüfusunun çoğunluğunun ilkel tarımla yaşamını sürdürdüğü bir toplumda, eğitim okuma yazma ile sınırlı kalmayacak ve köyün kalkınmasına, yeni yapının kırsal kesime taşınmasına yardımcı olacak bir modelle mümkün olacaktı. Böyle bir model için gerekli malzemelerden en önemlisi kuşkusuz cumhuriyetçi ilkelerle dopdolu genç, dinamik öğretmenlerdi. Çağdaşlaşmanın köylüyü eğiterek ve eğitilen köylüyle köye ulaşılarak mümkün olacağı, Mustafa Kemal döneminde ülkemize davet edilen Profesör John Dewey'in öğretmen okullarının eğitiminin daha köye yönelik olmasının önerilmesiyle daha da pekişmiştir.[7]

1926 yılında köye daha pratik ve kısa yoldan eğitim götürmek amacıyla ilkokuldan sonra üç yıl eğitim verecek iki Köy Muallim Mektebi kurulmuş, ardından 1928 yılında harf devrimiyle eğitimin daha basitleştirilmesi ve yaygınlaştırılması için bir adım daha atılmıştır. Yine aynı yıl Millet Mektepleri açılmış ve ülke içinde okuma yazma seferberliği başlatılmıştır. Ancak 1933 yılında köylere eğitimi götürmeke pek başarılı olamadığı ve mezunlarının genel kültür düzeyinin oldukca düşük olduğu iddialarıyla Köy Muallim Mektepleri kapatılmıştır.[8]

Kırsal kesimdeki öğretmen sıkıntısının toplumsal değişimi yavaşlattığı; özellikle kentlerde yetişmiş öğretmenlerin köy eğitimine katkıları oldukca sınırlı olduğu ve şehirlerde yetişmiş ilkokul öğretmenlerinin köye gitmek istemediği veya gittikleri köye uyum sağlayamadıkları gözlenmiştir.

1936 yılına gelindiğinde 35 bin köyde öğretmen olmadığının farkına varıldı. O dönemin yıllık öğretmen artışı yaklaşık 300-350 civarındaydı ve bu Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'a göre öğretmen açığını ülke 100 yıl gibi bir sürede karşılayacaktı.[9]

Bunun yanısıra ilkokul öğretmenlerinin sayısında gözle görünür bir azalış sözkonusuydu; 1931-32'de 16.973 ilkokul öğretmeni varken 1935-36 yılında bu sayı 14.949'a düşmüştü.[10] İlk çalışmalar 1936 yılında Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan tarafından başlatıldı ve Eskişehir Mahmudiye'de bir deneme eğitmen kursu açıldı ve bunu Izmir Kızılçullu ve Eskişehir Çifteler Köy Öğretmen Okulları izledi. Köy Enstitüleri 17 Nisan 1940 tarih ve 3803 sayılı yasayla işlerlik kazanarak toplumsal değişimin kırsal kesimde hızlanmasının başlangıcı olmuşlardır.

1940-41 öğretim yılında toplam 14 köy enstitüsünde 1074 erkek ve 107 kız öğrenci eğitimlerini sürdürmekteydi. 1947 yılından itibaren özellikle politikacılar tarafından büyük eleştirilerle yüzyüze kalan köy enstitüleri

Kızılçullu Köy Enstitüsü

5 B. Lewis, **The Emergence of Modern Turkey**, London, Oxford Univ. Press, 1961, pp.55-56

6 Özer Ozankaya, **Cumhuriyet Çınarı**, s.297

7 **The John Dewey Report**, Ankara, 1960, s.14-17

8 Y.K. Kaya, **İnsan Yetiştirme Düzenimiz**, Ankara ,1984, sayfa.187

9 Y. Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, 1985, s.349

10 Kaya, a.g.e. s.188

(Üstte) Kızılçullu Köy Enstitüsü öğrencileri toplu halde. Ayakta solda Sakine Özmen (2 Ekim 1943). (Yanda) Sakine öğretmen (solda) enstitülü bir arkadaşıyla.

1954 yılında ilköğretmen okullarıyla birleştirilerek bir daha geri dönmemek üzere yaklaşık 25 bin öğretmen ve 2 bin sağlıkcı yetiştirerek derin izlerle sürecini tamamlamışlardır.

Kadının Eğitimi

Kadınların toplumsal yapının gelişimine katkıları bizim toplumsal yapımızda 19. yüzyıldan itibaren tartışılmaya başlanmıştır. 1881'de Şemsettin Sami *Kadınlar* adlı eserinde kadının toplumun diğer yarısını oluşturduğunu ve diğer yarısı gelişmeden toplumların gelişemeyeceğini vurgulamış ve: "Kadın insanın her yaşta, her zaman ve her durumda gereksindiği bir sığınak ve toplum bireylerini birbirine bağlayan bir bağdır... Bu kadının böylesine kutsal olan haklarını koruyabilmek ve görevlerini yerine getirebilmek için bilim ve eğitime muhtaç olup olmadığı düşünülsün!"[11]

Kadının eğitimi sadece bir meslek kazanması için değil toplumun alt yapısını oluşturan ailedeki etkinliğiyle de önem kazanmaktadır. 1926 yılında Medeni Kanunun kabulü kadının toplumsal yapıdaki temelini daha saygın bir konuma oturtmayı amaçlarken eğitimde yapılan değişimlerle de toplumsal yapıdaki değişimde erkek kadar kadının da aktif görev üstlenmesi ve kadınların aynı eğitimden geçebilmesi Mustafa Kemal tarafından değişik konuşmalarında vurgulanmıştır.[12]

1939 yılında köy enstitülerinde sayıları 16 olan kız öğrenciler, 1944-45 öğretim yılında 1475'e ulaşırken çok partili döneme geçişin ardından oluşan olumsuz propogandanın sonucu kız öğrenci sayısı 1948-49 yılları arasında 773'e 1951-52 öğretim yılında da 706 ya düşmüştür. Ayrıca 1950'den itibaren karma eğitime son verilerek kız öğrenciler iki enstitüde toplanmıştır.[13]

Enstitülerde yetişen yaklaşık olarak 2500 bayan öğretmenin köy ile etkileşilerimleri ve yeni toplumsal yapının köye aktarılmasındaki rolleri yadsınamayacak kadar büyüktür. Bu konuda yapılan sınırlı araştırmalara bir katkı amacıyla Güney Ege yöresindeki köy enstitülü bayan öğretmenlerin yaşamları ve bölgedeki değişime etkileri, Sakine, Zeliha ve Nafize Öğretmenlerin deneyimleri çerçevesinde incelenmiştir.

Sakine Öğretmen

Sakine Öğretmen Muğla'nın Yerkesik ilçesinden çiftçi bir baba ve köyün dikişini diken bir annenin üç kızından birisidir. Ailede annenin dikiş dikerek aile ekonomisine katkıda bulunması sonucu kadın kavramı güçlülük kazanmıştır. 1937 yılında İzmir Kızılçullu deneme okulu için öğrenci alınmaktadır ve Sakine öğretmenin ablası gönüllüler arasındadır. Ablasının enstitüye girmesi, kasabada büyük bir değişimin başlangıcı olur. Anne küçük kızının gitmesini istememekte ve ona evlenirse dikiş makinesini vereceğini böylece

11 Ozankaya, **a.g.e.**, s.198'den aktarılmıştır

12 Daha ayrıntılı bilgi için Burhan Göksel'in **Çağlar Boyunca Kadın ve Ataturk** adlı eseri kaynakca olarak gösterilebilir, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993 .

13 Akyüz, **a.g.e.**, Ankara, 1985, s.363

Kızılçullu Köy Enstitüsü öğrencileri resim dersinde

öğretmen olmadan da ekonomik olarak güçlü olabileceğini vurgulamaktadır. Yaz mevsimiyle birlikte tarlada işler yoğunlaşmıştır ve Sakine öğretmen güçlü olan annesine kabul ettiremediğini babasına kabul ettirmek için baskısını yoğunlaştırmıştır. O kadar çok sızlanır ki babası sonuçta onu ninesiyle birlikte Kızılçulluya kayıt için yollamayı kabul eder. 12 yaşındaki Sakine ile 60 yaşındaki nine Yerkesik'ten İzmir'e sekiz saatlik maceralı bir yolculuktan sonra ulaşırlar. Aylardan haziran dır, doğru okula gidilir ve ablasının ve köyden orada okuyan amcakızının katılımıyla müdürün odasına girilir. Müdür Sakine'nin 12 yaşında olduğuna pek inanamaz. Ninesi Sakine'nin 18 yaşındaki bir genç kadar akıllı olduğunu ancak boyunun uzamadığını söyleyince, müdür Sakine'ye Yerkesiği kocaman duvar boyu haritada göstermesini söyler. Sakine'nin kalbi şu anda bile o günkü gibi atmaktadır, şans eseri gözüne önce Muğla ardından da Yerkesik ilişiverince, okula kabul ediliverir. Haziranda Kızılçulluya katılan sekiz kişi hızlı bir eğitimin ardından-ki bu eğitim çamaşır sıkmaktan teorik eğitim derslerine dek uzanır-ocak ayında bir yıl önce başlayan diğer öğrencilere yetişilir. Okulda toplam 43 kız öğrenci vardır ve bunlardan 14 ü eğitmen olarak gelip sonra da enstitü kurulunca kalan öğrencilerdir. Kızların yatakhaneleri ayrıdır ve bu 14 öğrenci onlara ablalık etmektedirler. Okul idaresi her kız öğrenciye bir dikiş makinesi alır. Kendi kıyafetlerini diktikleri gibi Ortaklar kurulurken her kız öğrenci 100er takım pijamayı bir ay gibi bir sürede bitirir. Dikiş dikmenin yanısıra kız öğrencilere okulun çiftliğinde iş derslerinde ipek böcekçiliği, inek sağma, zeytin toplamadan peynir yapımına kadar köyün üretkenliğini arttıracak tüm faaliyetler öğretilir. Okulda çuhadan paçaları lastikli bol pantalon ve ceket okul kıyafeti olarak verilir; aslında pantalon şalvardan pek farklı değildir. Ancak bir 19 Mayıs'ta İzmir'e tören için giderlerken bir ara sokakta bir kadın bunlara kıyafetlerinden ötürü tükürür. Sakine öğretmen halen bu olayı unutamamakta ve bir anlam veremektedir. O dönemde enstitülerin en çok eleştirilen yanı kız-erkek öğrencilerin karışık eğitim yapmalarıdır. Sakine öğretmen Kızılçullu'da eğitim gördüğü süreç içerisinde böyle bir olayla karşılaşmaz.

Okulunu ve dersleri çok seven Sakine öğretmen enstitüden 1944'de mezun olarak kendi yöresinde bir köye üç ayda bir alacağı 60 Liralık maaş ve bir dikiş makinesiyle atanır. 17 yaşındadır, aldığı eğitim onu yöresindeki insandan daha farklı kılmıştır. bundan sonraki amacı öğrendiklerini öğrencilerine aktararak aldığı maaşı güç koşullarda da olsa haketmektir. Birkaç yıl sonra kendi gibi bir öğretmenle görücü usulüyle evlenir. Bir öğretmenle evlenirken çok umutludur çünkü eşi öncelikle onun gibi idealist bir eğitim almıştır, birlikte eğitim planları yapacaklarını düşler. Ama eşinin planlarını ve fişlerini de yaparak aynı zamanda eşinin köyüne tayin olup köyün hem gelini, hem yengesi, hem ebesi, hem de terzisi olur. Ardından iki çocuk ve eşinin askere gitmesi sonucu mücadeleye yalnız ninesiyle devam eder ve hem çalışan kadın, hem anne hem de evhanımı işlevini birlikte yürütürken eşinin kıskançlıklarına da göğüs gerer. 37 yıllık hizmetinin tümü Muğla yöresindedir ve bu hikâyeyi anlatırken de o günlerin ve yüzlerce öğrenciye aşıladığı dikişten, cumhuriyet tarihine, Türkiye coğrafyasından matematiğe kadar uzanan eğitim sürecinde hep en iyisini vermeye çalıştığını vurgulayarak ülkenin ve kendi yöresinin kalkınmasına katkıda bulunduğuna inanmaktadır.

Zeliha Öğretmen

Zeliha Öğretmen Muğla'nın Marmaris ilçesinden 13 çocuklu bir ailenin dördüncü çocuğudur. Kendi anlatımıyla keçi gütmekten öğretmenliğe ulaşan bir yaşamı vardır. Zeliha Öğretmen ilkokulu 1939 yılında üçüncü sınıftan sonra bırakmıştır. Dayısı köyde eğitmendir; Zeliha dayısının diğerlerinden daha farklı ve saygın olduğunu görüp hayranlık

duymaktadır. Ailenin karşı çıkmaması sonucu 1940 yazında köyünden altı kişilik bir grupla birlikte çıplak ayaklı uzun bir yürüyüşün ardından Marmaris'e ulaşırlar. Zeliha tek kız öğrencidir ve arkadaşları onu kollamaktadır. Oradan un yüklü açık bir kamyonla önce Muğla'ya oradan da una bulanmış bir vaziyette Antalya'dan Aksu'ya varırlar. Kayıt işleminin ardından günlerdir aç olan öğrencilerin önüne zeytin, peynir ve taze ekmek çıkarılır.

Okula alışmada hiç zor olmaz Zeliha için; kendi deyimiyle köydeki yaşam şeklinden daha düzenli bir yaşamdır. Dikiş dikmeyi, boya yapmayı, hattâ duvar örmeyi bile öğrenir. Bir yıl çabuk geçer, yaz tatili için köye döndüğünde babası onu davul zurnayla karşılar. Onunla gurur duymaktadırlar. Ancak bazı köylüler kızı için babanın davul dövdürmesine hayret ettikleri gibi "alt tarafı kancık değil mi" diye aşağılarlar. Zeliha 1945'de bilgi ve ülkülerle şekillenmiş ve köyüne aydınlık götürmek için hazırlanmıştır.

Aksu Köy Enstitüsü öğrencilerinden bir grup. Oturanlardan soldan dördüncü Zeliha öğretmen

1945 yılında mezun olan Zeliha öğretmeni yakın bir köye öğretmen olarak atarlar. Babası kızını köye götürüp yerleştirir. Köyde okul binası oldukca eskidir. Yatacağı yer akmaktadır ve yatacak yatak yoktur. Kapıyı söküp iki sıranın üzerine koyarak yatak yapar. Okuldaki öğrenci sayısı Zeliha öğretmenin gelmesiyle 110'a çıkar. Köylü, kızlarını rahatlıkla yollamaya başlar. Kısa bir süre içerisinde okuma yazması olmayan muhtarın ve yaşlıların saygı duyduğu içlerinden birisi oluverir. Özellikle köylü kadınlar Zeliha Öğretmene danışmadan birşey yapmazlar. Muhtar zaman zaman onun her konuda bilgi sahibi olmasından rahatsız olsa da yine kız istemeden nikâha veya köy hakkında alınacak her karara Zeliha öğretmenin düşünceleri doğrultusunda yön verir.

Köy Enstitülerinin kurucularından İsmail Hakkı Tonguç

Zeliha Öğretmen, zaman zaman okulda öğrendiklerinin sadece köy çocukları için olduğunu ve köylü çocukları olan kendilerinin şehirliler tarafından kabul edilmeyeceğini düşünür. Bu düşüncenin en büyük nedeni de, eğitimin genelde temizlik öğretmekle sınırlı kaldığıydı. Yine de yaptıklarının köy kalkınmasına çok yararlı olduğuna inanır. Köylerde okuma kursu açar, köydeki genç kızlara ekmek yapımından boncuk örmeye , dikiş makinası kullanmaktan halıcılığa kadar halk eğitimi programları açarak köylüyü eğitir. Otuzbeş yıllık çalışma yaşamında hep köy için örnek model olmayı amaçlar. Zaten Köy Enstitüleri'nin amacı da köyden çıkan köye örnek olarak dönen insan değil midir?

Nafize Öğretmen

Marmaris'in bir köyünden olan Nafize, okuma sevdasını İstanbul'lu ve gördüğü tek bayan yetkili olan ilkokul öğretmeninden almıştır. Öğretmeni Nafize'nin çok zeki olduğunu ve parasız yatılı sınavlarına girip eğitilmesini ister ve hattâ ilkokulu

Aksu Köy Enstitüsü öğrencileri mahalli kıyafetleriyle

1944'te bitirirken onu İstanbul'a aldıracağını söyler. O yaz Nafize her gün heyecanla öğretmeninden haber bekler ancak umutları boşa çıkmaya başlar. Yine koyunları otlatmaya gittiği bir gün, karakolun önünden geçerken, jandarmanın telefonda savaş nedeniyle gemiler işlemediği için Antalya'ya gidecek enstitülü öğrencilerin, ertesi gün Marmaris'ten kalkacak üzüm yüklü bir motorla gidebilecekleri konuşulmaktadır. Koşarak eve gelir ve anne ve babasına köy enstitüsüne gideceğini anlatır. Anne ve baba kızlarını gitmemesi için ikna edemezler ve komşulardan 10 Lira bulup Marmaris'e doğru yola çıkarlar. Motorla yedi gün süren yolculuk sırasında köy enstitülerinde okuyan abla ve ağabeylerden hikayeler dinler Nafize. Antalya limanında geçirilen gecenin ardından paytonla Aksu Köy Enstitüsü'ne ulaşılır. Oniki yaşındaki Nafize'yi eğitmenbaşı hemen sınava alır. Nafize soruları doğru yanıtlayınca kendisine oldukca büyük bir iş tulumu ve postal verilir ama Nafize aldırmaz sonunda eğitimini sürdürecek ve İstanbul'lu öğretmeni gibi öğretmen olacaktır. Ancak ertesi sabah onu mutfağa yollarlar ve öğleye kadar kabak soydururlar. Nafize düş kırıklığına uğrar ama bir iki ay sonra iş içinde eğitim ilkesine alışmış ve bu eğitimin işe, gözleme, geziye, araştırmaya, yakından uzağa, somutttan soyuta dayandığını özümsemiştir. Eğitim zorlamaya değil işbirliği ve gönüllü çalışmaya dayanmaktadır. Sabahları nöbetçi bayan eğitmenin müzikal sesiyle uyanan kızlar giyindikten sonra halkdansları oynar kahvaltılarını yapar ve dersliklere dolarlardı.

Bir yılda iki sınıf geçip dört yılda öğretmen çıkan Nafize daha onaltı yaşındadır. 1948 yılında dolu dolu tatlı anılarla Marmaris'in bir köyüne öğretmen olur. Okulda ilk gözlemlediği yıkık duvarlarla, kendinden büyük öğrencilerdir. Önce kendine bir siyah önlük diker ve derse onunla gelir ardından öğrencilerinin tümüne de hafta sonları üç saat yürüyerek ulaştığı nahiye okulunda önlük diker. Ona göre çocuğun beş duyusuyla öğrenmesi gerekir. Onlara Aksu'da pamuk toplatırken, taş taşıtırken bile severek yaptırmışlardır. Onun eğitim anlayışı dört duvar arasında değildir; eğer tavuğu anlatıyorsa öğrencilerini kümese götürür. Su kabına nasıl alacağından fazla su koyulamazsa, öğrenciye de alacağı kadar eğitim verilmelidir, sıkıldığı an ilgisini çekecek daha farklı bilgiler verilmelidir.

Nafize öğretmen köyün eli ayağı olur ancak onun en fazla ilgilendiği öğrencileridir. Beş sınıflı okulda, beş yıl tek öğretmen olarak kalır. Başka bir köyden, yine Aksu'dan kendisinden önceki dönemlerde mezun olan bir köy öğretmeniyle evlenir.Tam 28 yıl öğretmenliğini Muğla yöresi köylerinde sürdürür. Bu arada iki kız evladı yetiştirir. Sağlığı nedeniyle emekli olmak zorunda kalır. Ancak öğretmenlik hâlâ içinde bir özlemdir. Zaman zaman çevre okullara gitse de şimdiki öğretmenlerin sadece öğretmeyi amaç edindiklerini gözlemektedir, oysa onun prensibi zorlamayla eğitimin olmayacağıdır.

Sonuç

Yaşam öykülerini anlatan üç kadın öğretmen bulundukları yörenin ve aldıkları beş yıllık yoğun eğitimin sonucunda bulundukları her köye aydınlık, güven ve sevgi götürerek toplumsal gelişime büyük katkılarıda bulunmuşlardır. Öğretmenler aldıkları eğitimin onları farklılaştırdığına inanmış ve kendi sosyal çevrelerini daha iyiye daha güzele doğru değiştirmeyi amaçlamışlardır. Onlar güç koşullardan bugüne dek mücadeleyi bırakmamış yüzlerce öğrenci onların katkılarıyla ülke kalkınmasında aktif görev almışlardır. Onlar uzunca yıllar güncel politikanın malzemesi olmakla, kendi şehirli meslektaşlarının onları zaman zaman yadsımasıyla karşı karşıya kalmalarına rağmen kimliklerini koruyabilmişlerdir. Onların bugün de korudukları tek bir amaçları vardı: "Hayata yönelik insan yetiştirmek".

Aramızdan Ayrılışının 15. Yılında

Üstad Münir Nurettin Selçuk'u Anarken

ORHAN TELMEN

Sanata, sanatçıya sevgi ve saygı ile gönlünü verenler, yaşantılarına bu duygularla anlam katarlar. Sanatçıların eserleri karşısında hayranlıklarını ifade edebilmek de, bu kimseler için en büyük bahtiyarlıktır. Buna ulaşmış biri olarak benim de, hayatım boyunca çok sevdiğim, saydığım ve teveccühünü kazanmaya eriştiğim Münir Nurettin Selçuk Üstad'ı kaybetmemizin 15. yıldönümünde onu anabilmek şahsi bir görevimdir. Üstad'ı şimdiye kadar muhtelif zamanlarda yazılarıyla ananlar, eserlerini çalarak okuyan sanatkârlar olmuştur. Bilhassa son zamanlarda ölümsüz bestelerini okuyanları alkışlayanların, sadece okuyanı değil, besteleriyle Münir Bey'i hatırladıklarını ve güfte sahibini de alkışladıklarına inanmak istiyorum.

Münir Bey için şimdiye kadar gerek sağlığında gerekse ölümünden sonra yazılanlar, merasimlerde yapılan konuşmalar hep klasik ifadelerde kalmıştır. Bilhassa kişisel olarak onu tanıyanlar, sanatta ulaştığı zirveyi anlatırken, bir taraftan da Münir Bey için çeşitli yakıştırmalarda bulunmaktadırlar. Onun, musikimizi lâyık olduğu mevkiye ve ciddiyete getirdikten sonra onu zedeletmemek için yaptığı mücadeleyi bilmeyenleri, kendisine "geçimsiz" diyenleri nasıl sabırla karşıladığını, hazırlamaya çalıştığım kitabımda bütün kayıt ve kanıtlarıyla yazmaya çalışacağım.

Münir Nurettin Selçuk 50'li yıllarda

Kişi olarak, Münir Bey'in okuyuşu ile yeni bir dönem başlatarak bir ekol yarattığını, ancak Üstad'ın beste ve plaklarının yeterince tanıtılmadığını düşünüyorum. Bu nedenle, Türk musikisini sevenlere, yeni yetişenlere, Münir Nurettin'i, onunla olan kırk yıllık dostluğumuzu ve anılarımızı, Üstad'ın düşünce ve tavsiyelerine uygun biçimde, "duçâr olduğum rahatsızlığımdan dolayı ömrüm sona ererken" yazmaya çalışmaktayım. Bunu manevi bir hizmet olarak telâkki etmekteyim ki, son arzum budur.

Çocukluğum

1926 yılında İstanbul'da Beylerbeyi'nde dünyaya gelmişim. Babam Şevket Telmen, saraya mensup bir telgrafçıydı. Kendisi kulaktan Mors alfabesini çok iyi bildiği için sarayda görev yapıyordu. Telgrafçılar camiasında Saraylı Şevket diye bilinen babam, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından, Cumhuriyet'in ilânına kadar geçen süre içinde telgrafların Mustafa Kemal lehine şifrelendirilmesine yardımcı olmuştur. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilânından sonra kendisine sarayda özel bir oda verilmiş ve soyadı kanunu çıkınca Atatürk yaveri Hasan Rıza Bey'le haber göndererek babamın soyadının "Telmen" olmasını istemiştir. Henüz çocukken ben de saraya gider, babamın odasında pencerenin önünde oturur, kenarları işlemeli kalın kadife perdeleri aralayarak denizi seyrederdim. Hiç unutmadığım Söğütlü yatı

Münir Nurettin Sanat Hayatını Anlatıyor

Sanat hayatımız küçük yaştan ciddi bir musîki tahsili ile başlar. Bu hem ailemin, hem de benim sanata karşı sevgim dolayısile ciddiyetle yürütebilme imkânlarımı buluşumdan oluyor.

İlk gençlik zamanlarında, kıymetli Üstadlardan Zekâizade Ahmet Irsoy, Ali Rıfat Bey'ler gibi ve Rauf Yekta Bey'ler gibi. Bunlarla yakın temaslarım oldu. Üstadlardan bilhassa bana okuyuş üslûbunda muhterem Hocam Üsküdarlı Ziya Bey'in büyük hizmetleri olmuştur. Klâsik musikimizin güzel tavırlarını ondan istifade ederek öğrenmiş bulunuyorum. Bilahere gençlik devirlerinde, yine bir tesadüf eseri olarak iyi Musikişinaslarla birleşerek Şark Musiki Cemiyeti'ni tesis etmiş olduk. Ve orada senelerce çalıştık. Konserler verdik. Türk musikisini sanat musikisi diye tâbir ettiğimiz ve kökü klasiğe dayanan güzel eserlerim ve bunları halkımıza sevdirmeye çalıştık. Bu şekilde sanat hayatımız devam etti. Sonra Konservatuvar'ın açılışında. Hocam Ahmet Efendi'nin delâletile Darül-elhan'daki heyete dahil oldum.

Yaşlı başlı heyet ve zevatım arasında bende 17 yaşlarında girdim ve hakikaten, o vakit Reis Ziyapaşa idi. Babası Vaşington sefiri Sıtkı Bey'di.

Leon Ef., Ahmet Ef., Rauf Bey'ler hepsi bütün Musikişinaslar orada idi. Yine çalışarak konserler verdik. Bu şekilde başlayarak hali hazır Konservatuar İcra Heyeti şefi olarak aynı müessesede çalışıyorum. Ve klasik musikimizi halkımıza dinletmek için ciddiyetle ve ehemmiyetle üzerinde durarak bu güzel eserleri halkımıza dinletmeğe çalışıyoruz.

Bugüne kadar binin üzerinde konser verdik. 1930 senesinden başlayarak, Mısır'da inkilâba kadar konser veriyorduk. Bizi orada çok seviyorlar. İyi anlayanlar var. Sanattan anlayan muhit var. El'an da musikiye çok ehemmiyet verirler.

Her sanatkârı anlarlar ve her sanatkârı da, büyüğünden küçüğüne kadar, maddî, manevi tatmin ederler. O bakımdan sanat değerlerini takdir ettikleri için her gidişimde bizi epeyce tezciye ettikleri için, hatta bir defasında ecnebi artistlere tahsis ettikleri Opera'yı konserim için tahsis ettiler.

Müzika-ı hümayun yılları (1919)

Keza, Irak'ta komşu memleketlerde, Macaristan Radyosu'nda, İngiltere'de, ameliyat için bulunduğum zaman 1957 senesinde BBC Radyosu'nda ve hususi mahiyette, konsolosluk toplantılarımda konserler verdik. Yine de imkân oldukça vermek isterim. Nitekim Mısır'dan davetler oluyor. İmkânları hazırladıktan sonra gitmeyi arzu ederim.

İlk beste olarak eserim, epey eski seneler 1920'de Tevfik Fikret'ten **Bahar-ı Teranedar**'ı bestelemiştim. Onda da istiyordum ki, klasik formlardan ziyade şiirde musikiyi de bir baharı da terennüm edelim. Yeni bir saha bulalım. Daha sonra **Çoban'la Ben**, gibi **Sensiz Ey Şûh** gibi. 20 sene kadar Beste ile meşgûl olmadım. 20 seneden sonra Yahya Kemâl'in bazı Rubailerinden başlayarak büyük şiirlerine kadar ondan 15-16 parça yapmış bulunuyorum. Nedim'den, Edebiyatımızın maruf simalarından Fuzuli'den. Nehavent Yüzük Semai ondan bestelenmiştir. Bu şekilde eski ve yeni kıymetli şairlerimizin bazı eserlerini bestelemiş bulunuyorum.

Aşağı yukarı bestelerim yüzü bulur.

Beste bakımından hiçbir zaman forse etmek istemiyorum. Senede 1-2 eser yapabilmek, iyi kaliteli eser yapabilmek benim için tatminkâr oluyor. Türk musikisinin bugünkü durumunu, eski ile kıyas etmek hiçbir zaman doğru bir şey olmaz. Türk Sanat musikisi eski devirlerde kendi çerçevesi dahilinde randumanlılık vermiş ortaya öyle eserler koymuştur ki, diğer sanat yönlerinde olduğu gibi. Türk Musikisinde de büyük üstadlar ayakta duran abideler vücuda getirmişlerdir. Bu eserleri bugünkü eserlerle kıyas etmek doğru olmaz. Bugün yapılan eserler, gayet ufak, şarkı formundan ibaret oluyor. Ben hiçbir zaman onlarla mukayese etmek istemiyorum. Yalnız şu demek değildir ki, bugün yapılan eserlerin kıymeti yok demek doğru olmaz. Dört mısra ile his itibarile, tesir itibarile güzel bir atmosfer yaratabilen bestekârlarımız oluyor. Hiç şüphe yok ki musikimiz yavaş yavaş bir merhaleden geçiyor. Daha sadeleşerek bugünün zevklerine ve atmosferine uygun bir şekilde o istikamete gitmiş oluyor. Madem ki günün zevklerine hitap etmiş oluyor ve o istikamete gidiyor, yalnız şunu unutmamak lâzım ki, pek de basit zevkleri nazarı itibare almamak icap eder.

Bugün yapılan bazı eserlerde, güfte ve beste hafif ve basit oluyor. Daha doğrusu ticari mahiyette eserler oluyor. Bunun haricinde yapılan eserleri yapılanları, söz ve müzik bakımından takdir etmek ve hattâ imkânlar vermek hepimizin vasifesidir. Klasik Bestecilerimiz Itri, Zaharya, Tabî Mustafa Efendi, Bekir Ağa, Seyit Nûh gibi. 18'inci Asırdan itibaren daha revnâklı devre başlar. Zekai Dede'nin son devri daha sonrası Hacı Arif Bey'le açılan devir. Şarkı formu ile başlamış, hem de romantizme gitmiş ve aynı zamanda sanat bakımından da tatminkâr devreler yaşamış oluyor.

O devri nazarı itibare alırsak Hacı Arif Bey'ler, Nikoğos Ağa'lar, Rıfat Bey'ler vesaire, böyle kıymetli bestekârlar, Beste ayarında Kâr, Ağır Semailer ayarında ehemmiyetli şarkılar ve eserler meydana getirmişlerdir.

Hürriyetin ilânından sonra musikimiz başka bir yöne doğru çevrilmiş oluyor. Hattâ piyasada dahi Bimen'ler. Lemi Beyler kıymetli eserler meydana getirmişler ve isimleri her zaman yaşatacak eserler ortaya koymuş bulunuyorlar.

Kendi sesiye doldurduğu banttan alınmıştır (Orhan Telmen Arşivi)

Üstad'ın Telmen'e imzaladığı bir fotoğraf

ve tek kat kahverengi kamaraları, kıç tarafındaki dümen dolabının önünde şezlongları, zarif ve ince görünüşüyle Ertuğrul yatı... Savarona geldikten sonra bu yatı bir daha göremedim. O yıllarda Savarona'nın kıçtan duba ile bağlantısından sonra bu şamandıraya telefon bağlantısını babam gerçekleştirmişti.

Çocukluğumun güzel anılarından biri de Cumhuriyet'in 10. yıl şenlikleriydi. Bu şenliklerde sarayın önüne Yavuz zırhlısı, Gülcemal, Gülnihal, Karadeniz ve Ege gemileri demirlemiş, İstiklâl Caddesi'nde taklar yapılmış, cadde geceleyin aydınlatılmıştı. Hafızama kazılmış bir başka anı da İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Atatürk'ü ziyaretiydi. Şahı karşılamak üzere babam görevlendirilmişti. Erzurum üzerinden gelirken, Kop dağlarında verilen istirahat sırasında Şah İsviçre'deki oğlu ile görüşmek istemiş, bunun üzerinden babam telgraf tellerine bağlantı yaptırıp, manüple ile Ankara üzerinde mesajı iletmiş, bu başarısı takdirle karşılanmıştı. Rıza Şah Pehlevi'nin dönüşünde de babam görevliydi. Dolmabahçe'den Atatürk'le birlikte çıkışlarında ben de seyretmeye gitmiştim. Atatürk'ün arabasının arkasında babamların olduğu araba vardı. Birden "babacığım" diye bağırarak koştum. Ama polisler "korkma yavrum baban yine gelecek" diyerek, beni yaklaştırmadılar. Atatürk'ün hastalığının ağırlaştığı dönemde babamı çok seyrek görüyordum. Sonunda o acı gün geldi; ulu önderi kaybetmiştik

Musikiyle Tanışmam

İstanbul'da Pertevniyal Lisesi'nde okurken edebiyat dersini çok sever, divan şiirimizi öğrenmeye ve zevk almaya çok önem verirdim. Aynı zamanda iyi bir musiki dinleyicisiydim. En çok da Münir Bey'in taş plaklara okuduğu eserleri edinmek en büyük arzumdu. O yıllardı paraya kıyıp, ilk kez aldığım plaklar arasında Münir Bey'in okuduğu III. Selim'in Sûzidilâra Ağır Semaisi "Çin-i geysûsuna" ile Yürük Semaisi "Abutabiye bu şeb" ve Şevki Bey'in Uşşak şarkısı "Gülzara nazar kıldım" vardı. Bunun yanısıra özellikle her pazar Ankara Radyosu'nda yayınlanan dinleyici isteklerini hiç kaçırmaz, dinlerdim.

Aynı dönemde çevrilen, senaryosunu Ziya Şakir'in yazdığı, rejisörlüğünü Muhsin Ertuğrul'un yaptığı, başrollerinde Münir Nurettin, Hazım Körmükçü, Halide Pişkin gibi oyuncuların yeraldığı Allah'ın Cenneti adlı film beni çok etkilemişti. Filmin şarkılarını Münir Bey okumuş, sözlerini Vecdi Bingöl yazmış ve müziklerini Sadettin Kaynak bestelemişti. Bu filmde Münir Bey'in söylediği "Dertliyim ruhuma hicranımı sardım da yine", "Kalplerden dudaklara", "Saçlarıma ak düştü", "Deli gönül gezer, gezer gelirsin" gibi şarkılar günlerce dillerden düşmedi. Ayrıca bu filmin Beşiktaş Sineması bahçesinde çekilen konser sahnesinde Münir Bey'in ses kaydı canlı olarak yapılmıştır.

Günler geçtikçe Münir Bey'e olan hayranlığım büyüyordu. Babama beni Saray Sineması'ndaki konserlere götürmesi için ısrar ediyordum. Sonunda babam beni bir gün konsere götürdü. Hiç unutmuyorum o konsere İnönü'nün eşi Mevhibe Hanım da gelmişti. Mevhibe Hanım, Münir Bey'den iki şarkı istemişti. Münir Bey'in böyle istekler karşısında programı değiştirmesi mümkün değildi. Ama mikrofonsuz okuyan Münir Bey o gece bir özel misafir olan Mevhibe Hanım'ın isteğini kırmadı ve "Sarahatan acaba söylesem", "Tereddüt" ve "Yine bir sızı var içimde" şarkılarını okudu. Artık Münir Bey'in konserlerine daha sık gitmek istiyordum. Yine bir akşam babam ısrarlarıma dayanamadı ve beni Tokatlıyan'daki özel konsere götürdü. İçeri girdiğimde biraz üzgündüm. Çünkü üzerimde talebe kıyafeti vardı. Oysa salon şık davetlilerle doluydu. Önce restoranda yemek yedik, daha sonra garsonlar çekildi. Yemek faslı bitti. Yemek sırasında orkestranın çaldığı yere sazlar yerleşti, akordlar yapıldı. Az sonra şık frakıyla Münir Bey göründü. Çok iyi hatırlıyorum. Bir hane peşrevden sonra Şevki Bey'in, Münir Bey'in, Basmacı Abdi Bey'in ve Refik Bey'in eserlerinden sonra "Allı Yemeni" ile bu muhteşem konser sona erdi. Artık kendimden geçmiştim. Babamla tramvaya kadar nasıl gittiğimi hiç bilemiyorum. Ertesi gün bu duygularımı rahmetli anneme anlatınca duygulandı. Kapalıçarşı'ya gi-

derek, Vasil Usta'nın yaptığı kullanılmış bir tanbur aldı. Artık hayatımda yeni bir dönem başlıyordu.

Sadettin Kaynak'la Sohbet

Tanbura çok sevinmiştim. Çünkü perdeli bir saz olan tanburla sesleri öğrenmem daha kolay olacaktı. Bu hevesle nota edinmek için Vezneciler'deki ünlü Şamlı İskender Kutman'ın mağazasına gittim. Amacım Münir Bey'in Allah'ın Cenneti filminde dinlediğim notaları satın almaktı. "Aşkın Izdırabı" şarkısının notasını aldım. Ama bilhassa "Aşkın Sesi" ve "Kalplerden Dudaklara" şarkılarının notalarını istiyordum. Fakat onlar kalmamıştı. Güzel bir tesadüf, Sadettin Kaynak da orada oturuyormuş. Kendisine Münir Bey'e olan hayranlığımı anlatırken, önüme bir nota uzattı ve bakmamı söyledi. Bu Sadettin Kaynak'ın "Çiçekten Nağmeden" adlı Bestenigâr şarkısıydı. Üzerinde "Yüksek sanatkâr Münir Nurettin'e armağan" ibaresi yeralıyordu. Kaynak, Münir Bey'in her formda eser ve güfteyi benimseyerek okuduğunu, aynı zamanda güftenin mânasını da verebildiğini anlattı. Bana da "istemiş olduğunuz iki bestenin notasını elle yazar, bırakırım" dedi. Bu notalar o günden bugüne bana kalmış en güzel hatıralardır. Bundan sonra ciddi olarak musiki eğitimime sıra gelmişti. Beylerbeyi'ndeki doğduğum evin sahibesi rahmetli Ganime Hanım tanbur çalardı. Bir gün bana konservatuvara gidip, şan ve piyano hocası Ranâ Hanım'ı görmemi söyledi. Elime de kendi yazdığı bir mektup verdi. Birkaç gün sonra konservatuvarın demir kapısından içeri girerken çok heyecanlıydım. Geniş bir hol, sağ taraftaki ilk odada Türk musikisi nazariyat ve solfej dersleri veriliyordu. Solda ise piyano ve şan derslerinin verildiği Batı müziği bölümü. Merdivenleri heyecanla çıktım, sağdaki ilk

(Üstte) Münir Bey eşi Enise hanım ve İzzetin Ökte (1950) (Yanda) Telmen'in babası Şevket Bey (Orhan Telmen Arşivi)

odaya girdim. İçiçe geçmeli iki odanın iç taraftakinde Ali Rıza Şengel'in yönettiği İcra Heyeti, ilkinde ise sonradan Dr. Suphi Ezgi olduğunu öğrendiğim, yeşil örtülü masanın başında oturan, sakalına kına sürülmüş, saçları biraz boyanmış, ince ve küçük gözlükleriyle oturan biri vardı. Ben idarede Haydar Bey'den Ranâ Hanım'ı sordum. Ranâ Hanım'a mektubu verdim, hemen okudu ve beni girişte sağ köşedeki odada oturan Sadettin Arel'in odasına götürdü. Bu büyük insan, beni öyle güzel karşıladı ki, heyecanım kaybolmuş, sakinleşmiştim. Sadettin Bey hemen yanında bulunan Laika Karabey Hanımefendi'ye kaydımın yapılmasını buyurdu.

Derslere büyük bir hevesle başladım. Hiçbirini kaçırmıyordum. Laika Hanım Türk Musikisi Nazariyatı'nı, Şefik Gürmeriç solfej derslerini, Sadettin Arel ise haftada bir gün Musiki Tarihi dersini veriyordu. Derslerden sonra ise üst kata çıkıyor, İcra Heyetini dinliyordum.

İcra Heyeti'ni bugün gibi hatırlıyorum: Şef Ali Rıza Şengel, heyette Mustafa Çağlar, Mefharet Yıldırım, Akile Artun, Radife Erten, Ekrem Kongar, Mualla Yakar, Ahmet Çağan; sazlarda Hüsnü Tüzüner (santur), Fikret Kutluğ (kanun), Hadiye Ötügen (viyola, kemençe), Vecdi Seyhun (viyolonsel), Kemal Niyazi Seyhun (kemençe), Gavsi Baykara (ney ve kudüm), Burhanettin Ökte (ney), Laika

Münir Nurettin Selçuk Kahire'de (1947) (Orhan Telmen Arşivi)

Karabey (tanbur), Ercüment Batanay (tanbur), daha sonra Naima Batanay (tanbur, sinekeman), Nuri Duyguner ve daha sonra İzzettin Ökte. Tasnif heyetinde ise Durru Turan, Veli Kanık, Refik Fersan, Kemal Batanay, Refi Cevat Ulunay, Nuri Duyguner ve Dr. Suphi Ezgi.

Bu kadar değerli sanatkâr arasında bulunmam, onları dinlemem bana büyük bir zevk veriyordu. Nazariyat dersleri, Laika Hanım'dan öğrenmeye çalıştığım tanbur dersleri için çok yararlı oluyordu. Bilhassa nazariyat derslerinde, bir makamın dizisini, aynı makam için başka bir (ses) dörtlü-beşli üzerine (transpoze) şeddini yapmada iyi not alıyordum. Ancak bu kâfi değildi. Bu çalışmalarım Nuri Duyguer'in dikkatinden kaçmıyordu.

Münir Nurettin Selçuk'un Beste Çalışmaları ve Çok Sesli Eserler İçin Görüşleri

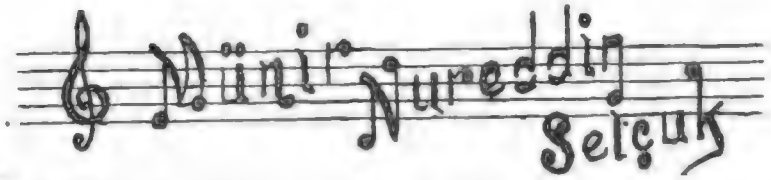

İstanbul'u sevmemek ve hayran olmamak onun hakkında bildiklerimi aktarmamak büyük hata olur. İstanbul için güzel şiirler yazan Şair Nedim ve Yahya Kemâl güzel mısralarile güzel İstanbul'u tasvir etmişler ve yaşatmışlardır. Buna paralel olarak biz bestekârlar da İstanbul'u terennüm etmeyi güzelleştirmeyi elimizden gelen gayreti göstermeyi ben kendimce bu vazifeyi mecbur addederim. Bunlardan bir tanesi de Aziz İstanbul'dur. Bunu aşağı yukarı iki ay zarfında besteledim. Eser bittiği zaman, son gece sabah'a karşı saat dört-beş gibi idi. Kulağıma ezan sesleri geldi. O tabi beni çok mütehassıs etti. Ve derhal esere İstanbul'a lâyık olduğu hava-i nesimesinde yaşayan bu sedaları koyarak eser bitmiş oldu. Bütün zenginliği ile...

Eserlerimi bestelerken güftenin ihtiva ettiği manayı ele alırım. Sonra hangi usulle, hangi makamla bestelemek lâzım gelir bilhassa onu tayin ederim.

Bu eserlerimin iyi olmasında tahmin ederim ki bu esasta toplanabilir. İlk defa bunları nazarı itibare alırım. Aynı zamanda o besteyi yaptığım zaman da iyi bir atmosfer içinde olmam ve iyi bir sesle kafamın iyi işlediği anımda yapmak cihetine giderim. Esas şeyler bunlardır. Bilhassa besteleyeceğim güfte klasik eser için ise, o mevzuu dahilinde gerek usul, gerekse makam bakımından bilhassa, klasik üslûba riayet etmek şartile eser bestelenir.

Bugün gündelik eserler, yahut bugünün daha kolay anlaşılır eserlerini tabii bugünün havası içinde bestelemek lazım. Bu cihetlere riayet ederim. Edilmesini de arzu ederim.

İyi bir bestecide şunlar olması gerek. Allah vergisi bir istidat, ilham kaynağı, Musikiyi iyi bilmek ve beste anında da küçük hisleri kafasından geçirmemek. Ticari mahiyette şöyle yaparım, böyle yaparım, kazanç temin ederim, diye düşünmemek lâzım. Ne yapmak lâzım geliyor ise birinci plânda o gelmeli. Bazı son devirlerin Bestekârları Allah vergisi büyük merhaleler aşmışlardır.

Meselâ Musiki bilmedikleri halde, bunlardan Şevki Bey gibi Nota bilmeyen bir zad, Leon Hancıyan notalarını yazmıştır. Makamları, Klasik Musikimizin Beste, büyük Formda bilgisi olmadığı halde, ne Abideler, ne şaheserler yaratmıştır. Allah vergisi bir istidat bir akış ceryanı olursa, iyi eser meydana gelir. Muvaffakiyetin sırrı hemen hemen bunda toplanabilir.

Türk Musikisinde çok sesli eser yapılması tarzına gidilmesini ben doğru bulmuyorum. Bilhassa Klasik Musikimizdeki eserler üzerinde yapılacaklarda hiç muvaffakiyet olmuyor. Eserlerin uslûbları tamamen ayrı olduğu için hattâ Makam bünyeleri. Bunlar muvaffakiyet getirmiyor. Bunun en doğrusu, Klasik Musikimizin eserlerini, üslûbu ile, ritmile bütünü ile güzel muhafaza etmek ve güzel icra etmek lazım.

Kendi sesiyle doldurduğu banttan alınmıştır. 28 Aralık 1974, Teşvikiye (Orhan Telmen Arşivi)

Münir Bey Refik Fersan ile birlikte (1953)
(Orhan Telmen Arşivi)

Sorduğum bazı eserleri, kendisi notalarını yazıp, getiriyordu. Ayrıca bunları "sahib-i eserden geçtiğim gibi" diyerek imzalıyordu. Bunları hâlâ arşivimde saklıyorum.

Benim musikiye olan bu ilgim, dersleri dikkatle izlemem Dr. Suphi Ezgi'nin dikkatini çekmişti. Bu nedenle bana haftada bir gün ders vermeyi lûtfetti. Dersleri pazar günü yapıyorduk. Çünkü Suphi Bey, cumartesi günleri Sadettin Arel'in evinde kalıyor, pazar günü de vapurla Beykoz'a, evine dönüyordu. Ben de tanburumu yanıma alıp, kendisiyle iskelede buluşuyor ve birlikte Beykoz'a gidiyorduk. Kendisi dört ciltlik Türk Musikisi Nazariyatı adlı eserini yazdığı için, nazariyatla birlikte Halim Efendi'den öğrendiği tanburda, mızrabın vuruşu ve parmakla çekme, çarpma, kaydırma metodu ve egzersizini yaptırıyor; daha ziyade tanburla ifadeli ve üstünden işaretle bağlı notanın çalınması metodunu öğretmek için ders vermekteydi.

Münir Bey'le Tanışmam

Münir Bey'i ilk defa, 1945 Eylül'ünün son haftasında, Konservatuvar'da gördüm. Ayaktaydı ve viyolonselist Muhiddin Sadak'a Zaharya'nın Hicaz bestesini, "Düşmesin miskin gönüller"i okuyordu. Muhittin Bey dinledi ve "İşte" dedi; "Senin musikideki erişilmez yanın bu..."

Konuşmak için yanına yaklaştım, kendimi tanıttım ve beni müsait bir zamanda, evlerinde kabul etmesini rica ettim. 30 Eylül 1945 günü, saat 11'e randevu verdiler. O sabah Teşvikiye Caddesi 158 numaradaki Saadet Apartmanı'nın kapısını çaldığımda, üzerimde en yeni, en temiz kıyafetim vardı. Loş bir holden, klasik mobilyalarla döşenmiş piyanolu bir salona alındım. Münir Bey birkaç dakika sonra geldi. Kendimi yeniden tanıtıp musiki merakımı söyledim, ondan başka bir sesin ve üslûbun bana zevk vermediğini, gönlümde ses veya saz sanatçısı olmanın değil, iyi bir musiki terbiyesine sahip bulunmanın yattığını söyledim.

O günkü ilk ziyaretimin hatırası, kendisinin Hüzzam makamındaki "Solgun durma isteklen" güfteli şarkısının notasıdır... Kahire'de verdiği konserde bu parçayı okurken, Mısırlı bir kanun sanatçısı notaya almış, hayranlığının ifadesi olarak Münir Bey'e sunmuştu... Üstad, güfte yazılmamış olan notanın altına sözlerini yazarak imzaladı ve "Bu da, benden size bir hatıra olsun" diyerek bana uzattı. Münir Nurettin Selçuk'la 36 yıl devam eden dostluğumuz ve yakınlığımız, işte böyle başladı...

Öğrenimi ve Hocaları

Daha sonraları bana anlattığına göre, musikideki yeteneği, daha çok küçük yaşlarında ortaya çıkmış. 7-8 yaşlarındayken sesinin güzelliği anlaşılmış, 11 yaşında çok daha uygun bir hale gelmiş. Sadece iki defa dinlediği eserleri hemen ezberine alıyormuş. Yeteneğini farkeden babası Avni Bey, arkadaşı Rauf Yekta Bey'in delâletiyle, oğlunu Kadıköy Yeldeğirmeni'nde, Ali Şamil Paşa Konağı'nda faaliyet gösteren Darü'l-Feyz-i Musiki Cemiyeti'ne göndermiş. Küçük Münir, ilk dersleri sinekemanî Nuri (Duyguer), Sami, Lavtacı Hacı Tahsin, Kemanî Naim ve Edhem Beyler'den almaya başlamış.

Evlerinde, Hoca Ziya Bey'in katıldığı musiki toplantılarına sesiyle iştirak etmekteymiş. Sonraları, ailesinin ısrarıyla Macaristan'a, ziraat tahsiline gönderilmiş ama musiki sevgisi ağır basınca, 1917'de İstanbul'a dönmüş. Yine Rauf Yekta Bey'in delâletiyle o zamanın konservatuvarı Darü'l-Elhan'a gitmiş, buradaki imtihanda Dellâlzade İsmail Efendi'nin Yegâh makamındaki Yegâh bestesini öyle bir okumuş ki, mümeyyizler arasında bulunan Refik Fersan'la Ziya Paşa'nın gözleri yaşarmış.

Münir Nurettin'in musikiyi gerçek şekilde tahsile başladığı dönem, Dar-ül-Elhan'da geçirdiği yıllardır. Dört yıl boyunca Zekai Dede'nin oğlu Hafız Ahmed (Irsoy) Bey'le Bestenigâr Hoca Ziya Bey'den çok istifadeler ettiğini, her zaman söylemiştir. Darü'l-Elhan'ın yanısıra öteki musiki gruplarına da devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerinde Kadıköy'de oluşturulan Şark Musiki

Cemiyeti'nin kurucuları arasındadır.

İlk Konser

Münir Nureddin'in sahne hayatı, 1915 yılında Darü'l-Feyz-i Musiki Cemiyeti'yle birlikte katıldığı konserle başlar. Adı önce Apollon, daha sonra Hâle ve şimdi de Reks olan sinemada verilen konserde, Sadullah Ağa'nın Bayatiaraban makamındaki üç adet eserini okur . Askerliğini teğmen rütbesiyle, sarayın fasıl takımı olan Muzika-i Humayun'da yapar ve Cumhuriyet'in ilânından sonra Ankara'ya, Riyaset-i Cumhur Fasıl Heyeti'ne girer. Her gece, Atatürk'e özel konserler vermektedir.

1926'da, Atatürk'ün iznini alarak heyetten ayrılır. İstanbul'a gelir ve bir yıl sonra Sahibinin Sesi şirketiyle yaptığı anlaşma uyarınca musiki bilgisini arttırmak maksadıyla Paris'e gider. Burada kaldığı bir sene boyunca ses tekniği, şan, piyano ve solfej dersleri alacak, dönüşünde bu firmaya yedi adet plak dolduracak ve 1928 ile 1929 yıllarında Refik ve Fahire Fersan çiftiyle konserler vermek için önce Mısır'a, Prens Yusuf Kemal'e, sonra da Yunanistan'a gidecektir.

Konserler ve Filmler

Münir Bey, 1930 yılının 22 Şubat gecesi, sonraları Ses ve Dormen Tiyatroları adını alacak olan Beyoğlu'ndaki Fransız Tiyatrosu'nda bir konser verir. O gece, Türk Müziği konser tarihinin dönüm noktasıdır.

Tanburî Mesud Cemil, kemanî Nubar (Tekyay), kemençeci Ruşen Ferid (Kam) ve kanunî Artaki (Candan)'ın refakatinde verilen konser, mikrofonsuzdur. Frak giymiş olan Münir Bey, eserleri ayakta, ses tekniğini kullanarak ve yepyeni bir üslûpla okumaktadır. Musikiye saygı ve ciddiyet getiren, bir ekolün doğuşu demek olan bu konserin bir benzeri bir ay sonra, 27 Mart akşamı verilir. O tarihten sonra Türk Müziği konserlerinde aynı ciddiyet hakim olacak ve batıdakilerin benzeri bir uygulamaya geçilecektir. Münir Nurettin'in musiki dışındaki bir başka sanat hayatı, sinema oyunculuğu 1937 yılında başlar ve sanatçı beş filmde başrol oynar.

Bu filmlerin konuları, kısaca şöyledir:

ALLAH'IN CENNETİ (1937): Konu Boğaziçi'nde bir yalıda geçmektedir ve filme bu isim bu yüzden verilmiştir. Sadettin Kaynak tarafından bu film için bestelenen "Dertliyim ruhuma hicranımı sardım da yine", "Aşkın sesi", "Kalplerden dudaklara yükselen sesi dinle", "Saçlarıma ak düştü sana ad bulamadım", "Deli gönül gezer gezer gelirsin", "Yalnız seni sevdim, seni yaşadım" gibi eserler, sonradan musiki repertuvarımızın en seçkin parçaları olmuştur.

Hasret filminden bir sahne. Münir Bey ve Oya Sensev

KAHVECİ GÜZELİ (1937): Senaryo, fakir bir kahveye devam eden dervişlerin ve filmin erkek kahramanının peri padişahının kızları yerine bir çoban kızına gönül vermesi üzerine kuruludur. "Ses vermez benim kalbim", "Elâ gözlerini sevdiğim dilber", "Rüzgârlarla arkadaş", "Çoban kızı", "Zeynebim uçtu gitti", "Yadeller aldı beni", "Âşıktım baharın yeşil gözlerine" şarkılarını, Sadettin Kaynak bu film için bestelemiştir.

HASRET (1941): Film, bir bestekârın duygusal hayatıyla temiz aşkını hikâye eder ve Bolu'da çevrilmiştir. "Yar senden kalınca ayrı", "Bir kır çiçeğinden daha tazesin", "Cihanda var mıdır acep böyle yar" ve "Şu yollar uzar gider" gibi Sadi Işılay ve Münir Nurettin tarafından bestelenmiş şarkılar, bu film için yapılmıştır.

SEVEN NE YAPMAZ: Münir Bey, bu filmde misafir sanatçı olarak görünmüş ve "İsterim bir yüzün tebessümünden" şarkısını okumuştur.

ÜÇÜNCÜ SELİM'İN GÖZDESİ MİHRİBAN İLE SADULLAH AĞA: Filmin yapımcısı Vedat Ar, musiki bilgini Sadettin Arel'e, Sadullah Ağa rolünü kimin oynayabileceğini sorar. Arel, en uygun ismin Münir Nurettin olduğunu söyler ve "Bir Münir ne geldi, ne de gelir. Klasik musikiyi en iyi bilen ve okuyan, odur" der. Çekimleri Topkapı Sarayı'nda yapılan filmin şarkıları daha sonra mikrofon başında tekrarlanmış ve tam senkronize edilmiştir. Bu filmin şarkıları şunlardır: "Padişahım lûtfedip mesrur-ı şâd eyle beni", "Bülbül-i dil ey gül-i ra'nâ", "Bir elif çekdi yine sineme canan", "Nideyim sahn-ı çemen seyrini", "Neyleyim,

nicedeyim", "Dönülmez akşamın ufkundayız", "Bilmem bu gönülle ben nasıl yaşayacağım", "Havalandı gönül kuşu", "Erdi bahar, sardı yine neş'e cihanı", "Dök zülfünü meydana gel", "Çin-i geysûsuna zencir-i teselsül dediler", "Ab-ı tâb ile bu şeb hâneme cânan geliyor".

Münir Nurettin, sadece içkisiz bahçelerde okur ve programları konser şeklinde olurdu. 1937'den itibaren çıktığı bahçeler Panaroma, Sarayburnu, Çiftesaraylar, Küçük Çiftlik, Tepebaşı Gazinosu, Beyaz Park, Belvü, ve özel davetliler için Kalamış Kulübü'ydü. Bu konserlerde beyaz elbise veya krem ceket altına kahverengi pantalon giyer, mevsimine göre lacivert ceket ve gri pantalonla çıktığı da olurdu. Konser bitimlerinde ipekli eşarbını boğazına sarar pardesüsünü sırtına alarak sesini korumaya özen gösterir, daha ziyade halkın sevdiği eserler okunurdu.

İstanbul Konservatuvarı'nda 1942 ile 1947 yılları arasında, en ağır klasik parçalardan oluşan 15 adet plak doldurmuştu. Her plak 15 veya 16 dakika sürerdi. Yalnızca konservatuvar arşivi için yapılmıştı ve içlerinde Itrî'nin "Nevâ Kâr"ı, Köçek Mustafa Dede'nin "Bayati Mevlevi Ayini", Abdülkadir Maragi'nin "Segâh Şeşavaz Kâr"ı gibi eserler yeralıyordu.

Konservatuvar Konserleri

Münir Nurettin'in Şan Sineması'nda 1953 ile 1976 yılları arasında Konservatuvar korosuyla verdiği pazar konserleri, İstanbul Radyosu'nun binanın hemen önünde bekleyen naklen yayın arabasından yayınlanır ve böylece konsere gelmeye imkân bulamayanların da dinlemesi sağlanırdı. Bu konserlerde Nedim, Fuzuli ve Yahya Kemal Beyatlı gibi üstadların uzun şiirlerinden Münir Bey'in yaptığı besteler koro ve zengin bir saz topluluğu ile icra edilir, şiirle musikinin bu biraraya gelişi, bir tablodaki ahenkli renkler misali kulaklardan

(Üstte) Yahya Kemal'i anma gecesinde Münir Bey ve Orhan Telmen
(Yanda) Allah'ın Cenneti *filminde "Dertliyim ruhuma hicranı.."nu söylerken*

gönüllere su gibi akardı. Konser sırasında Münir Bey'in salona dönerek ve mikrofonsuz olarak sololara girmesi unutulmaz sanat hadiseleriydi. Tabii bu durumu ve halkın büyük tezahüratını çekemeyenler, kıskananlar da vardı ve yakınları arasında bile "Sana yakışanı, Saray Sineması'nda ayda bir konser vermektir" diyenler bulunurdu. Bu konuyu kendisiyle çok açık ve rahat bir şekilde konuştum. Bana, icra heyeti konserlerinde önem verdiği hususları, şöyle açıkladı:

"Şahsi konserlerime gelebilenler sadece belirli semtlerden mahdut kişilerdir. Çoğu dinleyici, gece konserlerine gelemez. Bu yüzden konserlerimde repertuvarın zenginliğine, büyük koroyla saz topluluğunun tek bir ses gibi icrasına, erkek ve kadın seslerinin giriş-çıkış yerlerinin iyi belirlenmesine ve yeni bestelenmiş eserlerle günümüzün atmosferine hitap etmeye dikkat ediyorum" dedi.

Belki de, haklı idi. Çünkü kendisi de ilk solo konserlerinden sonraki mikrofonsuz şahsi konserlerinde ve Saray Sineması'ndaki programlarında yeni bestelediği eserleri 14 kişilik saz grubuna çaldırırken, zamanla vokale ihtiyaç duymuştu. Bazı eserlerin içinde veya haricinde gazel okuduğu zaman, Münir Bey'in sahne teferruatıyla ilgilenenler, sahne üstü ışıkları karartırlardı. Işıklar, gazel bitince yeniden yanardı.

Konsere Nasıl Gidilirdi?

Konser günleri akşama doğru, Münir Bey'in Teşvikiye'deki evine giderdim. Eşi Enise Hanımefendi, özenerek hazırladığı yemekleri yedirmeden

Münir Nurettin ve Orhan Telmen Sadullah Ağa *filminde (1950)* (Orhan Telmen Arşivi)

bizi çalıştırmazdı. Üzerinde yeşil renkli bir örtünün serili olduğu masada, nadiren birer kadeh rakı alırdık. Sonra yan odaya geçer, pancurlu kahverengi dolaptan o konserde icra edilecek eserlerin notalarını çıkartırdı.

Evden, elinde sazlara ve koroya vereceği notaların bulunduğu taba rengi fermuarlı bir çantayla çıkardı. Bu notaları, konser bitince derhal toplardı. Sahne arkasında, kışları palto ve beyaz atkıyla oturur, genellikle ıhlamur içerdi. Paltonun cepleri mutlaka boş olur, çantasında yassı bir şişe içinde biraz konyak ve nane şekeri bulunurdu. Konserden yarım saat önce, ilk kısımdaki klasik eserlerin provası yapılırdı. Sonra gong vurulur ve sazlar yerlerini alırlardı.

Münir Bey açılmış olan koyu vişne renkli perdenin kenarını tutar, besmele çeker ve hızlı bir yürüyüşle sahnenin ortasına gelirdi. Dinleyicilere büyük bir selâmla sevgi gösterir, uzun uzun alkışlanır ve alkışların daha fazla sürmemesi için hemen sazlara döner ve bir hane peşrev çaldırarak klasik eserlere girerdi. İşte, Münir Bey'in halet-i ruhiyesi o zaman ortaya çıkardı. Itrî, Dede, Tab'i Mustafa Efendi, Nikoğos, Sadullah Ağa ve Üçüncü Selim gibi bestekârların eserlerini icra ederken sanki hocalarının karşısında imtihan oluyormuş, yahut onların ruhlarına hitap ediyormuşcasına bir başka âleme giderdi. Eser bittiği zaman, dinleyicilerin vecd içinde kalmış olmalarından da büyük memnunluk hissederdi. Bunu her konserinde hissettim ve yakinen şahit oldum.

Münir Bey'i musikide "Münir" yapan, bu duygusal üstünlüğüdür.

Eleştiriler, Cevaplar

Münir Bey'in koro idare tarzını eleştirenler olmuştur. Ben, Mesud Cemil'in idare şeklini uzun yıllar izledim. Okuttuğu eserlerin ifadelerini, mimiklerle verirdi. Refik Bey'in ise, başka türlü bir idare tarzı vardı. Münir Bey, Konservatuvar İcra Heyeti Şefliği'nde bulunduğu yıllarda, hakkında yapılan eleştiriler konusunda bana şunları söylemişti:

"Şef kürsüsüne çıktığım zaman, heyeti ikili, üçlü, dörtlü usullerle değil, klasik eserin usulüne göre zincir, remel, çenber vurarak idare ederim. Bu usulleri, büyük üstadlarla beraber yıllarca çalışarak öğrendim. Usul ve makamların en karakteristik yerlerini, bizzat meşkederek hıfzettim ve İcra Heyeti'ne de, sırası geldikçe öğretiyorum. Bu şekilde, yani büyük usulleri vurarak idare edebilecek bir kimse varsa, buyursun... Ben, yerimi vermeye hazırım".

Sevdikleri, Sevmedikleri...

Üstadla, tam 35 yıl birarada oldum. Zevkini, hoşlandığı ve buna mukabil nefret ettiği hususları yakından öğrendim.

Meselâ, İstinye'deki sahil kahvesine gitmeye bayılırdı. Yeniköy'den çörek ve Kadıköy'deki Cemilzade'den meyveli badem ezmesi almaya meraklıydı. Konyağı nane şekeriyle içer, rakı alırsa bardağa limon kabuğu koyar, arada bir viskiyle beraber birkaç nefes püro tüttürdüğü olurdu... Şarapla yenen beyaz etli balığı ve zeytinyağlı enginarı severdi. Gittiği lokantalar ise "Gemi Restoran", Tarabya'daki "Kıyı", Beyoğlu'ndaki "Degüstasyon", "Perapalas" ve "Abdullah Efendi"ydi. Yemeğe gündüzleri gidilirse balıkla beyaz şarap alır, dönüşte otomobilde hafif bir sesle şarkılar mırıldanırdı.

En nefret ettiği hareket ise konser aralarında kürklü hanımların, smokinli beylerin sahne arkasına gelip kendisini zorla öpmeye kalkmasıydı.

35 yıllık dostumu, vefatından birkaç hafta önce, Amerikan Hastahanesi'ne götürdük...

Çok hastaydı ama "Beni buraya niçin getirdiniz?" diye kızdı ve bir hayli söylendi. Hastahaneden birkaç defa beraberce çıktık ve İstinye'ye, çay içmeye gittik. Son ziyaretçileri arasında Müzeyyen Senar da vardı ve üstada sarılarak hıçkırıklarla "Dizlerine kapansam, kana kana ağlasam" şarkısını okumuştu.

Üstadı, 1981'in 27 Nisan günü, sabah saat 10.05'te kaybettik. İki gün sonra ebedî istirahatgâhına götürülürken, İstinye'de o çok sevdiği yerden geçirildi, Aşiyan Mezarlığı'nda eşi Enise Hanımefendi'nin yanına defnedildi.

Arkasından her 27 Nisan'da, Yapı ve Kredi Bankası'nda anma törenleri yapıldı. Bütün sevenleri, onu eserlerini dinleyerek andılar, ona olan hasretlerini yaşadılar. 27 Nisan 1991'de de, Kalamış'ta büstü dikildi ve bir caddeye adı verildi.

Aziz dostumu, özlemle, sevgiyle ve rahmetle anıyorum.

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

KONSER PROGRAMI VE NOTA

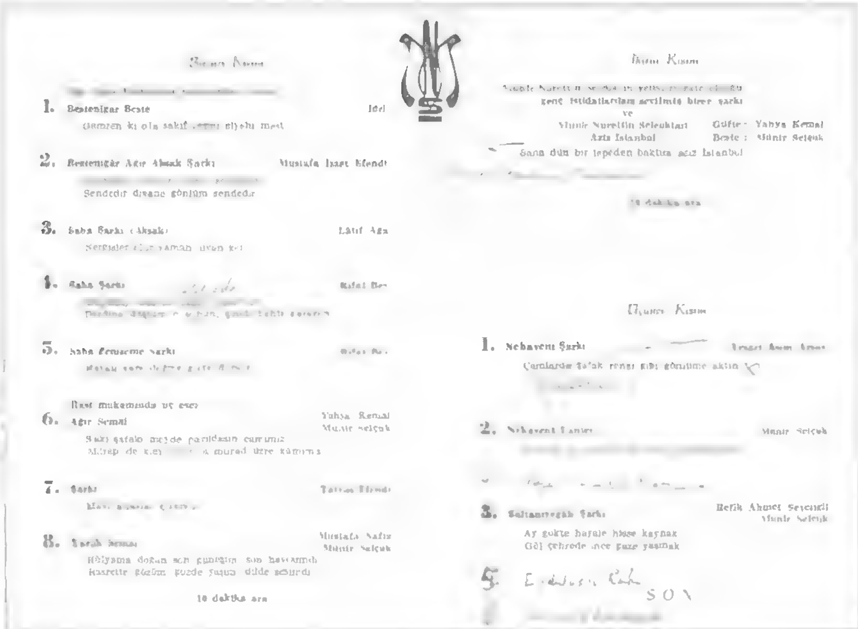

Birinci Kısım

1. Bestenigâr Beste — İdel

2. Bestenigâr Ağır Aksak Şarkı — Mustafa İzzet Efendi

Sendedir divane gönlüm sendedir

3. Saba Şarkı (Aksak) — Lâtif Ağa

4. Saba Şarkı — Rifat Bey

5. Saba Çevsarme Şarkı

Rast makamında üç eser

6. Ağır Semai — Yahya Kemal / Münir Selçuk

7. Şarkı

8. Semai — Mustafa Safiz / Münir Selçuk

10 dakika ara

İkinci Kısım

genç istidatlarıyla sevilmiş birer şarkı

ve

Münir Nurettin Selçuklar — Güfte: Yahya Kemal

Aziz İstanbul — Beste: Münir Selçuk

Sana dün bir tepeden baktım aziz İstanbul

10 dakika ara

Üçüncü Kısım

1. Nehavent Şarkı

2. Nehavent Longa — Münir Selçuk

3. Sultaniyegâh Şarkı — Refik Ahmet Sevengil / Münir Selçuk

Ay gökte hayale hisse kaynak

Göl çehrede ince naze yasmak

SON

Münir Bey'in elyazısıyla not aldığı bir konser programı
Rintlerin Ölümü'*nün notası*
(Orhan Telmen Arşivi)

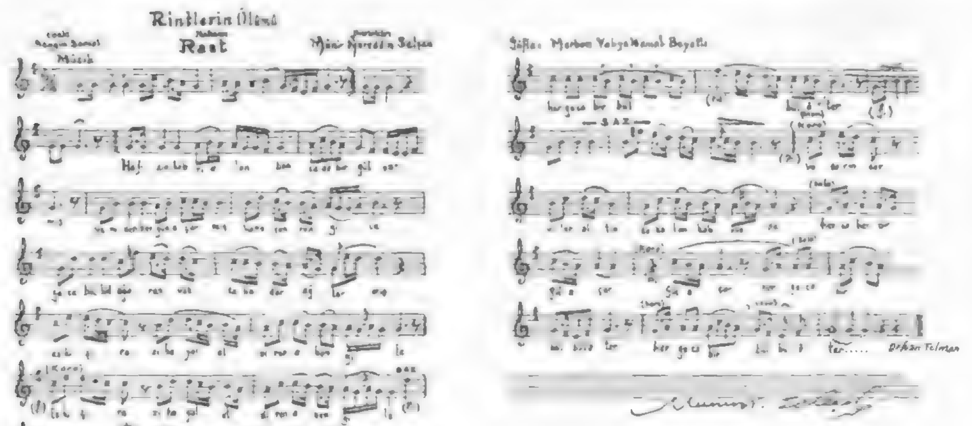

ÖÜFTE

Hafızın kabr. olan bahçede bir gül varmış
Yeniden her gün açarmış kanayan rengile
Gece bülbül ağaran vakte kadar ağlarmış
baki şi'rini hayal ettiren ahengiyle

Ölüm asûde bahar ülkesidir bir rinde
Gönlü her yerde buhurdan gibi yıllarca tüter
Ve serin serviler altında kalan kabrinde
Her seher bir gül açar her gece bir bülbül öter.

Münir Nurettin Selçuk Taş Plaklarda

CEMAL ÜNLÜ

Türk taş plak tarihiyle uğraşmanın ve bu konuda bir şeyler kaleme almanın bazı güçlükleri vardır. Çalışmanızı zaman zaman çıkmaza sokan ve size bu işten vazgeçmenizi fısıldıyan bir çok terslikler yaşarsınız. Bilgi ve belge eksiklikleri, kaynakların yetersizliği size bir an önce tası tarağı toplayıp dosyayı kapamınızı, kendinize daha başka uğraşı alanları bulmanızı öğütler. Çünkü hiç bir koleksiyoncu elindeki plakların tam bir dökümünü yapmamıştır. Plakları görmek isteğiniz bir bahane bulunup engellenir. Zaten elinizde hiç bir koleksiyonun tam olup olmadığını doğrulayacak bir dayanak bulunmamaktadır. Firmaların bir zamanlar çıkartmış oldukları, en güvenilir kaynak olması gereken kataloglar, koskoca İstanbul kütüphanelerinde yoktur. Mevcut kataloglar ise birer ikişer olarak meraklıların elindedir ama örneğin Sahibinin Sesi firmasının ilk dört kataloğu vardır da, beşinci ve altıncı katalogları atlayıp, yedinci kataloga sarılmak zorunda kalırsınız. Hele Türk plakçılık tarihinin başlangıcı sayılan 1900-1910 yıllarına ait tarihi belirsiz Favorite Record kataloğu ve Lyrophon-Odeon- Favorite firmalarının ortak listesinden başka bir başvuru aracınız yoktur. Oysa bu dönemin çok önemli firmaları,Gramophone Concert Record, Disque Pour Zonophone, Pathe gibi firmalar yüzlerce plak kaydı gerçekleştirmiş ve bunların önemli kısmı da piyasaya çıkmıştır. Hele plakları tek tek ele aldığınızda durum daha da belirsizleşir. Üzerinde yapım ve piyasaya veriliş tarihi yazılı plak bulamazsınız. Şifreler halinde plağın üzerine ya da etiket seri numaralarına gizlenmiş bazı ipuçları vardır ama bunu çözmek için özel kotlama sistemini bilmeniz ve hepsini yerli yerine koymanız gerekir. Türk plakçılığının önemli kuruluşu Orfeon Record'un elimizde iki kataloğu bulunmakta. İlki Tanburi Cemil Bey'in firmaca yayınlanan plaklarının listesidir (ama Regant adıyla aynı firmanın daha sonraki baskıları, daha doğrusu 'tekrarları' kaç tanedir bilinmez) İkinci Orfeon katalogu ise tarihsizdir. Ancak içindeki bazı verilere bakarak tahminler yapabiliriz. (Sözgelimi, Kuvayı Milliye ve İstiklal Marşı olduğuna göre) Bir de korsan firmaları, ya da Orfeon'da olduğu gibi şirketin aynı plağı hem Orfeos, hem Regant etiketi altında piyasaya sürülmesini hesaba katacak olursanız aldığınız sonuçta işte o kadar gerçekçi ve o kadar noksansız olur.

Münir Nurettin'in Kayıtları

Plak firmaları, 1927-1928 yıllarından sonra daha titiz çalışmaya başlamışlar. Columbia, Odeon, Sahibinin Sesi rekabet ortamında, numaralanmış, tarihleri belirtilmiş seri no ve diğer açıklamalar içeren kataloglar yayınlamışlar ve bunların bir bölümü kurtulmuştur. 1900-1928 arası plak yayımlayan bugüne kataloğu kalmamış iki firma var: Fransız Pathè ve Alman Polydar. Her ikisinin de çok önemli plaklar yayınladığını bugün koleksiyonlarda bulunan plaklardan çıkartıyoruz. Ne yazık ki, Üstad Münir Nurettin, gençliğinde her iki firma için (1920-28 arası) epey kayıt yapmış olmasına rağmen, bunların neler olduğunu yukarda belirtilen nedenler yüzünden tam olarak saptamak olanaksız.

Yayınladığımız liste iki bölümden oluşuyor; İlk bölüm, Sanatçının Dârül-elhan özel kayıtlarını, Pathe, Polydor ve Orfeon Artistik Record Dârül-talim-i Musiki ile yaptığı 'gençlik dönemi kayıtlarını', ikinci bölüm ise Sahibinin Sesi, Odeon ve sonrasını kapsıyor.

Edhem Ruhi Bey yönetimindeki *Musiki Mecmuası*, üstadın ölümünden

bir iki yıl sonra, 1981-379 nolu sayısında plaklarının bir sıralamasını yapmış. Daha çok eldeki plaklardan yapıldığı izlenimi uyandıran bu listenin bazı eksikleri var. Değerli koleksiyoncu Muammer Karabey o zaman dergiye gönderdiği ek liste ile nasıl yardıma koşup çok değerli katkıda bulunduysa şimdi de bize, Polydor ve Pathe firmasından çıkan ve kendi koleksiyonunda bulunan plakları iletti. Buradaki sıralamanın da uyarıcısı, aydınlatıcısı oldu. Kendisinin değerli birikimini ve bunu paylaşmak yönünde gösterdiği cömertliği burada anmak isterim.

Bu listenin hazırlanması sırasında başvurulan yöntemde, gençlik dönemi plakları sıralamasındaki koleksiyonlar, Sahibinin Sesi ve Odeon döneminde, firma katalogları esas alınmıştır.

Dâr-ül-elhan Kayıtları

Dar-ül-elhan derleme kurulunca yapılan çalışmaların tesbiti amacıyla yapılan bir dizi özel kayda katılan Münir Nurettin, hem solo hem de koro plaklarında yer almıştır. Bu kayıtlar ayrı bir araştırma inceleme konusu olarak önemini koruyor. Kayıtlarda, başta Neyzen Tevfik olmak üzere dönemin parlak sazende ve hanendeleri görev almışlar. Münir Nurettin'in daha çok ticari firmalara yaptığı ses kayıtlarını kapsayan bu listede, Dâr-ül-Elhan kayıtlarından bir kaç tanesini sıralamakla yetineceğiz.

Bazı Dar-ül-elhan Kayıtları

Beyati Mevlevi Ayini • Küçek Derviş M. (Ney taksimi Neyzen Tevfik)
Buselik Kârçe • Şeştari Murad Ağa
Segah Kâr-ı Şeş-âvaz • A.Merağı
Şehnaz Beste • Seyyid Nuh
Suzinak Beste • Zekai Dede
İsfahan Beste • Itri
Hüseyni Beste • Zaharya
Acemaşiran Beste • Basmacı Abdi E.
Hicaz Beste • Gevrekzade
Ferahfeza Beste • Dede Efendi (Koro olarak)

Orfeon Record (Artistic Record) Kayıtları

1912'de Blumenthal Biraderler'in kurduğu ilk yerli plak fabrikası, zaman zaman değişik etiketler altında plaklar yaptı. Artistic Record fazla rastlanmayan az bilinen bir seridir. Plaklara verilen kalıp ve seri no ları Orfeon plaklarını izlemektedir. "Tereddüt" plağının üzerinde "Riyaseticumhur Heyeti mugannisi Münir N. Bey" kaydı bulunduğuna göre, plaklar Cumhuriyet'ten sonra ve Münir Bey Ankara'da görevli iken yapılmıştır.

Orfeon Record (Artistic Record) Kayıtları

1) 13822 Acemaşiran şarkı Ey•Benim Güzel Kuşum
14168 Ferahnak Şarkı Bir•Nigahın Kalbimi
2) 13817 Nihavend Gazel•Bahar Olsa
13816 Nihavend Şarkı•Tereddüt
3) 13814 Leyla (Büyük plak)

Polydor Kayıtları

Polydor, kayıtlarını Almanya'da yapan eski bir kuruluştu. Zaman zaman Süreyya Opereti ve Dar-ül-talim-i Musiki toplulukları Almanya'ya gidiyor hem konserler veriyor, hem de kayıtlar gerçekleştiriyordu. Dâr-ül-talim-i Musiki'nin otuza varan kayıtlarında solist olarak Mustafa Zeki, Memduh ve Celal (Tokses) beyler bulunmuştur. Bu sanatçılara eşlik eden Neyzen İhsan Aziz, Münir Bey'e de eşlik etmiş.

Sıra numaraları birbirini izleyen 4 tek plak 8 eser sarı etiket altında basılıp neşredilmiş. Münir Bey'in plaklarını diğer Dâr-ül-talim-i Musiki plaklarından ayıran bir özellik de, kendisine bazı plaklarda Mesut Cemil'in eşlik ediyor olması.

Polydor Kayıtları

1) V 43325 Hicaz Gazel•Ey Gamze Söyle (Tanburi Mesut Cemil)
V 43326 Hicaz Şarkı•Ne Bahtımdır
2)V 43327 Segah Gazel•Kalbim Semine Aşık (Neyzen İ.Aziz)
V 43328 Hicaz Şarkı•Bakın Badı
3) V 43329 Saba gazel•Yarap Ne Eksilirdi
V 43330 Hüseyni Gazel•Her Zaman (Kemani Cevdet Çağla)
4) V 43331 Nikriz Şarkı•Gönül Niçin (Tanburi M.Cemil)
V 43332 Hicaz Gazel•Ey Gamze Söyle (Tanburi M.Cemil)
(Bu plak ilk sıradaki 43325 nolu plakla aynı etiket bilgilerini taşıyor.)

Plakların bir başka özelliği ise, üzerinde tarih bulunması. 'Mechan Copt. 1927' açıklaması ilk kez imalat tarihi olarak bir plağın üzerinde yer alıyor.

Pathé Kayıtları

En az bilinen, koleksiyonlarda çok az raslanan bu firma ürünleri, bir sır olmayı sürdürüyor.

Münir Nurettin büyük olasılıkla (kayıt tarihleri 1920-25 arası olması

Münir Nurettin Selçuk'un plak listelerinin yer aldığı Sahibinin Sesi *firmasına ait çeşitli kataloglar* (Cemal Ünlü Koleksiyonu)

Sahibinin Sesi Kayıtları

Sahibinin Sesi 1927 faliyete geçti. İlk İş olarak ta Hafız Sami'nin daha önceki kayıtlarının kopyalarını yapıp piyasaya vermek oldu. Anastas, Karakaş, Hanende İbrahim firmanın ilk sanatcılarıydı. Sahibinin Sesi plaklarını AX Seri olarak numaralandırıyordu. 1928'deki 2 nolu katalogta yer alan yeni bir uygulama ile (FE) ve (FF) serisine başlıyor, daha doğrusu Sahibinin Sesi çağının gözde iki sanatçısına, özel bir seri açıyordu. FE serinin 1 den 5 e kadar olanı Tanburi Refik Fersan'a aitti. Münir Nurettin'in siyah etiketli plakları FE 6 dan başlıyordu. Gerçi Refik Fersan ve eşi Fahire Hanım tüm plaklarda, Münir Nurettin'e eşlik ediyorlar, şarkıların başında yaptıkları küçük taksimlerle ve olağanüstü güzellikteki eşlikleriyle bu plakların değerini artırıyorlardı.

1937 yılında sanatçının Odeon Firmasına geçmesine kadar, (FE) seri 111'e ulaşmıştı. (FF) seri ise, sadece 2 büyük boy plaktan oluşuyordu.

gereken bu plakları) Fransa'ya giderek doldurdu. Ses kaliteleri yetersiz olan Pathé bilinen siyah taş plakların yerine, kahverengi renkte ürettiği bu plaklarıyla ticari başarı elde edememiş olmalı ki, plaklar fazla baskı yapmamış, bugünlere bir Cemil Bey ya da Hafız Sami plakları gibi bol miktarda kalamamıştır.

Pathe Kayıtları

1)	11072	Hicaz Şarkı • Ateşi Suzanı Firkat	
	11089	Şehnaz Şarkı • Ey dilberi işvebaz	
2)	11090		Narı aşkınla
	11091		Kız Sen geldin Çerkeşten
3)	11092		Bülbül gibi
	11093		Riyasız Çeşmi Ahuyu Severdim
4)	-	Gazel •Makber.	
	-	Nihavend Ş • Süzüp Süzüp Ey Melek	

Sahibinin Sesi Kayıtları

1) FF 1	Suzidil A. Semai	Hânı yâdı Lebinle
	Beyati Şarkı	Nice Bir Aşkınla
2) FF 2	Nihavend Gazel	Lâl Olsun
	Nihavend Şarkı	Sensiz Ey Şuh
3) FE 6		Neden Hiç Durmadan
		Sevmiş Bu gönlüm
	Acemaşiran Gazel	Bahar Olsa
4) FE 7		Durmadan Aylar Geçer
		Semti Dildare Bu Demler
5) FE 8		Çoban ile Ben (1.Bölüm)
		Çoban ile Ben (2.Bölüm)
6) FE 9	Suzidil Durak	(Birinci Kısım)
	Suzidil Durak	(İkinci Kısım)
7) FE 10		Uzun Saçlar
	Neva Gazel	Nigeh-i Gülçin-i Hasret
8) FE 11	Nihavend Şarkı	Tereddüt
		Çok Sürmedi Geçti
9) FE 12	Beyati Durak	(Birinci Kısım)
	Beyati Durak	(İkinci Kısım)
10) FE 15	K.Hicazkar Şarkı	Gurup Etti Güneş
	Rast Gazel	Çözülme Zülfüne
11) FE 17	K.Hicazkar Şarkı	Bir Gamlı Hazan
	Suzidil Gazel	Matemse Eğer
12) FE 20	Hüzzam Şarkı	Sabrımı Gamzelerin
	Hüzzam Şarkı	Ruhumda Bu Şeb
13) FE 21	Hicaz Şarkı	Yıllar Ne Çabuk Geçti
	Yegâh Şarkı	Ne Gülün Rengini Sevdim
14) FE 22	K.Hicazkar Şarkı	Sırma Saçlı
	Dağı Şarkı	Akşam Olur
15) FE 23	Hicaz Şarkı	Dilerim Buse olup
	Müstear Şarkı	Dönsek mi Bu
		Aşkın Şafağından
16) FE 24	Nihavent Şarkı	Saçlarına Bağlanalı
	Hicazkar Şarkı	Güldü Açıldı
17) FE 25		Nazlı Nazlı
	Karcığar Şarkı	Ikide Turnam
18) FE 26	Hüseyni Şarkı	Aşkına Düştüğüm İlk
		Günden Beri
	Mahur Şarkı	Dindi Hicranları
19) FE 27	Hicaz Şarkı	Sevdayı Ruhun
	Rast Şarkı	Senin Aşkınla Çak Oldum
20 FE 29	K.Hicazkar Şarkı	Yüzüm Şen
	Hüzzam Şarkı	Neşe dir
21) FE 30	Muhayyer Şarkı	Kimlerin Bağrına
	Acemaşiran Şarkı	Zehrolsa Bile
22) FE 31	Rast Kâr-ı Nev	(Birinci Kısım)
	Rast Kâr-ı Nev	(İkinci Kısım)
23) FE 32	Muhayyer Şarkı	Humarı Yok
	Uşşak Şarkı	Gitti de Gelmeyıverdi
24) FE 33	Fantazi Şarkı	Ne olur
	Mahur Şarkı	Dün Yine Günümüz
24) FE 34	Hicaz Gazel	Dil-i Biçareyi
	Mahur Şarkı	Kirpiğine Sürme Çek
25) FE 35	Segâh Şarkı	Benim Sen Nemsin
	Suzinak Şarkı	Pek Revadır Sevdiğim
26) FE 36	Hisar Şarkı	Bir Nevcivansın
	Isfahan Şarkı	Etme Beyhude Figan
27) FE 37	K.Hicazkar Şarkı	Sana Ey Canımın Canı
	Beyatiaraban "	Gönlümü Hicrana
28) FE 38	Hüzzam Şarkı	Son Hatıra
	Hüzzam Şarkı	Kirpiklerinin her teli
29) FE 39	Beyati Şarkı	Nar-ı Firkat
	Isfahan Şarkı	Dıl-i Biçare
30) FE 40	Besteniğar Şarkı	Eyle Tahammül
	Besteniğar Şarkı	Kaçma Mecburundan
31) FE41	Hüzzam Beste	Aldım Hayali
	Hüzzam Beste	Meftûn Olalı
32) FE 42	Karcığar Şarkı	Vah Meyyus-i Visalin
	Ferahnak Şarkı	Ruhumda Bahar Açtın

33) FE 43	Bestenigar Beste	Gamzen ki (1. Kısım)
	Bestenigar Beste	Gamzen ki (2. Kısım)
34) FE 44	K.Hicazkar Şarkı	Aşkınla Bana
	Hüzzam Şarkı	Durmadan Aksın
35) FE 45	Uşşak Şarkı	Gücendi Bir Az Sözlerime
	Hüseyni Şarkı	Feryat Ediyor
36) FE 46		Çoban Kızı
		Emine Emine
37) FE 47	Şehnaz Divan	Vardım ki Yurduna
	Koşma	Madem ki Vardı Hicran
38) FE 48	K.Hicazkar Şarkı	Ey Benim Bahtı Yarim
		Sevdim Ben O Yumurcağı
39) FE 49	Nihavend Şarkı	Süzüp Süzüp
	Neveser Şarkı	Köpürsün Badeler
40) FE 50	Fantazi Şarkı	Gönül
		Aşk Ateşine Yanınca İnsan
41) FE.51	Saba Şarkı	Bir Esmere Gönül Verdim
	Muhayyer Şarkı	Geçtiğim Yoldur
42) FE 52	Hicaz Şarkı	Hasret
	Hicaz Şarkı	Niçin a Sevdiğim
43) FE 54	Eviç Şarkı	Ben Seni Her Yerde Ararım
	Bestenigar Şarkı	Bezminde Geçen
44) FE 55	Nişaburek Şarkı	Ey Gül Ne Acep
	Hicazkar Şarkı	Sende Acep
45) FE 56	Hüseyni Türkü	Şu Dağlardan Geçemedim
	Hüseyni Türkü	Şu Derenın Alt Yanı
46) FE 57	Fantazi Şarkı	Seni Bilmem Kimler Okşar
	Fantazi Şarkı	Sen Nerdesin Ey Sevgili
47) FE 58	Hüzzam Şarkı	Değildi Böyle Evvel
	Segâh Şarkı	Doldur Getir
48) FE 59	Suzinak Şarkı	Bir Sihr-i Tarap
	K.Hicazkar "	Söyle Ey Mıtrıp
49) FE 60	Nihavend Şarkı	Bin Gül Çıkarırdım
	Hicaz Şarkı	Severim Her Güzeli
50) FE 61	Hüzzam Şarkı	Siyah Gözlü Kadın
	Acemkürdi Şarkı	Leyl olur ki
51) FE62	Türkü	Kozanoğlu
	Türkü	Urfalıyım
52) FE 63	Nikriz Şarkı	Öyle Baygın Bakma
		Garip Çoban
53) FE 64	Milli Türkü	Karam
	Türkü	Ekin Ektim
54) FE 65	Ferahfeza Şarkı	Yıllarca Ben Seni
		Aradım Durdum
	Muhayyer Şarkı	Gün Kavuştu
55) FE 66	Tango	Ilık Yaz Geceleri
	Serenad	Billûr Pınar
56) FE 67	Uşşak Şarkı	Aşıkından Sen Nasıl Bıktın
	Gerdaniye Şarkı	Uçun Kuşlar
57) FE 68	Uşşak Şarkı	Ne Olur
	Muhayyer Şarkı	Dizlerine Kapansam
58) FE 69		Allı Yemeni
	Hüzzam Gazel	Kıldı Zülfün
59) FE 70	Uşşak Şarkı	Hayali Çıkmıyor
	Nihavend Şarkı	Gel Güzelim Çamlıcaya
60) FE 71	Uşşak Şarkı	Bu Yaz Geçen Günlerimiz
	Hüzzam Şarkı	Gine Kalbim
61) FE 72	Segah Şarkı	Ölürsem Yazıktır
	Nihavend Şarkı	Aşkınla Ben Ey Nevcivan
62) FE 73	K.Hicazkar Şarkı	Nereden Sevdim
	Nihavend Şarkı	Bir Kış Gecesi Şişli'de Kaldım
63) FE 74	Suzinak Şarkı	Şafak Saçlar
		Yandım Eminem
64) FE 75	Hüzzam Şarkı	Ömrüm Seni Sevmekle
		Heybeli Şarkısı
65) FE 76	Nihavand Şarkı	Koklasam Saçlarını
	Neveser Şarkı	Deli Göynüm
66) FE 77		Bülbül Taşta Ne Gezer
		Yağmur Yağar Ordan Burdan

67) FE 78	Müstezat	Hasretle Bu Şeb Elveda Deli Göynüm
68) FE 79		Yıldız Türküsü Ay Doğdu Batmadı mı
69) FE 80	K.Hicazkar Şarkı	O Kadın Ah o Kadın
	K.Hicazkar Şarkı	Bahçenizde Bülbül Olsam
70) FE 81	Tango	Ayrılık
	Tango	Senden Uzak
71) FE 82		Çıkar Yücelerden Leyla
72) FE 83		Her Gün O Güzel Sahile Cemile Kız
73) FE 84		Bebek Turnalar
74) FE 85		Martılar Ah Eder Kanatları Gümüş
75) FE 86	K.Hicazkar Şarkı	Yüzüm Şen
	K.Hicazkar Şarkı	Sana Ey Canımın Canı
76) FE 87		Gece Sahilden Açıp Alamam Doğrusu Desti Emele
77) FE 88		Bahar Bitti Yalnız Seni Sevdim "Allahın Cenneti Filminden"
78) FE 89		Söyleyin Nerde O Göz Nuru Leylamı Ezelden Sevdim
79) FE 90		Ses Vermiyor Feryadıma Ben Aşkının Oldum Hemdemi
80) FE 91		Ela Gözlerini Zeynebim Uçtu Gitti
81) FE 92		Rüzgarlarla Arkadaş Çoban Kızı
82) FE 93		Leyla Bir Özgecandır Aşk Yolunda Bağrı Yanık
83) FE 94		Yad Eller Aldı Beni Turnalar
84) FE 95		Tereddüt Mehtap
85) FE 96		Ben Yürürüm Yane Yane Sevgiliye Selam Götür
86) FE 97		Söyletme Beni Canım Efendim Sensiz Cihanda
87) FE 98	Uşşak Şarkı	Aşkınla Yanan
	Muhayyer Türkü	Yine Dumanlı Dağlar
88) FE 99		Anneye Ninni
	Hicaz Şarkı	Hastayım Yalnızım
89 FE 100		Aşıka Bağdat Sorulmaz
	Hüzzam Şarkı	Solgun Durma İsteklen
90 FE 101	Rast Şarkı	Pek Revadır Sevdiğim
	Mahur Şarkı	Dün Yine Günümüz Geçti Beraber
91) FE 102	Uşşak Şarkı	Gitti de Gelmeyiverdi
	Hüzzam Şarkı	Değildi Böyle Evvel
92) FE 103		Koklasam Saçlarını Ölürsem Yazıktır
93) FE 105		Gücendi Biraz Sözlerime Ruhumda Bahar Açtın
94) FE 107		Son Hatıra Yine Kalbim Taşar Ağlar
95) FE 108		Süzüp Süzüpte Ey Melek Bir Esmere Gönül Verdim
96) FE 109		Kalamış Esir-i Zülfünüm
97) FE 110		Aheste Çek Kürekleri Çepçevre Bahar İçinde
98) FE 111		Hayat Gençlik Boyunca Bekliyorum Günlerini.

(FE serisinin 1,2,3,4,5,13,14,16,18,19,28 nolu plakları Tanburi Refik Fersan'a aittir. Belki de FE harfleri Fersan soyadının ilk iki harfini ifade ediyordu. 53, 104 ve 106 nolu plaklara hiç bir katalogta rastlamak mümkün olmadı.)

Ayrıca AX 531 katalog nolu plak, "Gönül" ve "Pour L'amour" adında iki fantaziden oluşmaktadır. Açıklama kısmında "Tanburi Refik Bey ve Refikası" notu bulunmaktadır. Adı hiç geçmemekle birlikte plağın solisti, Münir Nurettin'dir.

Odeon Kayıtları

Münir Nurettin, Odeon 1937-38 kataloğunda ilk kez 5 plakla yer alır. Katalogta (Eylül 1937 tarihine kadar neşr'olan plaklar bu kataloğa dahildir) diye bir açıklama bulunmaktadır. Gerçi 1931 yılında Sahibinin Sesi, Odeon, Columbia gibi firmalar EMI adı altında birleşmişlerdir ve bu şirket değişimleri bir tür iç politikanın sonucudur. Odeon döneminin en önemli özelliği, Üstadın oynadığı filmlere ait Sadettin Kaynak imzalı bestelerin yanısıra, kendi besteleriyle bir repertuar oluşturmasıdır. 1950'lere gelindiğinde ise bu plakların yanına, bir dizi günün sevilen türküleri eklenmiştir.

1) 270900	Uşşak Şarkı	Delisin deli Gönül
	Uşşak Şarkı	O Benim Son Eşimdi
2) 270901	Halk Şarkısı	Karanfil
	Halk Şarkısı	Esmer Bugün Ağlamış
3) 270902	Bestenigar şarkı	Çiçekden nağmeler
	Hüzzam Şarkı	Aşkınla Sürünsem
4) 270903		Ağlarım Çağlar gibi
		Fırat
5) 270904	Sivas Şarkısı	Sarardım Ben Sarardım
	Malatya Şarkısı	Sarı kordele
6) 270905	Eviç Şarkı	Doğuyor Ömrüme
	Uşşak Şarkı	Bir Gün Geleceksin.
7) 270906	Hüzzam Şarkı	Aşkın Bana Gizli Bir elem
	Hicazkar Şarkı	Bekledim Fecre Kadar
8) 270907	Mahur Şarkı	Bu Sevda Ne tatlı Yalan
	Mahur Şarkı	Bir Neşe yarat
9) 270908	Hicazkar Şarkı	İzmirin İçinde
	Hicaz Şarkı	Ela Gözlerine
10) 270909	Gerdaniye Şarkı	Saçlarına Ak Düştü
	Fantazi Şarkı	Akşam Yine Gölgen
11) 270910	Suzidilara Semai	Âb-ü-tab ile bu şeb
	Uşşak Şarkı	Gülzara Nazar Kıldım
12) 270911		Feryat (Birinci Kısım)
		Feryat (İkinci Kısım)
13) 270912	Uşşak Şarkı	Silemem Bir Gün Hayalimden
	Hüzzam Şarkı	Susmuş Gece Her Yer
14) 270913	Rast Şarkı	Aylar Geçiyor
	Hicaz Şarkı	Yüzüme Gülsede Kızlar
15) 270014	(Allahın Cenneti Filminden)	Kalblerden Dudaklara
	"	Sevgiden Güzellikten
16) 270915	(Allahın Cenneti Filminden)	Dertliyim
		Ayrılık
17) 270916	Elif Türküsü	Incecikten Bir Kar Yağar
(Allahın Cenneti Filminden)		Deli Gönül
18) 270917	Halk Melodisi	Kalenin Burcu
	Halk Türküsü	Yüce Dağ Başında
19) 270818	Uşşak Şarkı	Bir Gün Ne Olur
	M.Kürdi	Bilmem ki Günahım
20) 270919	Mahur Şarkı	Zahiri Hale Bakıp
	Mahur Şarkı	Sabah Olsun
21) 270920	A.Aşiran Şarkı	Gönül Sana Tapalı
	Hicazkar Şarkı	Visali Yar İle
22) 270921	Marş	Atlılar
	Nihavend Şarkı	Hatırla Ey Gönül
23) 270922		Fırat Kenarında İnce Duman
		Ben Bir Garip Kuşum
24) 270923	Hicaz Türkü	Erkilet Güzeli
	Halk Türküsü	Çiçeklerin Dili
25) 270925	Hüzzam Şarkı	Yine Bir Sızı Var
	Beyati Şarık	Bülbül-ü Şeyda
26) 270926	Seğah Şarkı	Olmaz İlaç
	Hicaz Şarkı	Fincanı Taştan Oyarlar
27) 270927	Uşşak Şarkı	Söyle Sevgili
	Hüseyni Şarkı	Çoban Kızı
28) 270928	Nihavend Şarkı	Mümkün mü Unutmak
	Beyati Şarkı	Ne Bahar Kaldı
29)270929	Nişabürek Şarkı	Varsın Gönül Aşkınla
	Nişabürek Şarkı	Ey Gül Ne Acep
30)270930	Suzidilara Beste	Çin-i Geysûsuna
	Rast Şarkı	Esdi Nesim-i Nevbahar
31)270931	S.Yegah Şarkı	Hülyalar Diyarı
	K.Hicazkar Şarkı	Sevgili Dillerde
32)270932	Isparta Türküsü	Evlerinin Önü Mersin
	Gazelli	Ver Saki Tazelendir
33)270933	Hicaz Şarkı	Nideyim Sahn-ı Çemen
	"	Ey Büti Nev edâ
34)270934		Rindlerin Akşamı
	Nihavend Şarkı	Gönlümle Hasbıhal
35)270935	Hisarpuselik Şarkı	Dök Zülfünü Meydana Gel
		Lale ve Salıncak Şarkısı

(270924 Seri numarasıyla her hangi bir plağa rastlamak mümkün olmadı.)

Taş plaklar 45 devirli plakların çıkmasıyla önemini kaybetti.Hemen ardından gelen 33 devirli uzunçalar plaklar bu süreci hızlandırdı. Odeon firması Münir Nurettin'in 45 devirli 3 plağını çıkartı. Bir bölümü daha önceden çıkan ve çok tutulan şarkılar, diğerleri ise sanatçının yeni besteleriydi. LA 270934 Taş plağın kopyasıydı. LA800 Rindlerin Ölümü ve Mehter Marşı "Vur pençeyi âlideki şimşir aşkına"dır. LA 801 "Beni Kör Kuyularda Merdivensiz" ve "Vesvese" şarkılarından oluşmuştur. Sanatçıya ait diğer plak ve ses bandlarının dökümü de şöyledir: Çoşkun Plak firmasının yaptığı Uzun Çalar. Yine aynı firmanın yaptığı "Aziz İstanbul", "Söyle Sevgili", "Nideyim Sahn-ı Çemeni" ve "Aheste Çek Kürekleri" adı altında yayınlanmış kasetler. Sanatçının ölümünden sonra yayınlanması koşuluyla 1970-1971 yıllarında Yapı Kredi Bankası adına doldurduğu bandlar. Bu bandlardan önce, "Üstad"adı altında 6 uzunçalar sonradan 4 kaset ve 4 CD hazırlanmıştır. Ayrıca kendisinden intikal ederek bu kurumun elinde bulunan, Konservatuar konserlerine ait 45 adet Radyo Konser bandı. İzmir ve Yahya Kemal'i Anma Konseri band kayıtları. Kahveci Güzeli Filmi Ses bandları...

KAYNAKLAR:

Sahibinin Sesi Katalogları : 1928 No 2, 1929 No 3, 1930 No 4, ...No 7, No 7 eki, 1948-49 (?) no 8

Odeon Katalogları: 1937-38, 1942 43, 1952-53 Umumi katalogları

Musuki Mecmuası: No 379, 1981

Muammer Karabey Koleksiyonu

Cemal Ünlü Koleksiyonu

Münir Nurettin Selçuk'un Besteleri

Makamı	Güfte Yazarı	Eserin Adı
Bestenigâr	.....	Bir nigâhın
Suzidil	Necmi Nurettin	Çobanla ben
Suzinak	Fazıl Ahmet Aykaç	Durmadan aylar geçer
Hüseyni	Tevfik Fikret	Sabâ Eser (Bahar-ı Teranedar)
Hüseyni	Vecdi Bingöl	Dumanlı başları
Hüseyni	I. Mahmut	Varalım kuy-i dilâraya
Uşşak	Vecdi Bingöl	Söyle sevgili
Uşşak (Rubai)	Yahya Kemâl Beyatlı	Bir merhaleden
Uşşak	Şahap Gürsel	Bir beklediğim var
Uşşak	Faruk Nafiz Çamlıbel	Yolcu ile Arabacı
Uşşak	Mevlâna	Neyle Konuştum
Uşşak (Gazel)	Yahya Kemâl Beyatlı	Aheste çek kürekleri
Muhayyer (Rubai)	Yahya Kemâl Beyatlı	Çepçevre bahar içinde
Muhayyer	Şair Nedim	Bir safâ bahşedelim
İsfehan	Şair Nedim	Yine bezmi çemene
Hicaz	Faruk Nafiz Çamlıbel	Gittin de bıraktın beni
Hicaz	Niyazi Damla	Unutulur, unutulur
Hicaz	Ümit Yaşar Oğuzcan	Bilmem kaç yıl aradım
Hicaz	Vecdi Bingöl	Anneye Ninni
Hicaz	Yahya Kemâl Beyatlı	Aziz Istanbul
Hicaz	Yahay Kemâl Beyatlı	Sessiz Gemi
Hicaz	Devlethan Çelebi	Pencereyi kapatıverdim
Sultanıyegâh	M. Nafiz Irmak	Bu hülyalar diyarında
Sultanıyegâh	İsmet Bozdağ	Sen şarkı söylediğin zaman
Sultanıyegâh	Refik Ahmet Sevengil	Ay gökte hayale hisse
Sultanıyegâh	Faruk Nafiz Çamlıbel	Saçının telleri
Sultanıyegâh	M. Nafiz Irmak	Hayat gençlik boyunca
Sultanıyegâh	Nezahat Kunta	Benden ayrı düştün
Nişabürek	Şair Nedim	Bir söz dedi canân
Müstear	Munis Faik Ozansoy	Ne olmuş ansızın
Segâh	Yahya Kemâl Beyatlı	Dönülmez akşamın ufkundayız
Segâh	Faruk Nafiz Çamlıbel	Bülbül ahengini
Hüzzam	Vecdi Bingöl	Solgun durma isteklen
Hüzzam	Ümit Yaşar Oğuzcan	Sevdiğin dünyalar kadar
Hüzzam	Vecdi Bingöl	Havalandı gönül kuşu
Hüzzam	Munis Faik Ozansoy	Sahilden uzaklaştık
Hüzzam	Yahya Kemâl Beyatlı	Dil uyur mest olarak
Hüzzam	B. Sıtkı Erdoğan	Sen karşıma (FAL)
Nehavent	Necmi Nurettin	(Ilk Beste) Sensiz ey şûh
Nehavent	Niyazi Damla	Yar senden kalınca ayrı
Nehavent	Dr. Necdet Atılgan	Bilmem bu gönülle ben
Nehavent	Munis Faik Ozansoy	Gezerken yağmurda
Nehavent	Fuzûli	Ruhsarın aybetme
Nehavent	.....	Hatırla mazîî mesudu
Nehavent	Ümit Yaşar Oğuzcan	Biraz kül biraz duman
Nehavent	(Film şarkısı)	Sevecek beni
Nehavent	.....	Saz Semaisi
Nehavent	Behçet Kemâl Çağlar	Kalamış
Nehavent	Faruk Nafiz Çamlıbel	Bahçemde açılmaz
Nehavent	Yahya Kemâl Beyatlı	Kandilli yüzerken uykularda
Nehavent	Şahap Gürsel	Uçsuz bucaksız engine
Nehavent	B. Sıtkı Erdoğan	Kuş Adası'nda anılar
Nehavent	(Film şarkısı)	İsterim bir yüzün tebessümünden
Nehavent	Hayri Mumcuoğlu	Yıldızlar

Makamı	Güfte Yazarı	Eserin Adı
Nehavent	Yahya Kemâl Beyatlı	İstinye Körfezinde
Rast	Yahya Kemâl Beyatlı	Hafızın kabri (Rintlerin Ölümü)
Makamı	Güfte Yazarı	Eserin Adı
Rast (Nakış)	A. Veliyettin Paşa	Gülyüzünde görelı
Rast	M. Nafiz Irmak	Sevda ile dillendi
Rast	Vecdi Bingöl	Erdi Bahar
Rast (Kâr)	Yahya Kemâl Beyatlı	Biz şiiri böyle söyledik
Rast (Ağır Semai)	Yahya Kemâl Beyatlı	Saki parıldasın
Rast	Ümit Yaşar Oğuzcan	Hayat mısın
Rast	Münif Paşa	Nice bir eşki fırakınla
Rast (Beste)	M. Nafiz Irmak	Mehpareler elinde
Rast (Y. Semai)	M. Nafiz Irmak	Hülyama doğan
Rast	Ş. Erton	Sesin ışık bana
Mahur	Vecdi Bingöl	Aşıka Bağdat sorulmaz
Mahur	Vecdi Bingöl	Otomobil uçar gider
Mahur	II. Sultan Murat	Sâki getir
Mahur	Cahit Sıtkı Tarancı	Ne doğan güne hükmüm geçer
Mahur	Ahmet Haşim	Zannetme ki güldür
Mahur	Yahya Kemâl Beyatlı	Bir gülşene vardık
Mahur	Yahya Kemâl Beyatlı	Gördüm ol meh düşûna
Kürdili Hicazkâr	M. Nafiz Irmak	Sevgi dillerde yara
Kürdili Hicazkâr	.....	Bu yıl da böyle geçti
Kürdili Hicazkâr	Yahya Kemâl Beyatlı	Endülüste Raks
Kürdili Hicazkâr	Şair Nedim	Rakkas bu halet
Kürdili Hicazkâr	Yahya Kemâl Beyatlı	Ey nâz-ü işve
Kürdili Hicazkâr	Ümit Yaşar Oğuzcan	Beni kör kuyularda
Puselik	Remzi Tevfik Tüzünkan	Yalandır doğuştan
(Marş)	Yahya Kemâl Beyatlı	Vur Pençe-i Âlideki
(Marş)	Behçet Kemâl Çağlar	27 Mayıs
(ATA'ya Ağıt)	Behçet Kemâl Çağlar	Yok gayri bizlere
Rast ilâhi	Süleyman Çelebi	Evvel Allah adını
Sabâ ilâhi	Mevlâna	Git ey akan gözyaşım

Filmler İçin Yapılan Besteler

Mersiye	Vecdi Bingöl	Acı bir zehr ile bağrım yanıyor
Nehavent (Fantezi)	Vecdi Bingöl	Kül oldu tehammülüm
Nehavent (Fantezi)	Vecdi Bingöl	Dertliyim üzgünüm senden uzakta
Nehavent (Fantezi)	Vecdi Bingöl	Hicranlı, ızdıraplı bir aşkın seherinde
Nehavent (Fantezi)	Vecdi Bingöl	Eyvah bitti
Nehavent (Fantezi)	Vecdi Bingöl	Düştün karabahtın yaman fendine
Nehavent (Fantezi)	Vecdi Bingöl	Ağla gözlerim

Gazeller

Acemaşiran		Bahar olsa çemenzâr olsa
Hicaz		Ey gamze söyle
Hüzzam		Kıldı Zülfün pek perişan halimi
Karcığar		Dil verdi gönül
Mahur		Yarâb ne eksilirdi
Nihavent	Recai Zade Ekrem	Lâl olursun söylesem
Rast		Çözülme zülfüne
Suzidil		Matemse eğer (Feryat)

Hazırlayan: Orhan Telmen

Hümanist mi, emperyalist mi?

Gladstone Abdülhamit'e Karşı

ORHAN KOLOĞLU

İngiliz kültürünün kaynak kitabı *Encyclopaedia Britannica* (1971 basımı), William Ewart Gladstone (1809-1898) için '19. yüzyıldaki en büyük İngiliz devlet adamı' ve 'Liberalizmin Ulu Piri (Grand old man of liberalism) deyimlerini kullanmıştır. Kendi çağının adamları ise 18. ve 19. yüzyılın en büyüğü saymışlardır. Bu sıfatları sadece 'Üzerinde güneşin batmadığı imparatorluğun kökleşmesi aşamasında dört kez başbakanlık yapmış olmasına (1868-74; 1880-85; 1886; 1892-94) borçlu değildir. Bu süre siyasal yaşamının dörtte birinden azını ve sadece son dönemini oluşturur. Oysa Gladstone daha 23 yaşında bir 'harika çocuk' niteliğiyle milletvekili seçilerek katıldığı İngiliz parlamentosundaki çabaları ve ticaret, sömürgeler ve maliye bakanlıklarındaki başarılarıyla bu sıfatlara hak kazanmış, başbakanlıkları bunları perçinlemiştir.

Başbakanlık ve Liberal Parti liderliği sırasındaki ilgi odakları ile daha önceki dönemdekiler arasında önemli bir fark gözlemlenir. 1868 öncesinde ilgisi daha çok İngiltere'nin kendi yapısı ve sisteminin işlemesiyle ilgilidir. Reformcu niteliği burada belirginleşir. Kendisini liderliğe götüren başarılarını da bu alanda sağlamıştır. Bu dönemde uluslararası olaylarla ilgisi zayıftır, zaten sömürgeler bakanlığı da çok kısadır. Buna karşılık parti başkanlığı ile birlikte zorunlu olarak dış sorunlara da özel ilgi göstermek durumunda kalmıştır. Bu dönemin, Osmanlı çöküşünün kesinleştiği, yaşamının son elli yılının ilk yarısına rastlaması sebebiyle, bazan dünyanın en güçlü devletinin son kararı veren adamı, bazan da muhalefetin lideri olarak 'Doğu Sorunu'nda önemli bir rol oynamıştır. Bu arada yaşamının son 22 yılında Sultan II. Abdülhamit'i hedef alan saldırı ve aşağılamaların baş aktörü de olmuştur.

Geçenlerde dergimizde yer alan[1] bir özet biyografisinde "İngiliz hükümetinin imparatorluk sevdasına kapılmasının ulusların haklarına aykırı olduğunu savunan... denizaşırı serüvenlere başvurmayı reddeden... Ömür boyu insanlık uğruna mücadele veren biri" olarak sunuluyordu. 19. yüzyıl İngiltere'si emperyalizmin doruğu sayılır ve Gladstone da İngiltere'nin o dönemdeki en büyük devlet adamı sıfatına lâyık görülürken, onun "imparatorluk istemez, ulusların haklarına saygılı, sömürgeci serüvenlere karşı, ömrünü insanlığa vakfetmiş" diye nitelenmesi, ancak bir tek koşulla geçerli olabilir: Liberalizm ve emperyalizm kavramlarına yeni anlamlar vermekle. Bu hususa yazının sonunda değinmek koşuluyla, Gladstone'nun 'Doğu Sorunu' karşısındaki davranışının bu değerlendirmelerle ne derece uyuştuğunu, Abdülhamit'i hedef alışının ne gibi sebeplere dayandığını ortaya koymaya çalışacağım. Hemen tamamen İngiliz yayınlarından yararlanmağa özel bir önem vermem, karşıt tanıklıkların yanıltıcı sayılabileceği düşüncesindendir.[2]

1 Philip Stanhope, 'Türkiye'de İdari Reform ve Gladstone' (Çev. Pars Tuğlacı), **Tarih ve Toplum**, no. 146 Şubat 1996, s. 41-44.

2 **Encyclopaedia Britannica**'nın Gladstone ve Victoria maddelerine ek olarak şu eserlerden yararlanılmıştır: Baylen, Joseph O., 'Madame Olga Novikov Propagandist'. **The American Slavic and East European Review**, 1951/-10, s. 255-271; Reid, Sir Wemys, **The Life of William Ewart Gladstone**, Londra 1899; Shannon, R.T., **Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876**, T. Nelson and Son, Londra 1963; Shannon, R.T., 'Gladstone Canning and Bulgaria', **Etudes Balkaniques**, no. 4 (1977), s. 78-82; Marriott, J.A.R., **The Eas-**

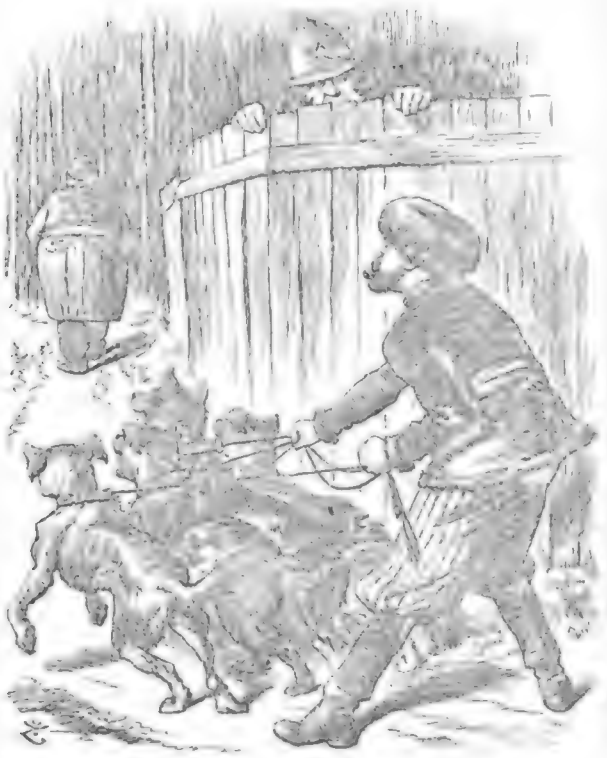

Rusya 'Savaş Köpekleri'ni (Hersek, Sırbistan, Karadağ, Bosna) Osmanlı'nın arkasından salmaya hazırlanırken İngiliz uyarıyor: 'Hey adam dikkat et! Eğer onları bırakırsan münasebetsizlik olur.' (Punch, 17.6.1876)

Modası Geçmiş Doktrinle Siyasete Başlayış

Gladstone'un bütün biyografileri, İngiliz yaşamındaki en önemli reformlarının bütçe ve vergi sistemleriyle ilgili olduğunu, bireyin daha az ödemesi ve devlet kasasına girenin boşa harcanmamasını sağlamaya yönelik olduklarında birleşiyorlar. Ona yakıştırılan "denizaşırı eylem ve savaş karşıtlığı" insancıl nedenlerden değil, savunduğu sistemin –kapitalizm ve emperyalizm– başarısız olmaması için bir seçenek aramasından ileri gelir. Ayrıca köle ticaretine de karışarak zenginleşmiş bir aileden gelmektedir. Babasının plantasyonlarını bildiği için siyasi yaşamının ilk yıllarında bu uygulamanın savunucusu da olmuştur. Diğer yandan Anglikan Kilisesi çizgisindeki din anlayışı da onu sınırlamıştır. *The State in its Relations with the Church* isimli ilk kitabında 'İngiliz kilisesi devletin vicdanı olmalıdır; devlet de, dinî gerçekle yanlışlığı ayırmalıdır' tezini savunmuştur. Yani ulusçu bir Hıristiyanlık anlayışı vardır. *Encyclopaedia Britannica*'nın bu konudaki yorumu şöyle: "Kitap piyasaya çıktığı zaman (1838) modası geçmekte olan bir doktrindi." Anlaşılıyor ki, kökeni İskoç olmakla birlikte tam gelenekçi/muhafazakâr bir İngiliz anlayışı egemen. Nitekim 1845'te Katolik İrlanda kilisesine maddi yardımı kabul eden hükümetten istifa eder. En büyük ıztıraplarından birini de kız kardeşinin Katolikliği tercih ettiğinde yaşamıştır.

Siyasi yaşamı Muhafazakârlar arasında başlar. Ancak o dönemde Whig'lerle Tory'ler arasında, ayrıntılar dışında İngiltere'nin düzeni konusunda büyük bir görüş farkı bulunmadığından partiler arası transferlere pek sık rastlanırdı. Gladstone da ikisi arasında gidip gelmiştir. Dolayısıyla Liberal Parti'nin başına geçişi –ki birçok Liberal, kendisine Muhafazakâr kökenli diye karşı çıkmıştır– farklı bir anlayış sebebiyle değil, ikili parti sisteminin siyasi çıkarına daha uyduğu içindir. Fahişeleri sokaktan kurtarmak için eşiyle birlikte bir ev kurma girişimini, Yahudiler'in meclise kabulünü desteklemesini, Napoli cezaevindeki siyasi mahkûmlar için kampanyalarını köklü bir anlayış değişikliği olarak değil, bu çerçevede değerlendirmelidir.

O dönemde savaş karşıtlığı Gladstone'un tekelinde değildi. Aksine Napolyon Savaşları'ndan sonra bütün Avrupa'ya yayılmış bir görüştür. Bu görüş İngiltere'de de vardı ve Kırım Savaşı'nın (1854-56) can ve para maliyetinin yüksekliğinden sonra daha da güçlenmiştir. Onun karşıtlığı maliyeci ağırlıklıdır. Zaten Kırım'dan sonra önce Muhafazakâr, sonra Liberal ve yine Muhafazakâr hükümetler giderek Avrupa içi çatışmalardan uzak durmak ve bütün gücü İmparatorluğun kendi sorunlarını çözmeye yöneltmek politikasını benimsemişlerdi. Esas hedef artık iyice ele geçirilmiş ve Müslümanlarının son direnci 1857'de bastırılmış olan Hindistan'ı tam güvenceye alacak sistemi kurmaktı. Amerika iç Savaşı (1860-64) sırasında Liberal hükümetin Güneyli pamukçuları destekleyen politikası sebebiyle ABD ile ilişkiler bozulmuş ve ülkenin en büyük sanayiini oluşturan tekstil fabrikalarının kapanmasını önlemek için Mısır ve Anadolu'da üretim yaptırmanın yolları arandığı gibi, Hindistan yolu sebebiyle buralara ilgi de artmıştı. Fransızlar'ın Süveyş Kanalı'nı açması da

---

tern Question, Oxford 1918; Seton-Watson, R.W., **Disraeli Gladstone and Eastern Question,** Macmillan, Londra 1935; Anderson, Dorothy, **The Balkan Volunteers,** Hutchinson of London 1968; Gladstone, **Bulgarian Horrors and the Question of the East,** Londra 1876; Chavda, **India Britain Russia a study in British opinion,** Sterling publ., Delhi 1967; Jelavich, Barbara, **The Ottoman Empire the Great Powers and the Straits Question 1870-1887,** Indiana Un. Press 1973; Morgan, Gerald, **Anglo-Russian Rivalry in Central Asia 1810-95,** Frank Cass, Londra 1981.

Gladstone elindeki baltayla, dallarına insanlar asılmış, içine yılanlar yuva yapmış, çürümüş 'Türk Yönetimi' ağacını yıkmağa çalışırken Disraeli uyarıyor: 'Baltacı onu yıkmaktan vazgeç. Asya gizemini saklayan her dalını seviyorum (Punch, 26.5.1877)

bu ilgiyi daha da artırdı.

Dünya üzerindeki sömürgeleri durmadan artan, aynı oranda diğer devletlerle çekişmeleri çoğalan ve bu yüzden çok büyük bir ordu ve donanmayı beslemek durumunda kalan İngiltere için iki çözüm bahis konusuydu. 'Durmak düşmektir' deyip yayılmacılığa devam etmek ve masraf artışını kabullenmek ya da uluslararası rekabeti yumuşatacak formüllerle bu tür harcamaları azaltmak. Gladstone bu ikinci görüşü yeğleyenlerdendi. 1855'te olduğu gibi savaşa karşı nutuk atarken hümanist –bütün insanlığı savunan– değil, kendi vatandaşının canını ve malını, parasını düşünen bir kimseydi. Bunun İngiliz toplumu için saygıdeğer bir düşünce olduğu yadsınamaz, ama sınırlılığı da. Nitekim 1857'de Afyon Savaşı'nın bir devamı olarak Liberallerce girişilen İngiliz-Fransız ortak Çin seferine karşı çıkmakla birlikte Hindistan konusunda böyle bir girişimi yoktur. Açıkçası, eldekilerle yetinilmesi yenilere yönelinmemesi yanlısıdır. Oysa 1830-70 yılları, Avrupa'da kapitalizm ve emperyalizme karşı mücadelenin sertleştiği ve eleştirilerin arttığı dönemdi. Avrupa ihtilâllerle çalkalanmakta, sosyalist ve arkasından Marksist tezler –en çok İngiltere'yi hedef alarak– ileri sürülmekteydi. Gladstone'un insancıllığında bunları benimsemiş görmüyoruz. İngiliz egemen sınıfının çıkarlarına ve günün değişen koşullarına göre dalgalanan bir çizgi izlemektedir. Kendisini başbakanlığa getiren özellikler de bu özelliğinin sonucudur. Nitekim, 1868'den sonra ilk kitabındaki dinsel görüşlerinin aksini savunması artık Katolik vatandaşlarına da hükmedecek olmasının sonucudur. Oysa siyaset yaşamının ilk döneminde İrlandalılar'ın faaliyetlerini engelleyici kararlar almıştı.

Ruslar'ın Madam Novikov Çengeli

Avusturya-İtalya ve Avusturya-Prusya savaşlarında, Avrupa dışında kalmayı beceren önceki İngiliz hükümetleri gibi, Gladstone da daha büyük önem taşıyan Almanya-Fransa savaşında işlere karışmamaya özen gösterdi. Yeni bir denge arayışıyla, Karadeniz Boğazlarının statüsünde Rusya'ya ödün vererek tercihini gösterdi. Bunu perçinlemek için Çar'ın kızı ile Edinburg Dükü evlendi ve Çar İngiltere'yi ziyaret etti. Bu yakınlaşmayı Rusya özellikle arzuluyordu. Kırım Savaşı'nda İngiltere'nin karşıda yer alması, Hasta Adam'ın mirasını o zaman paylaşmayı engellemişti. Dünyanın en büyük gücü İngiltere'yi yanına çekerse yeni girişimlerinin daha şanslı olacağına inanıyordu. Bu amaçla bir yandan 1864'ten itibaren İstanbul'a elçi atanan İgnatiyef Osmanlı toprakları içinde Panslavist örgütlenmeyi geliştirirken, diğer yandan 1868'de Londra'ya özel görevli bir gayri-resmi temsilci yerleştirildi. Rus elçiliğinden bağımsız olan bu şahıs, Çar'la doğrudan ilişkide bulunan, güzel ve zengin bir soylu kadın, Madam Olga Novikov idi. En lüks otellerden birinde tuttuğu apartıman, misafirperverliğinin sonucu olarak kısa zamanda pek çok politikacı, yazar ve aydının buluşma salonuna dönüştü. Novikov'un en büyük başarısı Başbakan Gladstone ile doğrudan dostluk kurması oldu. Böylece propaganda kokmayan bir ortamda Rusya lehinde başarılı bir lobicilik faaliyeti başlatıldı. İlk başarı Polonyalılar'ın bağımsızlık girişim-

lerine karşılık Rusya'nın uyguladığı silahlı ezme politikasına İngiliz tepkisinin yumuşatılmasında sağlandı.

Gladstone Rusya'yı ürkütmemek, güvence vermek karşılığında Orta Asya'daki hedeflerini Hindistan'dan çevirmeyi umuyordu. Bu arada Süveyş Kanalı açılmış ve Hint yolu kısalırken doğrudan tehditlere de uğrama olasılığı artmıştı. Hükümet kuzeyde Rusya'yı yumuşatmaya çalışırken güneyde de donanma ile Bâbıâli'yi tehdit ederek Aden'e yerleşiyor ve Kuveyt'ten Aden'e kadarki bütün Arap Şeyhlerini aylığa bağlıyordu. Kızıldeniz ve Kutsal Hicaz'ın savunmasından kendini sorumlu sayan Bâbıâli'nin başına, bitmeyecek Yemen sorununun açılması bu dönemde başlar. Açıkcası Gladstone dönemi İngiltere'nin deniz aşırı evlemlerini ve sömürgeci yayılımını frenleyici bir rol oynamamış, her şey eskisi gibi devam etmiştir.

Son direnç Plevne de teslim olduktan sonra: 'Kartalların buluşması'. Rus ayısı yaralı Türk'ün üzerine kapanmağa hazırlanırken başta Almanya ve Avusturya olmak üzere Avrupa'nın bütün kartalları hisselerine düşecek parçayı koparmak için baş ucunda toplanıyorlar. (Punch, *22.12.1877*)

İngiliz seçmeni 1874 seçiminde Gladstone'u indirip yeniden Muhafazakârları iktidara getirdi. İkinci kez başbakanlığa geçen Disraeli'nin en büyük başarısı, Gladstone'un önemsemediği Süveyş Kanalı'nın hisselerini el altından bir operasyonla 1875'te İngiltere'ye kazandırması oldu. Ertesi yıl da Hindistan'ı taca tam bağlayıp, Kraliçe Viktorya'nın Hindistan İmparatoriçesi olarak ilânını sağladı.

Sert ve ısrarcı üslûbu sebebiyle İngiliz parlamento tarihine 'Meclis obstrüksiyonunu icat eden adam' sıfatıyla geçen ve aynı nedenle kraliçeyle ilişkileri de dostça olmayan Gladstone, şüphesiz siyasette kaybeder olmanın etkisiyle Disraeli ile sert tartışmalara girişti. Bunlarda İngiltere'nin çıkarından önce partici eğilim ağır basıyordu. Aksi halde, Süveyş Kanalı'nı ele geçirmek gibi bir başarıyı eleştirmemesi gerekirdi. Kraliçe onun 1880'de iktidara gelinceye kadar uyguladığı muhalefet yöntemini 'şiddetli, hırslı sövüp sayma' diye nitelemiş ve onu Osmanlı-Rus savaşını yaratmakla suçlamıştır.[3]

Rusya'nın İngiltere'yi Balkan İşlerine Çekmesi

Disraeli'nin başarısında doğaldır ki, önce Hidiv, sonra da Bâbıâli ile ilişkilerinin uyumlu olması rol oynar. Buna dayanarak muhalefet Muhafazakârları Türk Dostu ilan etmeye girişti. Hıristiyanlığın egemen olduğu bir dünyada bu, Müslüman yanlısı olmak ve sevilmemek anlamı taşıyordu. İngiliz hükümetinin böyle görünmesi Ruslar'da yayılma politikalarının yine Londra tarafından engelleneceği endişesini artırdı. Novikov için de çabalarını muhalefet lideri Gladstone üzerinde daha da yoğunlaştırmaktan başka yol kalmadı. Aslında, Seton-Watson'un belirttiği gibi, o sıralarda İngiltere'nin iktidarı da, muhalefeti de Doğu Sorunu ile birinci derecede ilgili değillerdi. Tenzil-i Faiz kararından zarar görenlere bile hükümet destek vermemiş, özel bir sorun sayıp Bâbıâli'yle doğrudan hal etmelerini istemişti. 1875'te Hersek'de ayaklanma başlamış, Bâbıâli ordu yollayıp silahla bastırmaya girişince Avrupa devletleri (Başta Avusturya ve Rusya) tepki göstermiş Hıristiyanlar için özel reform istekleri yenilenmişti. 1876'da Bulgaristan'da olaylar çıktı. Kamuoylarında da, diplomat ve politikacılar arasında da bunları düzenleyenin Rusya olduğunu bilmeyen yoktu. 9 Haziran 1876 günü parlamentoda Doğu Sorunu'nun tartışıldığı günün akşamında, Rus elçisi ile görüşürken Başbakan Disraeli Avrupa'yı dışlayacak bir iş-

3 **Enc. Britannica**, Victoria maddesi.

birliği önerir ama, İgnatiyef'in kışkırtma oyunlarına karşı çıkmaktan da geri kalmaz:

"Asiler reformlar için savaşmıyor, bağımsızlık istedikleri için hiçbir şey onları tatmin edemeyecektir. Bu durumda ne siz, ne de biz kan dökülmesini önleyemeyiz. Sırbistan ve Karadağ'ı desteklemekle hata ettiniz, zira çatışma kaçınılmaz ve çözüm alınacak sonuca bağlıdır. Kan dökülmesi gereklidir, bizler de birbirimize danışacağız. Eğer Hıristiyanlar kazanırsa alınan sonucu onaylamaktan başka çaremiz kalmaz. Eğer Türkler Hıristiyanları ezer ve bastırma zalimane bir hal alırsa, insanlık adına müdahale etmek büyük devletlerin görevi olur."[4]

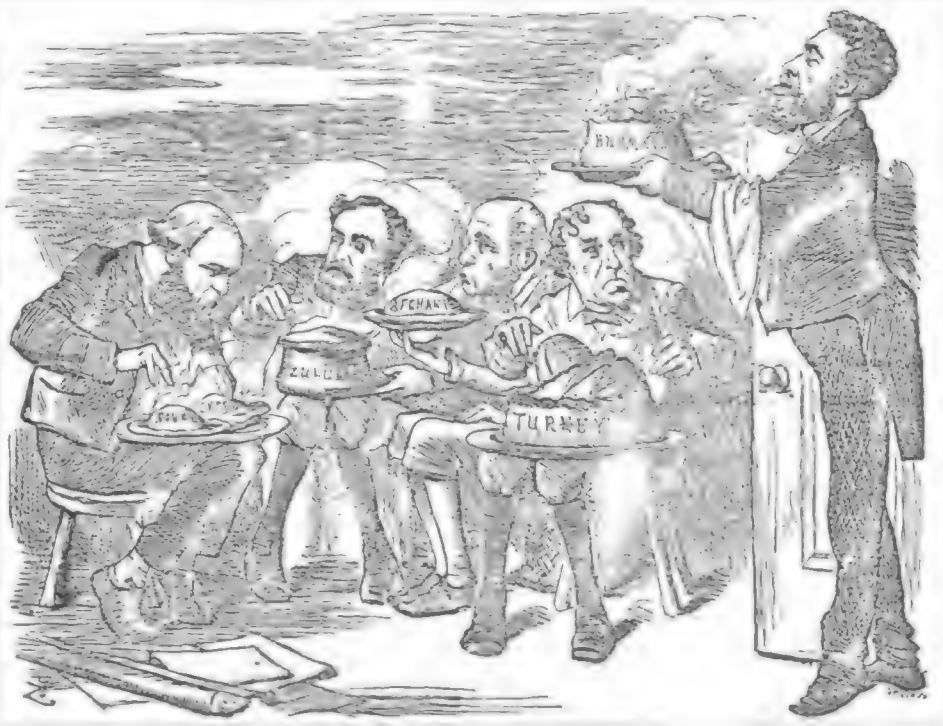

'Sıcak pastalar' İngiltere Rumeli, Kıbrıs, Zululand, Afganistan, Türkiye tatlılarını daha ıtıp yiyemeden önüne Burma tabağı sürülünce Başbakan Disraeli'nin tepkisi: 'Teşekkür şu anda daha fazlasını alamayız, bize yetecek kadar var. (Punch, *4.5.1878*)

Seton Watson 'Bu müstehzi görüşe karşı Rus görüşünü Shuvalov şöyle yansıttı' diyor: 'Amacımız, bütün Doğu Sorunu'nu gündeme getirmeden Hıristiyanların kaderini düzeltmektir.' Bu anlayış İngiliz hükümetinin de işine geliyordu; Kraliçe de Rus ve İngiliz çıkarlarının karşıt olmadığı inancındaydı. Ama ikisi de, Doğu Hıristiyanlarını Ruslar'ın kucağına iten bir Türk yanlılığı imajının terkedilmesi gereğinde birleşiyorlardı. Nitekim hükümet daha eleştirel bir tutum takınmaya başladı. Rusya ise İngiltere'nin, Mısır'a el atmasına hoşgörülü bakılmasının karşılığı olarak yumuşadığı inancındaydı. Politikasının ilk adımının başarıya ulaştığı düşüncesiyle daha öteye yöneldi.

Bulgaristan'da kıyım haberleri İngiliz basını aracılığıyla bütün dünyaya duyuruldu. Marriott, fecaat öyküsünde İngiltere ve bütün dünyanın şakıdığı abartma payını saptamak olanaksızdır' diye yazar.[5] Gerçekten, olayları Hıristiyanlar'ın başlattığını ve çok sayıda Müslüman'ın öldürüldüğünü gözardı eden, propaganda yanı yüksek bir kampanya egemen olmuştur. Ünlü Bulgar tarihçisi Nikolay Todorov'un verdiği bilgiler,[6] Rus bağlantısını ve kolay bastırılacak zayıf bir ayaklanmanın düzenlenmesini bu propaganda hedefiyle bağdaştıracak nitelikte. İhtilalci liderlerden Georgi Benkovski'nin ateşe verdikleri köylere bakıp 'peygamberane' şunları söylediğini aktarıyor: 'Zalimin sırtına bir bıçak sapladım, artık bırakalım Rusya gelsin.' Olayları düzenleyen Rusya'nın kendine özgü bir taktik uyguladığı ve Bulgarlar'ın feda edildiği de bir başka yorumunda var:

"Bulgar ihtilâlcileri, Balkanlar'da ilk özgürleşmiş Slav devleti olan Sırplar'ın kendilerine yapacakları yardıma büyük umut besliyorlardı. Oysa 1876 İlkbaharı ve Haziran'ında Sırbistan savaşa hazır değildi. Ancak 1876 Haziran'ında Bulgar ayaklanması bastırıldıktan sonra Türkiye'ye savaş ilanına karar verdi. Sırp savaşı da sonuçsuz kaldı."

Rus silah yardımı ve subaylarının yönetiminde hazırlanan Sırp ordusunun gecikmesi, ancak hem onların, hem de Bulgarlar'ın daha kolay ezilmesini, Avrupa'da gürültünün daha fazla olmasını ve Rusya'ya müdahale haklılığı kazandırmayı sağlayacak bir

4 Seton-Watson, **a.g.e.**, s. 41.

5 Marriott, **a.g.e.**, s. 329-330.

6 Todorov, Nikolay, 'Le Centenaire de l'Insurrection d'Avril 1876', **Etudes Balkaniques 1** (1976), s. 13; ve 'The Russo Turkish War of 1877-78 and Bulgaria's Liberation', **Etudes Balkaniques** 4 (1977), s. 35.

Yeni Başbakan Gladstone, Bismarck ile birlikte, borçlarını tasfiye etmek isteyen Osmanlı'yı uyarıyor: 'Mahkemenin kararına karşı çıkarsan sana bir şey yapamayız' (Punch, *31.7.1880*)

taktik olabilirdi. İkisi birleşip başarılı olsa Rusya'nın işine gelmeyecekti. Bu tezi bir Sovyet tarihçisi de destekliyor. Savaşın başında Çar'lığın Hıristiyanları kurtarma amacının öne sürüldüğünü, daha sonra Rusya'nın çıkarları temasına ağırlık verildiğini kaydediyor. O dönemde yarı resmi *Novoje Vremja* gazetesinde yorumları yayınlanan 1840-1853 arasında Rusya'nın İstanbul elçisi Titov İngiliz-Rus rekabetinden sözetmekte ve Karadeniz ile Balkanları İngiltere'ye bırakmanın zararlarından bahsetmektedir.[7]

Bulgaristan olayını Bulgarlar'ın başlattığını ve daha kapsamlı bir eylemin ilk adımı olduğunu Seton-Watson "Bunu başlatan tavşandır" devimiyle anlatıyor. Saldırıya uğrayanlar tabii ki, intikam almaya yöneldiler. O dönemde hem yerli ve yabancı basında, hem de Osmanlı parlamentosunda Çerkesler'in aşırı bir şiddetle Bulgarlar'dan intikam aldıkları ileri sürülmüştür.[8] Suçu onlara yüklemeye çalışanlar çıkmıştır. Ruslar'ın sürekli savaşlarla Kafkaslar'dan göçe zorladıkları ve Bâbıâli tarafından bölgeye yerleştirilen Çerkesler'in Ruslar'la işbirliği yapanlara özel bir şiddetle davranmaları olasıdır. Ne kadar ilginçtir ki, Kafkasya'dayken Rusların direnişlerini İngilizler teşvik etmiştir, emperyalizmin toplumları çıkarına uygun olarak kullanmasının bir örneği olarak bu kez tersine bir davranışla Rusları suçlamışlardır. Olayları İngiliz ve Dünya kamuoylarına yansıtanların başında gelen gazeteci Edwin Pears, Bulgarlar'ın kışkırtıcılığından bahsetmez, Türkler'i de değil, yönetim tarzını suçlar:[9]

'Aramızda bireysel olarak Türk'ten nefret eden yoktu. Türk'ü sevimli yapan nezaket, tevazu ve alicenaplık duygularına sahip olduğunu hepimiz kabul ederiz. Sadece iktidardaki davranışında ve lanetlenecek tutuculuğu ona hâkim olunca, vahşi bir hayvana dönüşüyordu. Bu ruh hali ise azdığında hükümetin kontrolü altında ki topluma yansıyordu.'

Gladstone'un Anti-Osmanlı Kampanyası

İngiltere'de iktidarın da, muhalefetin de Doğu Sorunu ile özel olarak ilgilenmediği bu dönemde, Rusya'nın düzenlediği olayın gündemin birinci maddesi haline gelmesini üç unsurun birleşmesi sağladı. Önce İstanbul'daki İngiliz gazetecileri Londra gazetelerine abartılı haberler ulaştırdılar. Bunlarda olayları Bulgarların başlattığından hiç bahsedilmiyor, sadece kurban edilişleri anlatılıyordu. Böylece Novikov'a Hıristiyanlar'ın Müslümanlar'dan kurtarılması temasını yeniden işlemek fırsatı çıkmış oldu. Rus albayı olan kardeşinin Sırp ordusunda Türkler'e karşı savaşırken ölmesi de kinini büsbütün artırdı. Bu ölümden Disraeli hükümetinin politikasını sorumlu tuttuğunu saklamadı. Hatta "Eğer Gladstone iktidarda olsaydı kardeşim ölmezdi" iddiasını bile ileri sürdü. İngiltere yabancı durduğuna göre Hıristiyanları ancak Rusya'nın kurtarabileceği inancını Gladstone'a kabul ettirdi. Bir kampanya sürdürmesi için gereken bilgileri Rus kaynaklarından sağladı, özellikle Rusya'nın yayılmacı değil, tamamen insansever amaçları olduğuna onu inandırdı. Böylece Disraeli hükümetinin başarıları karşısındaki ezikliğini aşmasına yardımcı olabilecek bir te-

7 Ulunjan, Agop A., 'La Presse Russe et quelques questions relatives au mouvement de liberation nationale Bulgare'. **Etudes Balkaniques**, 4 (1969), s. 56 vs.

8 Us, Hakkı Tarık, **Meclisi Mebusan 1293-1877**, İstanbul 1954, s. 334 vs., Meclisin 7 Şubat 1878 oturumunda, Bulgar kökenli Tuna milletvekili Petraki Efendi'nin Çerkesler'in hırsızlık, katliam, küçük çocukları kaçırma ve insan eti ticareti yaptıklarına dair suçlamalarına karşılık Müslüman milletvekillerinin savunmaları vardır.

9 Edwin Pears'ün **Forty Years in Constantinople** (London 1916) kitabından nakleden Seton-Watson, **a.g.e.**, s. 52.

ma Gladstone'un eline geçmiş oldu.

1876 yılı Eylül'ünün ilk günlerinde yayınlanan *(Bulgaristan Faciaları ve Doğu Sorunu) (Bulgaristan Horrors and the Question of the East)* başlıklı broşürü basın ve Novikov kaynaklarının sağladığı bilgilere dayanıyordu. Üslûbunun şiddeti ve o çağda Avrupa'da çok geçerli olan "Müslümanlarca yok edilen zavallı Hıristiyanlar" temasını işlediği için kamuoyunda büyük ilgi topladı. Daha sonraki miting konuşmalarında da oradaki temaları tekrarladı, bol bol adalet ve insanseverlik sözcüklerini kullandı. Görünüşte eleştirileri Osmanlı yönetimine yönelikti, gerçekte tamamen bir iç politika hesaplaşması bahis konusuydu. Döneminin tanığı ve Gladstone yanlısı bir yazar, o andan 1880'deki seçim zaferine kadar Gladstone'un –kendi deyimiyle– "bir siyasi kışkırtıcı rolünü oynadığını" kaydediyor; "Kendisini gündüz ve gece Disraeli'nin amaçlarıyla savaşıma hasretti. Üç yıla yakın bir süre özgürlük ve insanseverlik ilkeleri, Disraeli'nin Imperium ve Libertas (İmparatorluk ve özgürlük) ya da dönemin ünlü bir deyimiyle Jingoizm (aşırı ulusculuk) ilkesi mücadele ettiler."[10]

Bu kampanyayı kamuoyuna benimsetebilmek için Türk/Müslüman gaddarlığı kadar Rusya'nın niyetinin "iyi" olduğunun ortaya konması da şarttı. Gladstone'un Novikov'a İngiltere'deki Rus aleyhtarlarının sadece en üst tabakadan on bin kişiden ibaret olduğunu söylemesine bakarak tezini topluma kabul ettirmekte zorluk çekmeyeceğine kendisinin de içten inandığı anlaşılıyor. Novikov ise İngiltere'de köklü bir Panslavizm korkusu bulunduğunu biliyordu, bu sebeple kampanyada insanseverlik temasına ve Slav Komitelerinde bu niteliğin bulunduğu tezine özel ağırlık verdi.

Liberallerin kendilerini özgürlük yanlısı ve insansever (Hıristiyansever anlamına) ilan ederken Muhafazakârları Müslümansever ve özgürlük düşmanı saymalarının tepki yaratmaması olanaksızdı. Bu kez de Muhafazakâr sözcü ve yazarlar Liberal ve özellikle Gladstone hükümeti döneminin kirli çamaşırlarını ortaya dökmeye başladılar:

'Britanya'nın Hindistan, Jamaika ve diğer yerlerdeki siciline rağmen sürdürülen kampanyanın iki yüzlülüğü' (Benjamin Jowett).

Gladstone. Yunan toprak isteklerini kabul ettirmek için elçisini geri çektikten sonra 'İstediklerinizi yaptım, artık elçinizi geri alabilirsiniz' (Punch, *11.12.1880*)

'Gladstone'un facialar konusundaki lânetli saçmalıkları' (F. Stephen).

Böylece, bütün ayrıntılarına girmek istemediğimiz çok yoğun bir tartışma sürüp gitmiştir. Shannon, kitabında bütün eleştirileri dikkate alıp şu yargıda bulunuyor: "Bulgar faciası kışkırtmaları adeta Liberal emperyalizmin alevinin vaftiziydi. Devletler arası ilişkileri küçümseyip, ulusal özgürlük hareketlerinin basit korumacılığına soyunarak ütopik bir uluslararası ahlâk üzerinde ısrar(...) geleneksel liberalizmin 19. yüzyılın sonlarının büyük gücü olarak Britanya'ya empoze ettiği yükümlülüklerle uyuşamıyordu..." Gerçekten Balkanlılar için istenenlerle İrlanda türü İngiliz sömürgesi olan yerlerin statüsünün farklılığı dikkatlerden kaçmıyordu. Yüzeysel Liberalizm deyimi bu açıdan kullanıldı. Shannon, Bulgaristan ve İrlanda kampanyalarının ilkesel bir temele dayanmadığını, hedefin liberalleri siyasi açıdan birleştirmeye yönelik siyasi bir davranış olduğunu belirtip 'iki yüzlü insan sevgisinden (Philantropic hypocrisy) bahsediyor.

Lord Houghton da Gladstone'a kırk yıllık Yunan bağımlılığının başarısızlığını anımsattıktan sonra aynı örneğin Bosna ve Bulgaristan için önerilmesindeki hataya işaret eder. Tartışmaya katılan tarihçi Dean Merivale de anımsatmıştır: 'İngilizler'in Türkler'e karşı bütün söylediklerini Irlandalılar bize karşı söylediler ve hâlâ söylüyorlar. İrlanda'ya özerklik için bir Avrupa konferansı toplanmasını, Ulster'in (Kuzey Irlanda) Ruslar ve Dublin'in Amerikalılarca işgalini istemem.' Bunlara ek olarak

10 Reid, **a.g.e.,** s. 620-21.

Muhafazakâr çevreler Rusya'nın Polonya ve Orta Asya'daki zulümlerini ve anti-Yahudi aleyhtarlığını şiddetle eleştirmeye, Rusya'dan bunları yalanlamasını istemeye giriştiler.[11]

İngiliz Çıkarları Tehlikeye Girince

Bulgaristan'da olanların doğruluk ya da yanlışlığı konu olmaktan çıkmış, İngiliz iç politikasının gereği için Rusya'nın değerlendirilmesine girişilmişti. Hattâ Novikov'un Gladstone'u kandırmakla görevli bir casus olduğu dahi gazete sütunlarına yansıdı. Disraeli'nin Türk yanlısı görünmemeye özen göstermesine benzer şekilde bu kez de Gladstone, Rusya'ya karşı mesafeli durma ihtiyacını duydu. 1877 Ocak'ında Novikov'dan, İngiliz kamuoyunun Ruslar'ın ıslahatı içtenlikle istediğine inandırılması için Çarlığı çaba sarfetmeye çağırmasını istedi. Osmanlı devleti anayasa ilan eder ve meclis toplarken Rusya'nın bunlardan kaçınması inandırıcılığını zedeliyordu. Bu yüzden Bulgaristan olayları konusunda yayınladığı ikinci broşürü *Lessons in Massacre* (Kıyımın Dersleri) umduğu kadar ilgi görmedi.

Rusya savaş ilan edip Balkanlarda ilerlemeye başlayınca durumu büsbütün zorlaştı. Gladstone parlamentoda bile Balkan sorununa destek bulamadı. 1877 Mayıs'ında Novikov'a yazdığı mektupta partisinin politikası sebebiyle zayıfladığını artık bu ko-

11 Shannon. **a.g.e.** de bol ornek vardır; Gladstone'un maksatlı politikasını yeren birçok broşür yayımlanmıştır: **Revelations from the Seat of War-Russians, Turks, Bulgarians and Mr. Gladstone,** London 1877; A. Bosthwick. **An Andress on the Eastern Question,** London 1878; **Facts and Opinions anent Mr. Gladstone's Relation to to the Eastern War,** by Scotus. London 1878.

Yıldız'a Göre Gladstone

Ünlü "Türk pılısını pırtısının (Bag and baggage) toplayıp Avrupa'dan Asya'ya çekilsin" tekerlemesinin yaratıcısı Gladstone tarafından sürdürülen kampanyaya karşı Osmanlı tepkisi kızgınlık olmuş ama Avrupa kamuoylarını inandıracak bir düzeye varamamıştır. Bu konuda daha geniş bilgi yakında çıkacak kitabımızda bulunabilir. Burada sadece Abdülhamit'ten esinlenmiş iki girişimi kısaca aktarmakla yetineceğiz.

1877 Eylülü'nde başlarında sultanın üçüncü mabeyincisi Mehmet Bey'in bulunduğu bir grubun 'Osmanlı milletinden İngiliz milletine' hitaben düzenledikleri bir muhtıra elçi Layard'a sunulmuştur. Bunda, "...düşmanımız Gladstone'-dur... ve biliyoruz ki Gladstone ve toplantıları önemsiz bir azınlığın ürünü olmaktan başka birşey değildir; İngiliz milletinin büyük çoğunluğu bu kandırmacalara aldanmıyor" deniyor.*

Yıldız evrakı içinde, Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya yönelik politikalarının kamuoyuna iyi anlatılması için yön gösteren ve Ahmet Midhat'a gönderilmiş tarihsiz bir yazı müsveddesi var. Bunun önemli kısımlarını aktarıyoruz:**

"Bir müddetten beri İngiltere'nin ittihaz ettiği politikası ile bahusus Gladstone'un politikası malumdur. Demek oluyor ki mahud politikanın devamı Devleti Âliye'yi taarruzen hercümerc edecektir. Rusya devletinin politikasına gelince ayniyle İngiltere'nin Devleti Âliye aleyhine ittihaz eylemekte olduğu politika gibidir, yalnız tarik-i menfaati başka noktadadır. Avusturya, İtalya ve Yunan devletlerinin maksad ve politikiyeleri aleyhimizde gibidir fakat beyinlerinde ittifak ve muvafakat olmadığından bunlara hüsn suretle müdafaa etek kabildir. Şu üç devletten ikisinin hamileri de vardır. Meselâ Yunan devletinin hamisi Fransa olduğu gibi, Akdeniz ticareti münhasıran devleti müşarünileyhin elinde bırakılmak için Avusturya devletinin hamisi de İngiltere'dir. Bu da Fransızların Akdeniz'e karşı olan menfaatleri içindir. Şu halde Devleti Âliye'nin en muzır olan düşmanları Rusya ve İngiltere demek oluyor. Eğer bunlara karşı milletimizin niyet-i halisi olup da beyinlerinde bir ittifak ve ittihad husul edilecek olursa devlet bunların ikisinin ortasında bir politika ittihaz edebilir ve zikr olunan Fransız, İtalyan, Avusturya ve Yunan devletlerinden gelecek zararları kolaylıkla ve ehemmiyetsizce def edebilir. Zira ki Rusya Devletinin maksadı alelûmum Islavların himayesi olduğu gibi Avusturya devleti dahi bu fikirde bulunduğundan bâlâda zikr olunduğu üzere Devleti Âliye iki devlet beyninde ittihaz edeceği politika ile büsbütün kendisini halâs edebilir.

İngiliz devletinin neuzübillah u teala Devleti Âliye'yi tavaif-i müluk sekline koymağa say etmekde olduğu bedihidir. Mesela Arnavutluğu Arnavutluk ve Ermeni sakin olan mahallerde bir Ermenistan ve bilcümle Arap sekenesi bulunan mahallerde Arap hükümeti ve Türk iskân eden yerleri Türkistan tabiriyle (... bölmek ister...) Bu sırada Hilafet-i kübrayı İstanbul'dan Arabistan kıtasında Cidde veya Mısır gibi bir mahalle nakil ittirmek ve hilafeti kendi maiyetinde yer alan ittihaz ederekten hacle-i müminine istediği gibi tasarruf etmektir".***

Gladstone'un 1892-94 yılları arasındaki başbakanlığı sırasında kaleme alındığı düşünülebilecek olan yazı, Avrupa ve bu arada İngiliz emperyalizminin nasıl çalıştığına dair başarılı bir özet sunuyor.

* FO 424/61, Layard'an İngiliz hariciyesine 26.9.1877 tarihli yazı.

** BOA- Yıldız Esas 9/2638/72/4

*** Cümle düşüklüğü yazının müsvedde olmasından ileri geliyor.

Mısır'ın İngilizler'ce işgali sırasında 'Aslan ve tilki:' İngiliz aslanı: "Bana yardım mı edeceksin; yalnız başıma giriştim, yalnız başıma bitirmek kararındayım." (Punch, 5.8.1882)

nudan uzaklaşacağını bildirdi. Gladstone'un etkisiz kalması karşısında Rusya, İngiliz hükümetini yanına çekmek için Osmanlı topraklarını paylaşma önerilerini yenilemeye girişti. Ancak İstanbul'u kaybetmek İngiltere'nin çıkarlarına aykırıydı. 21 Temmuz 1877'de Disraeli eğer İstanbul'a girerlerse savaşın kaçınılmaz olacağı tehdidinde bulundu. Novikov, Gladstone'dan bu girişimlere karşı çıkmasını istedi. Liberallerin lideri ise, İngiliz basınına doğru haberler ulaştırarak kendilerinin düzeltmesini istedi. Rus basınının, savaş dolayısıyla Çar'lığın üstlendiği fedakârlığın bedelinin ödenmesini ısrarla istemesi İngiltere'de şüpheleri artırmıştı. Gladstone'un önerisi üzerine Novikov 1877 yılı Kasım'ının sonunda Saint Petersburg'a gidip durumu aktardı, ancak aldığı cevap "Eğer Gladstone iktidarda olsaydı, İngiliz aracılığını kabul ederdik" şeklinde oldu. Rusya ile bütünleşmiş görünmek açıkça Rus emperyalizmine hizmet anlamı taşıyordu.

Kriz tırmandıkça Gladstone Novikov'dan ismini açıklamamak kaydıyla önerilerini Rusya'ya ulaştırmasını istedi. Eğer İstanbul'u işgal ederlerse, savaşın kaçınılmaz olduğunu ve böyle bir şeyin Liberallerin iktidar şansını son derece azaltacağını bildirdi. Kamuoyuna da, o güne kadar ki demeçlerinin tam aksi bir içerikle "Avrupa'daki duruma en az uygun devletin Balkanlar'ı kurtarmasından üzüntüsünü" açıkladı. İngiliz hükümeti İstanbul'u korumak için donanmayı harekete geçirmişti. Gladstone da kararı desteklemek zorunda kaldı. Novikov Gladstone'a Panslavlar'ın hayal kırıklığını aktardı. Liberal lider bir kez daha Çarlık despotizmini yerdi, böylece Novikov ile olan işbirliği kopma aşamasına geldi.

Bu sırada bazı güney Slavlar'ının bölgede Rus etkisini engellemek için İngilizler'le işbirliği yapma yönündeki önerilerinin de[12] bu değişmede bir rol oynamış olduğu düşünülebilir. Ama Reid'in kaydettiği gibi, hiç şüphesiz Gladstone'u en çok etkileyen İngiliz iş ve sermaye çevrelerinin (City'nin) Rus girişimleri karşısındaki kararlılığı oldu.

Bir Anti-Emperyalist'in Emperyalist Girişimleri

Gladstone Ruslar'ın Bâbıâli'ye zorla imzalattıkları Ayastefanos Antlaşması'na da karşı çıktı ve Berlin Antlaşması'ndan yana göründü ama onu da eleştirmekten geri kalmadı. Batum'un Ruslar'a verilmesine karşı değildi ama, buranın nasıl bir statüye bağlanacağını bilmek, İngiltere'nin çıkarlarının feda edilmemesini istiyordu. İngiltere'nin Kıbrıs'a yerleşmesi antlaşmasını mantıksız/çılgınca diye niteleyerek reddetti. Bunun ahlâksızca atılmış bir adım olduğu kanısındaydı. Disraeli'yi emperyalist diye suçladı.

Afrika'daki yeni sömürge girişimlerini de aynı gerekçeyle yerdi. Afganlılara İngiliz temsilcisi yollamanın onlarda tepki yaratacağını belirtip "Britanya tacının sadık, zeki, inanılır Müslüman uyruklarından gönderilmemesini" de eleştirdi. Bu çıkışlarının ilkesel değil, tamamen siyasi muhalefet amaçlı olduğu, hem aynı dönemdeki demeçleri, hem de 1880'de iktidara geldikten sonraki siyasi davranışı ile kanıtlanmıştır:

- Kıbrıs'ı bırakmaya asla yanaşmamıştır.
- 1877'de Aşağı Mısır'ın işgalinden bahsedene şu yanıtı verir: "Mısır'daki ilk mevziimiz ister hırsızlama, ister iknayla olsun, bir gün Beyaz Nil'in kaynağını da içerecek ve en sonunda ekvatorda Güney Afrika ile el sıkışacak(tır)." Bu görüş, 1880 ve 90'lı yıllarda Afrika'nın paylaşılması sırasında gerçekleşecektir.
- Denizaşırı girişimlere karşı olduğunu sık sık yineleyen Gladstone hükümeti, 1882'de donanma ve ordu-

12 Baylen, J.O., 'Bishop Strossmayer and Moe Olga Novikov: Two Unpublished letter 1879', **The Slavic Review**, vol. 26/1967, s. 460-473.

sunu Mısır'a yollar, işgal edip yerleşir ve Bâbıâli'nin bütün ısrarlarına rağmen bir daha oradan çıkmaz.

Bunun gerekçesini Gladstone'cu Reid şöyle anlatıyor: "Mısır'ın durumu, Avrupa'nın onu iyileştirmekteki çekingenliği, bizim siyasi karışıklığımız ve Fransa'nın talihsiz dalgalanmaları İngiltere'yi esasta ne Muhafazakâr, ne de Liberallerin arzulamadığı bir müdahaleye yöneltti... İsmail Paşa'nın yasal desteği vardı... Arabî hareketi de uluscu değil, cahil ve fanatiklerin bir eylemiydi..." Bu iddiaların hiçbiri doğru değildir. Yapılanlar Hindistan yolunu guvenceye almak yolundaki bir emperyalist girişimin sonucudur.

'Kahire hastahanesinde' Doktor Gladstone: 'Ayağı (sudan) kaybettik yapabilecek bir şey yok'; Hasta Adam (Osmanlı): 'Nasıl olur bana kurtaracağını söylemiştin'; Gladstone: 'Ne önemi var canım, koltuk değneği ile idare edersin.' (Kladderatasch -Alman- 1882)

• İngiliz donanmasının İskenderiye bombardımanında pek çok sivili öldürmesi, ordusunun daha sonraki eylemleri İngiltere'de bile Gladstone hükümetine karşı tepkiler yaratmıştır. Osmanlı'ya yönelik 'kıyım' yergilerinin şampiyonunun savunması yine Reid'e göre şöyledir: "İngiltere'nin verdiği sözün şerefi bahis konusuydu... Burada İngiltere bir şeyler kaybetmiş ama Mısır kazanmıştır."

Sömürgeleştirilmenin Mısır'ın ne derece kazancı olduğu, arkasından İngiliz ordusunun Sudan'ı da ele geçirme girişimlerinden anlaşılır.

• Gladstone hükümetinin durum düzelince Mısır'dan çekilme sözü vermiş olmasını anımsatan bazı bakanlar 1893'te bunu yineleyince Gladstone'un yanıtı şöyledir: "Mısır bize bir yük ama Hidiv'in davranışları bize orada kalma görevi veriyor." Önce Mısır yük olmamış, aksine büyük bir ekonomik kazanç sağlamıştır; Hidiv'in kızdığı davranışları ise, Osmanlı İmparatorluğu yapısında eski özerk statüsüne dönmek istemesidir. Hıristiyanlar için bu statüyü arzulayan Gladstone'un 1830'lardan beri Osmanlı'nın kabul etmiş olduğu bir yapıyı sakıncalı bulması Müslümanları insanlık düzeyinin altında saymaktan başka neyle açıklanabilir?

• İngiltere'nin özellikle Hindistan'ı nasıl sömürdüğü ve bunu silah gücü ve böl-yönet yöntemiyle yürüttüğü bilinir. Bunun ayrıntısına girecek değilim. Ancak özellikle Gladstone'un Hindistan'da bir konferansında Kur'an'ı yere atmış ve ayağıyla ezip 'bu kitap yok edilmelidir' diye bağırmış kişi" olarak tanındığı hususu üzerinde durmakla yetineceğim. Londra'daki India Office arşivindeki İngiliz belgeleri içinde bir raporda belirtilen bu suçlamanın nerede, nasıl oluşturulduğu hakkında bilgi edinemedim. Herhalde daha geniş araştırma gerekli. Yine de çok uygarca yönettiğini iddia ettiği bir toplumdan böylesine tepki çıkması —o eylemi yapmamış olsa da çok başka ciddi sebeplerin bulunduğunu düşündürüyor.

• Teselya'nın Yunanistan'a terki için İngiliz donanmasının korkutma gösterisine başvurulmuştur.

• "Gladstone'un 'Rus İmparatora saldırgan amaçlar güttüğüne inanmıyorum. Rusya'nın Asya'da toprak yayılmacılığından benim hiçbir korkum yok. Böyle korkuları ancak ihti-

yar kadın korkusu olabilir' yolundaki konuşmalarından cesaret alan Rusya Orta Asya'da ilerlemeye başladı. 1881'de Göktepe düştü ve Türkmenler imha edildi, aynı yıl Aşkabad'ı aldılar... Rusya hep daha ileri gitmeyeceği güvencesi veriyordu."[13]

Liberal=Hıristiyan, Hümanist, Emperyalist mi?

Örnekler çok arttırılabilir. Anlıyoruz ki, İngiliz emperyalizminin doruğunu temsil eden Gladstone, siyasi yaşamına Anglikan Kilisesi'nin çerçevesiyle sınırlı bir anlayışla başlamış; zamanla sadece İngiliz çıkarları ve kendi iktidarı için savaşırken 'İnsanlık açısından' önemli çelişkilere düştüğünü farketmiş; özellikle pozitivist ve sol akımlarla güçlenen hümanist akımlar karşısında tutarsız kaldığını görmüş; ve ancak Hıristiyanseverlik aşamasına geçebilmiştir. Bunda bile Katolik İrlandalılara bağımsızlık değil, kısmî özerklik istemekten öteye gidememiştir.

19. yüzyıl ortamında sadece radikal ve sosyalistlerin değil, bütün Avrupa liberallerinin de emperyalist doymazlığını *'Kalleş Albion'* diye nitelediği İngiltere için bu kadarcık değişme 'insanseverlik' sayılıyor olmalı ki, resmî denebilecek İngiliz yayınları ona hep 'humanist' damgasını yapıştırıyorlar. Gladstone'un ölümünden bir yıl sonra yayımlanan eserinde Reid onun bütün yaşamının 'Özgürlük, Hıristiyanlık ve İnsanlık' için savaşımla dolu olduğunu kaydediyor. Nitekim bu ilkelere bağlılığı sebebiyle 1895-96 Ermeni olayları vesilesiyle büyük bir insanseverlikle *'Büyük Katil'*e (II. Abdülhamit) çattığını da ekliyor Ondan yetmiş yıl sonra yayımlanan *Encyclopaedia Britannica* ünlü siyaset adamının yaptıklarını insanseverlik çerçevesine sokabilmek için ilk iki sıfatın yarattığı çelişkiden kurtulabilmek gerektiğini farketmiş. Bu yüzden sadece 'Sonuna kadar humanitarian idi' demekle yetinmiş. *Tarih ve Toplum*'daki özgeçmişte de, herhalde oradan alınarak sadece o deyim kullanılmış.

19. yüzyıl sonunda uydurulan kategori Hıristiyan-Hümanist ve onlara ek olarak emperyalist denmemesi için Özgürlükçü'lüktü. Gerçeği 'Emperyalist bir Hıristiyan Hümanist' olmalıdır. Bunun ilk kısımlarını atıp sadece Hümanistlikle yetinmeye kalkışmak aldatmaca olur. Bütün ihtişamıyla tarihte yerini almışken adamcağızı böylesine çarpık sunmak haksızlıktır.

Günümüzde tarihi sona ermiş saymayı yaygınlaştırma çabasındaki liberal mantığın, bu amaçla akımın 19. yüzyıldaki kökenini özel bir değerlendirmeye çalıştığı farkediliyor. Bunun için liberalizm sakıncalarından arındırılıyor. Tıpkı Gladstone olayında olduğu gibi. Bu amaçla ilk defa feda edilen de emperyalizm kavramı. *Tarih ve Toplum*'un 139. sayısında (s. 61) bazı bilimsel tarih toplantılarıyla ilgili değerlendirmemde şöyle demiştim:

"Üç toplantının tartışmalarında ve kulis sohbetlerinde, emperyalizm', 'sömürü' ve 'sömürgeci' gibi kavramlara yeni içerikler bulunmaya yönelindiği dikkatimi çekti(...) Bunların 'Liberalizmde küreselleşme' gayretine koşut olarak değerlendirildiği görülüyor..."

Atatürk'ü anti-emperyalist ilan edenden, milliyetçilerin bir kesimiyle dincilerin de emperyalizmi red girişimlerine ait örnekler verdikten sonra yazımı şu yargıyla bitirmiştim: "Öyle anlaşılıyor ki, önümüzdeki dönemin ana temalarından biri de bu olacaktır. Dolayısıyla 'tematik toplantı' düşünenler için iyi bir konu olabilir. Zira emperyalizmi, sömürüyü, sömürgeciliği tam belirlemeden 'Öteki'ni yani bütün dünyayı anlamaya olanak yoktur."

Yazımı tamamlayıp son bir kez okuyunca, tek taraflı bir tablo sunduğum endişesine kapıldım. Emperyalizmi yererken 19. yüzyıl Osmanlı düzenini savunur bir konumda görünmek tehlikesinin varlığı aklıma geldi. Osmanlı'nın saygı duyulacak davranışı, bu düzenin artık gerilik, tutuculuk, zulüm ve kapalılıkla özdeşleşmiş olduğunu farkedip, çağdaşlaşmak için Tanzimat'ı kendi bilinciyle başlatmış olmasıdır.

Mantran'ın, Shaw'un ve daha bir sürü günümüz yetkili tarihçisinin eserleri, bu iyi niyetin getirdiği ıslahatı aksatmak için emperyalizmin oyunlarını özellikle vurguluyorlar. Bu arada, toplumsal özümsemenin bir süreç olduğunu bazan kuşaklar gerektirdiğini unutup[14] kendi silahlı çözümlerini gündeme getirenler de emperyalizmden destek görünce, Tanzimat süreci kanlı bir çözülme sürecine dönüşmüştür.

Bunun sorumluluğunu, pek çok kusuru olmakla birlikte sadece 'Kızıl Sultan' deyip Abdülhamit'e yüklemek yeterli değildir. Pek ucuzcu bir çözüm olur. Abdülhamit, Gladstone ve benzerleri ile Komitacıları (Bulgar, Yunan, Ermeni, Sırp vb...) biraraya getirip tutuşturup tarihin karşısına çıkarma cesareti gösterilmelidir. Osmanlı topraklarını paylaşan gizli 1915-1916 Sykes-Picot anlaşmalarının içeriği de yeterli bir kanıt olmuyor mu?

13 C.H. Norman, C.H., 'The Russian advance upon India', **Outlook,** 1 ve 8 Haziran 1912.

14 Meclisi Mebusan'ın 11.1.1878 tarihli oturumunda, Rus ordularının İstanbul kapılarına dayanmış oldukları bir sırada Suriye milletvekili, Hıristiyan Arap Halil Ganem ne olursa olsun 'ıslahatta gecikme belası'ndan kurtulmak gerektiğini soyler. Onu yanıtlayan Suriye'nin Müslüman Arap milletvekili Nakkas'ın sözleri şöyledir: 'Hep şikayet yansıtmak yeterli değildir... Devlet Sultan Mahmut zamanından beri ıslahat ile uğraşıyor. Avrupa'nın ikiyüz yılda geçtiği merhaleyi biz kırk yılda geçemeyiz.' (Hakkı Tarık Us'un adı geçen eserinden)

Basınımızda Promosyon 1914'de de Vardı

Şehbal'in Hediye-i Nakdiye Kurası

YUSUF YILDIRIM

Basınımızda günlük taksitli satışlara dönüşen promosyon çılgınlığını merakla izlerken, 12 Kasım 1995 tarihli Cumhuriyet Dergi'nin 503.sayısında,Aslı Ulusoy'un "Basınımızda promosyon 1930'da Jamanak'la başladı... Otuz Kupona Piyano" haberi yayımlandı.Bu haberi okuyunca hemen daha önceki bir tarihte yapıldığını tespit ettiğimiz bir promosyonu anımsadık. Dosyalarımızı karıştırdık. Evet yanılmamıştık. Basınımızda ilk promosyon 1930 da yapılmamıştı. Şehbal, 1914 de yayımladığı kuponları biriktirenler arasında yaptığı çekilişte para dağıtmıştı. Biz de 1914 yılından bir örnekle promosyon tarihimize bir katkıda bulunmak istedik Bunun ilk olduğu iddiasında değiliz. II. Meşrutiyet'ten sonra sayıları artan gazete ve dergiler okuyucu çekmek için daha önce de bu yola başvurmuş olabilir.

On beş günde bir yayımlanan Şehbal'in 1 Teşrinisani 1329 (14 Kasım 1913) tarihli ve 85 numaralı sayısında yayımlanan ilanda;bir hediye-i nakdiye kurası düzenlendiği bildirilerek kurallar açıklanmıştır. Buna göre; Şehbal 86, 87, 88 ve 89. sayıların son sayfalarında birer kupon verecek,son kuponda da kura numarası bulunacaktı. Bu kuponları kesip, hepsini 14 Şubat 1914 tarihine kadar gazete idarehanesine gönderenler, bu tarihten sonra ilan edilecek bir günde yapılacak çekilişe katılacaklardı. İdarenin parasız dağıttığı ve değişim amacıyla gönderdiği nüshaların kuponları iptal edilecek ayrıca abone bedelini tamamen ödemeyenler çekilişe katılamayacaktı. Kura numarası bulunan kuponlar bir kap içine konup çekilecek, ilk çekilen kupon sahibi 2.000 kuruş,ikinci 1.000 kuruş, üçüncü 500 kuruş ve dördüncü de 400 kuruş kazanacaktı. Ayrıca çekilen beşinci ve on beşinci numaraların her birine de 100'er kuruş verilecekti. Böylece toplam 15 Şehbal okuru para kazanmış olacaktı. Isteyenler bizzat veya vekil göndererek çekilişte hazır bulunarak çekilişi denetleyebilecekti.

Bu ilandan sonra, 86. sayıdan itibaren kuponlar yayımlanmaya başlanmış ve 15 Kânunusani 1329 (28 Ocak 1914) tarihli 89. sayıda "Karii-i Muhteremeye" başlığı ile kura yeniden hatırlatılmıştır.

1 Şubat 1329 (14 Şubat 1914) tarihli 90. sayıda ise son bir iki sayının

Yusuf Yıldırım Kültür Lisesi Edebiyat Öğretmenidir.

zaruret nedeniyle bir kaç gün geç yayımlandığı ayrıca Diyarbakır, Süveyş, Hindistan, Cava gibi uzak yerlerdeki okuyucuların isteği üzerine kupon gönderme süresinin 15 Mart 1330 (28 Mart 1914) tarihine kadar uzatıldığı açıklanmıştır.

1 Mart 1330 (14 Mart 1914) tarihli 92. sayıda hediye-i nakdiye kurasına katılanlara, kupon gönderme tarihinin 15 Mart 1330 (28 Mart 1914) tarihine kadar uzatıldığı hatırlatılmış ve dergi fiyatının önemli oranda artacağı bildirilmiştir..

15 Mart 1330 (28 Mart 1914) tarihli 93. sayıda ise sürenin sona erdiği, kura hazırlıklarının başladığı açıklanmış, bunu izleyen 1 Nisan 1330 (14 Nisan 1914) tarihinde ise hazırlıkların tamamlandığı ve çekilişin 6 Nisan(19 Nisan) Pazar günü öğleden sonra saat beşte dergi idarehanesinde yapılacağı, isteyenlerin çekilişe katılabileceği ve çıkan paraların ertesi günü ödeneceği ilan edilmiştir.

Kuralar, 19 Nisan 1914 günü, Şehbal Idarehanesi'nde, bir çok okuyucunun huzurunda çekilmiştir. Şehbal, on beş günde bir yayımlandığı için, kazanan numaralar iki sayı arasındaki zaman zarfında günlük gazetelerle ilan edilmiş ve 15 Nisan 1330 (28 Nisan 1914) tarihli Şehbal'de de kazananların listesi verilmiştir.

1 Mayıs 1330 (14 Mayıs 1914) tarihli 96. sayısında "Nazar-ı Dikkate" başlığı altında İstanbul'dan ikramiye kazanan bir iki kişinin paralarını almadıkları, mayıs sonuna kadar paralarını aldırmaları gerektiği ihtar edilmiştir.

Şehbal, promosyonun bitimine yakın fiyatını önemli bir ölçüde arttıracağını ilan etmiş, böylece promosyonun faturasını okuyucuya ödetmiştir. Üzerinde satış fiyatı bulunmadığı için bu promosyonun satışları nasıl etkilediği sorusunun cevabını bilemiyoruz ancak önemli ölçüde zam yapılması umulan tiraj artışının gerçekleşmediğini düşündürmektedir.

Şehbal, Karilerine Kura İle 500 Kuruş Hediye Takdim Ediyor!

Bilâistisna herkes için açık bir tâli

Risalemiz,şerâit-i âtiye dairesinde kari' ve kari'elerinin kâffesine şamil bir hediye kurası tertib eylemiştir:

Esas Kura

1-Bu nüshadan itibaren iki ay zarfında intişar edecek dört nüshanın,yani 86,87,88.89'ncı nüshaların son metin sahifeleri nihayetinde birer kuponluk mahall-i mahsus tefrik olunarak buraya her bir defa-i intişar için birden dörde kadar sıra numarası vazedilecek ve 89'ıncı nüshadaki kupon fazlaca kura numarasını hâmil bulunacaktır. İşte kuraya bu son numara esas olacaktır.

Kuraya Şerait-i İştirak

2-Kuradan gerek abonelerimiz,gerek diğer karilerimiz istifade edebilirler. Kuraya iştirak için yapılacak yegane şey: 86,87,88,89'ıncı nüshaların kuponlarını kesip her birinin arkasına ayrı ayrı adresi yazdıktan sonra mecmuunu birden nihayet 1 Şubat 1329 (14 Subat 1914) tarihine kadar idarehanemize isâl etmekten ibarettir.

3-Kuponların nüshalar intişar ettikçe peyderpey kesilip münferiden gönderilmesi câiz değildir; hepsi birden irsâl olunmak ve her bir kuponun zahrına sahibinin mufassal adresi yazılmak meşrûttur. Zarfın bir köşesine "kura" kelimesi yazılmalıdır. Kuponlar 1 Şubat 1329 (14 Subat 1914) tarihine kadar idarehanemize gelmelidir

4-İdarehanemizden meccanenen veya mübadeleten gönderilen nüshalar kuraya dahil olmazlar. Zaten bunların kuponları hîn-i irsâlde iptal edilir. Abone bedelâtını tamamen tesviye etmemiş olanlar da buna mukisdir

5-Bu 2,3 ve 4'üncü bendlerde muharrer şeraite tamamiyle tevfik-i hareket etmeyenlerin kuraya hakk-ı iştiraki yoktur.

6-Kura 1 Şubat 1329 (14 Subat 1914)tarihinden sonra ve baskaca tayin ve ilan edilecek bir gün ve saatde keşide olunacaktır.

Hediye-i Nakdiyelerin Mikdarı ve Suret-i Keside

7-Kuranın kesidesi ve hediye-i nakdiyelerin tayini su suretle vukubulacaktır:

Kura numaralarını hâmil olan kuponlar bükülüp kıvrılarak bir kap içinde ve arzu buyuran karilerin nazar-ı murakabesi huzurunda karıştırıldıktan sonra birer birer on beş numara çekilecek ve

Ik çekilen numaranın sahibine		2000 kuruş
İkinci	"	1000 "
Üçüncü	"	500 "
Dördüncü	"	400
Beşinci,altıncı,yedinci,sekizinci,dokuzuncu,onuncu on birinci,on ikinci,on üçüncü,on dördüncü ve on beşinci çekilen numara sahiplerinin her birine yüzerden		1100
takdim olunacaktır.	ki ceman on bes. zata	5000 kuruş

Paranın Suret-i Tesviyesi

8-Hediye-i nakdiyeyi kazanan zat taşrada ise para posta ile kendisine gönderilecek ve İstanbul'da ise idarehanemizce tesviye edilecektir.

İstirak Edenlerin Hakk-ı Murakebesi

9-Kuraya iştirak edenlerden arzu buyuran zevat bınnefs veya bilvekâle esnâ-yı keşidede hazır bulunarak suret-i keşideyi müşahede ve murakebe edebileceklerdir.

شهبال

«شهبال»، قارئلرینه قرعه ایله ۵۰۰۰ غروش
هدیه تقدیم ایدییور!

Şehbal, 86 (15 Teşrin-i sani 1329), s. 266

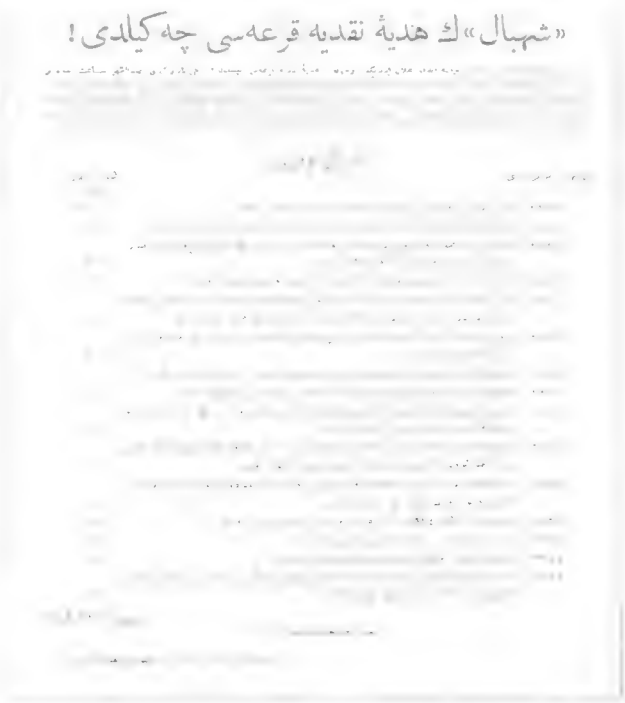
«شهبال»ك هدیهٔ نقدیه قرعه‌سی چه کیلدی!

"Şehbal" in Hediye-i Nakdiye Kurası Çekildi!
94'inci nüshada yazdığımız ve cerâid-i yevmiye ile de ilan ettiğimiz vechile, hediye-i nakdiye kurası nisanın altıncı pazar günü badezzahr saat beşde bir çok karîn-i kiranın huzur ve iştirakiyle idarehanemizde alenen çekildi ve kupon numaralarıyla isim ve adreslerini aşağıda gösterdiğimiz zevata isimleri hizasındaki ikramiyeler isabet etti... Şehbal, 95 (15 Nisan 1330), s. 460

İdarenin İhtarları

Geçen nüshalarımızda söylediğimiz ve cerâid-i yevmiye ile de ilan ettiğimiz vechile 86, 87, 88 ve 89'ıncı nüshalara ilave olunan ve beş bin kuruşluk hediye-i nakdiye kurasına iştırak hakkı bahş eden kuponların idarehanemize vusulü için bilâd-ı baidedeki karilerin talebi vechile 15 Mart 1330 (28 Mart 1914) tarihine kadar intizar edilecek ve sonra artık beklenmeyip kura keşidesi esbabına tevessül olunacaktır. Bazı zevat kura kuponlarını mufassal ilanlarımıza muhalif olarak eksik gönderiyorlar. Bunların iadesi masraf ve külfetini ihtiyar etmeğe idaremiz bittabi mecbur değildir. Bazıları da meccani nüshaların iptal edilmiş kuponlarını göndermektedirler ki bunların da kuraya dahil olmayacakları şüphesizdir.

Risalemiz koleksiyonlarının fiyatı 96'ıncı nüshanın intişarını müteakib mühim bir nisbette tezayüd edecektir.

Şehbal, 92 (1 Mart 1330), s. 400

شهبال

وقوعه کلمش . . . برصحنه‌که اولانجه
لمت وشوکتندن نمونه‌نمادر. ایتالیانلر
و اختمارندن تحصل ایتمش، اموات

طبیه‌لی ونشانلیسی

«کتبخانهٔ اجتهاد»ك ۴۵ نجی جزئنی تش

اداره‌نك اخطارلری

کچن نسخه‌لریمزده سویله‌دیکمز وجرائد یومیه ایله‌ده اعلان ایتدیکمز وجهله ۸۶، ۸۷، ۸۸ و۸۹ نجی نسخه‌لره علاوه اولونان وبش بیك غروشلق هدیهٔ نقدیه قرعه‌سنه اشتراك حقی بخش ایده‌ن قوپونلرك اداره‌خانه‌مزه وصولی ایچون بلاد بعیده‌ده‌کی قارئلرك طلبی وجهله ۱۵ مارت، ۱۳۳۰ تاریخنه قدر انتظار ایدیله‌جك وصوکرا آرتیق تکلنمه‌یوب قرعه کشیده‌سی اسبابنه توسل اولونا‌جقدر.

§ بعض ذوات قرعه قوپونلرینی مفصل اعلانلریمزه مخالف اولارق ئه‌کسیك کونده‌ریبورلر. بونلرك اعاده‌سی مصرف وکلفتنی اختیار ایتمکه اداره‌مز بالطبع مجبور ده‌کیلدر. بعضلری‌ده مجانی نسخه‌لرك ابطال ایدیلمش قوپونلرینی کونده‌رمکده‌درلرکه بونلرك‌ده قرعه‌یه داخل اولمایاجقلری شبهه‌سزدر.

§ رساله‌مز قولکسیونلرینك فیأتی ۹۶ نجی نسخه‌نك انتشارینی متعاقب مهم بر نسبتده تزاید ایده‌جکدر.

KİTABİYAT

Cevdet Tarihi Hakkında İlk Ciddi Çalışma

KEMAL BEYDİLLİ

Güney-Doğu Avrupa Cemiyeti'nin teşvik ödülüne lâyık görülen bu çalışma, Münih Ludwig-Maximilian Üniversitesi bünyesindeki Şarkiyyat Enstitüsü'nde danışmanlığı Prof. Dr. H. G. Majer tarafından sürdürülmüş bir doktora çalışması olup, Mart 1992'de kabul edilmiştir. Çalışmanın görüldüğü gibi uzun bir ismi var. Hattâ üç ayrı ismi var. Bu bakımdan epey alışılmışın dışında. Ancak, ele alınan konunun ağır yükünü taşımak ve bunu bu eserde görüldüğü gibi başarı ile sürdürmek de alışılmışın dışında bir gayret sarfına işaret etmekte. Ahmed Cevdet Paşa'nın 12 cilt ve 4000 sahife kadar tutan tarih eserini baştan sona incelemek ve eserin ilk tab'ları ile 1309 tarihli son tab'ını karşılaştırarak, bu büyük hacmi daha da artıran bir azametli çalışmayı göze almak, ancak takdir ile karşılanabilecek bir teşebbüs olarak değerlendirilmelidir. Cevdet Paşa ile ilgili çeşitli münasebetlerle tertib edilen toplantılarda sunulan ve genelde Paşa'ya övgüler düzmekten pek öteye geçmeyen tebliğ ve kılıklıları (hattâ kızının ismini Âliye şeklinde yazmaya kadar varan zayıf ansiklopedi maddeleri, Bkz. İnci Enginün, TDEA, III, 166-167) içinde, bu konunun hiçbir zaman ele alınmamış olması, herhalde çalışma külfetinin ağırlığından kaynaklanmış olmalıdır. Dr. Neumann bu çalışmasında, *Cevdet Tarihi*'nin mevcud basımları ile karşılaştırarak incelenmesi - *Maruzat* ve *Tezakir* başta olmak üzere Paşa'nın diğer eserleri ve yazma olarak mevcud sâir layiha ve benzeri yazıları da gerektiğinde inceleme sahasına çekilmiştir- ve bir tarih eseri olarak değerinin tesbiti dışında, gözlemek istediği asıl önemli olan diğer bir hususu, eserin satır aralarının okuyarak değerlendirilmesi, yorumlandırılması, gizli anlam ve vermek istediği mesajların çözülmesi, dolayısıyla, eserin Tanzimat devrine dolaylı bir yorum getiren ve telmihen bu devrin muhasebesini yapan bir tarih kaynağı olarak da sorgulanması gibi, zor ve ilgi çekici bir hedefi gözüne kestirmiş bulunmaktadır. Dr. Neumann, bu çalışması ile *Cevdet Tarihi*'ni daha sıhhatle ve berraklıkla kullanılır bir kaynak haline gelmesine katkıda bulunduğu ve eserin bir tarih olarak mevcud olan değerini daha da arttırdığı muhakkaktır.

Christoph K. Neumann

Das İndirekte Argument
Ein Pladoyer für die Tanzçimat vermittels der Historie Die geschichtliche Bedeutung von Ahmed Cevdet Paşas Tarih

İMünster-Hamburg 1994,

Giriş'te, çalışmanın hedefi ve takib edilen metod hakkında bilgiler verilmekte ve çalışma, Cevdet Paşa ve

Prof. Dr. Kemal Beydilli, İ. Ü. Edebiyat Fakultesı öğretım üyesidır.

eserleri hakkında daha önceleri yapılmış olan diğer çalışmalarla karşılaştırılmaktadır. (s.1-15). Burada, Cevdet Paşa'yı genelde daima bir ananevî Osmanlı ve İslâm tarihçisi olarak niteleyenlerin, önce bu kavramlardan ne anlaşılması gerektiğini ifade etmek zorunda olduklarının vurgulanması isabetlidir. (s.4). Aynı şekilde, eserin yabancı tarihçilerden etkilendiği savı, eserin bizzat kendisinde pek az iz bırakmış olduğundan, yeterince delillendirilmesi mümkün olmayan bir hususdur. Türkiye'de modern İslamcıların, kendi fikirlerini paşanın fikirleri gibi takdim etmekte oldukları, kimi yazarların Cevdet'in görüşleri ile kendilerinin olmasını düşündükleri tasavvurları arasına mesafe koyamadıkları ve bunları birbirine karıştırdıkları gibi, örnekleri ile tanıklanan haklı itirazlar, bu tür yakıştırmalardan ve terakkiperver ve reaksiyoncu cepheleşmelerin elinden, Cevdet Paşa ve Tarih'ini kurtarmak, bu çalışmasının bir diğer hedefi olarak belirtilmektedir. (s.13)

Çalışmanın sorguladıkları: Müellifi eserinden ayrıştırmak, tarih kasdıyla tarih kaleme almadığının, tarihi müellifin otomatikman kaleme aldığı bir telifat değil de, onun ele aldığı çeşitli konular karşısındaki dünya görüşünün bir vasıtası olarak görmeye çalışmak ve eseri devrinin görgü şahidi olarak değerlendirmek. Yazara göre, Cevdet Tarihi, bu anlamda belirli bir kasdı ve mesajı olan bir eserdir. Ancak, bunun mükemmelen analizi, Cevdet'in zihniyyetinin tahlilinden geçer. Öte yandan 4000 sahifelik bu eser, çoğunlukla kaynağı belirlenmemiş iktibaslarla doludur. Eserin bu anlamda tahlili, konuları içinde önemli ve önemsiz olanların ayıklanması, harcıâlem olanın kendine özgü olanlardan tefrik edilmesi, ancak her satırının tek tek tahliliyle mümkündür. (s.6) Cevdet, tarihini, kaynaklarının ve edindiği bilgilerin pek etkisinde kalmadan, kendi görüş ve zihniyyeti dahilinde kaleme almıştır. Bu ise ortaya objektivlik sorusunu çıkartmaktadır. Söylenen ve belirtilenin yanında, sukut ile geçiştirilenin de ortaya çıkartılması, çalışmanın zorlu hedefleri arasındadır. (s.7). Ancak, Dr. Neumann'ın ifadesini tekrarlayacak olursak, bir metnin tümünü veya bir metin parçasının bir kısmını kabul görecek bir tarzda izah etmenin sistemini kurmak isteyen herkes, genelde kendi görüşlerini ileri sürme tehlikesiyle karşı karşıya kalır, dolayısıyla bir konu hakkında fikir yürütme, tabiyatı itibariyle polemiğe açıktır. Bu anlamda, haliyle bu çalışmada da ileri sürülenlerin tartışılması söz konusu olabilecektir.

Dört bölüm halinde tanzim edilen çalışmanın bir tarihin tarihi başlığı altında yer alan ilk bölümü, *Cevdet Tarihi*'nin oluşum sürecini takib eder. Bu zaman içinde müellifin hayatında görülen değişikliklerin, eserin kimi ahenksizliklerinde kendisini hissettirmekte olduğu tesbit edilir, dolayısıyla, müellifin biyografik ayrıntısında eser tahlil edilir. (Cap.1a, s.15-71). Müteakib kısımda (Cap.1b, s.72-107) eserin muhtevası ve bu muhtevanın ilk ve son tab'lar arasındaki farklılıkları belirtilir bir takım önemli değişiklikler örneklenir ve bunlar levhalar halinde gösterilir. Tertîb-i cedîd mukayeseli olarak ele alınır. Bu kısım sonunda, Tertîb-i cedîd'de yeniden kaleme alınmış olan Mukaddime tahlil ve ilk tab'daki metni ile mukayese edilir. *Cevdet*'in çeşitli basımları arasındaki muhteva farklılıkları ayrıntıları ile ve levhalar halinde gösterilmiş olmakla beraber, eserin yazmaları ile matbu nüshaları arasındaki uyum ve farklılıklar sorgulanmamıştır. Bu durumda, eserin yazma nüshalarının aynen basılmış olup olmadığı suali cevaplandırılmamış olarak kalmıştır.

İkinci bölümün ilk kısmında (Cap.2a, s.108-129) Cevdet'in münferit tarihi olayları ne şekilde ele aldığı, nasıl tahkiyye ve tefsir ettiği sorgulanmaktadır. İlmiyye sınıfına karşı yaptığı değerlendirmeler ve yorumlar bütün eser boyunca karşımıza çıkan bir husustur. Kendisinin de bu sınıfa mensubiyyeti değerlendirmelerini daha da ilginç hale getirir. Ön saflarda "ülemâ-yı resmiyye"ye (= kağıd üzerinde ülemâ, kartvizit ülemâsı, cüppe ülemâsı. Cevdet'in, bilgisizlikle suçladığı,"artık âlim ve câhil belirsiz oldu" serzenişlerine muhatab ettiği ve "cühelâ-yı âlimnümâ" tavsifine mustahak kıldığı, "tarik-i ilmiyyenin vaz'-ı asliyyesi o kadar bozuldu ki, yalnız ism ü resmi (etiketi) kaldı" yargısına vardığı, o devrin "Abdüşşekûr" efendileri!) karşı olan tutumu dikkat çeker. (s.108 vd.) Cevdet'in ülemâyı yargılayışındaki sâiklerin sorgulanması ve bu yargıların Osmanlı devlet yapısındaki yerinin tanımlanmasındaki etmenler gözlenir. İkinci kısımda (Cap.2b, s.130-166) 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin dramatik gelişmesinin parlak örneği olan III. Selim'in tahttan indirilmesi olayının nasıl kaleme alındığı tahlil edilir. Bu konudaki kaynakların nasıl kullanıldığı sorgulanır ve örneklenir. Çeşitli malzemeler karşısında seçici davranmasının müverrihimize belirli bir üstünlük sağladığı belirtilir. Belge ve kaynakların incelenmesi ise, meselelerin anlatım ve değerlendirilmesindeki tasarımını ifşâ eder. Yeniçeri Ocağı ve ocağın özerk yapısı Cevdet'in ilgi odaklarından birini teşkil eder. Merkezîleşme teşebbüslerinin gündemde olduğu bir devirde yetişen Cevdet için bu konu özellikle önem taşır. Yeniçerilerin imparatorluk tarihindeki rollerine, bu tarih eserinde nasıl yer verildiği tahlil edilmeye çalışılır. Cevdet'in, III. Selim'i anlatırken nasıl kalem oynattığı, bu hükümdarın mümeyyiz vasıflarının tebarüzünde ne derecelerde gayret gösterdiği, hükümdarın muttasıf olduğu vasıfların, hal'ine varan gelişmelerde ne derecelerde etken olduğu, dolayısıyla müellife göre bir hükümdarın hangi vasıflarla mücehhez olma-

sı gerektiği ve *Cevdet Tarihi*'nde böyle bir tanımlamanın, ideal bir hükümdar tanımlamasının verilip verilmediği hususu, sorgulanarak incelenir. Bu bölümün üçüncü kısmında (Cap.2c, s.167-193) *Cevdet Tarihi*'nde en çok ismi geçenler arasında yer alan Napoleon Bonaparte ele alınır. Böylece Cevdet'in yabancısı olduğu bir dünyaya karşı bir tarihçi olarak yaklaşımı gözlenir. Avrupa devletleri ile nasıl bir ilişki içine girilmesi gerektiği hakkındaki görüşleri tesbit edilir. Bunların, yaşamakta olduğu Tanzimat devrinin bir ricali olarak kendisi için ayrı bir önem taşıdığı vurgulanır. Avrupa'daki gelişmelerin, tarihindeki düşünce silsilesiyle nasıl bütünleştirmeye çalıştığı hususu değerlendirilmeye çalışılır.

Üçüncü bölümün ilk kısmı (Cap.3a, s.194-212) *Cevdet Tarihi*'nde takib edilen metodu ele alır. Önce Cevdet'in fenn-i târîh ile ilgili metodolojisi tanımlanır ve tahlil edilir. Tarihsel nedensellik ve kaynak değerlendirmesi ve kullanımı takib edilir, tarih tahkiyyesi ve yorumlandırmaları kavranmaya çalışılır. İkinci kısımda (Cap.-3b, s.213-233), bu yorumun bütününü içine alan bir sistemin oluşturulmuş olmadığı tesbit edilir. İbn Haldun'cu tarih tezinin kullanımı araştırılır ve Cevdet'in İbn Haldun'a olan bağlılığı ile ilgili yerleşmiş kanaat ve önyargıdaki haklılık payı sorgulanır. Cevdet'in Ibn Haldun'un görüşlerine karşı çıkmakla beraber, bunları sistemine kattığı vurgulanır, dolayısıyla determinizmini almadan, İbn Haldun'un tarih metodunu nasıl kullandığı tahlil ve tesbit edilir.

Dördüncü bölümde *Cevdet Tarihi*'nin genel muhasebesi yapılır. Bu bölümün ilk kısmında (Cap.4a, s.234-265) Tarih'deki açıkça belirtilmiş veya muhtevadan hareketle zımnen ifade edilmek istenen -dolayısıyla ibret alınması umulan- derslere eğilinir. Cevdet, tarihin ibret alınmak üzere olduğunu zaten vurgulamaktadır. Bu durumda alınması istenilen dersler nedir ve bunların müverrihin yaşadığı devir için siyâsî boyutu ve mesajları nelerdir. Son bölümün ikinci kısmında (Cap.4b, s.266-283), bu muhasebenin Osmanlı tarihinde dinin oynadığı rol itibariyle sorgulanması işine girişilir. Müverrihin yaşadığı devirde din, imparatorluğun yapısal değişimlere uğramasıyla oluşan dalgalanmalar içinde önemli bir konu olarak durur.

Cevdet Paşa

Cevdet Tarihi, uzun oluşum süreci ile, müverrihin tüm siyâsî hayatına refakat eder. Bu eserin müverrihin faaliyet dokusuna, başarı veya başarısızlıklarına nasıl bir tesir icra ettiği, suâlinine cevap aranır.

Sonuç kısmında, tarih felsefesi ve siyâsî tarih sistemi olarak İbn Haldunculuğun Cevdet'de temsil edilmediği (s.234), eserin Tanzimat'ın görüş açısı doğrultusunda kaleme alındığı (s.276), devrinin bir âlimi olarak Cevdet'in, reformları önemsediği ve bunların Avrupa etkisi ile vücuda getirilmediği fikrinde olduğu, reformların devletin kurtulması amacı ile yapıldığı ve dinî bir takım hedefler ve kaygular gözlemediği (s.277), eserde, reform güvencesi ve reformcu niyet beyânı doğrultusundaki kayıtların azlığının, eserin konservatif bir zihniyettin ürünü olarak algılanmasına yol açtığı (s.280) gibi önemli neticelere varılmış bulunması, çalışmanın üzerinde uzun zamanlar tartışılacak bir fikrî yapı arzettiğinin delilleridir.

Dr. Neumann'ın büyük bir emek mahsûlü olan bu eserinin, en kısa zamanda Türkçeye tercüme edilerek, daha geniş bir okuyucu kitlesinin istifadesine sunulmasını hararetle tavsiyye ederim.

Bazı düzeltme teklifleri:

s.23, n.24: Ziştovi mükalemesi oturumunu gösteren resim, 1309, V, 271 değil 371 olacak. Burada adları geçen gerek Arif Hikmet ve gerekse babası İsmet, kendi zamanlarındaki Osmanlı elkablarının kullanılmasındaki gerekçeli ve bilinçli uygulamaya riâyeten, Bey değil Beyefendi olarak zikredilmelidir.

s.30, n.58: *Cevdet Tarihi*'nin ilk üç cildinin neşri ile ilgili olarak 1856'da Hammer tarafından yapılan tanıtmalarda, eserlerin fihristlerinden hareketle yapılan muhteva açıklamalarında ilgi çekici tercüme hatalarının mevcud olduğuna dikkat çekmek isterim.

s.31, n.59, (kezâ s.208, n.50): Prusya kralı II. Friedrich'in ölüm tarihini Cevdet, Vâsıf'dan almış olarak 15.8.1786 olarak göstermiştir. Hammer bu yanlışlığa tanıtmasında işaret ediyor ve kralın ölüm tarihinin 17.8. olması gerektiğini belirtiyor. Ancak, burada Vâsıf ve Cevdet'in verdiği bu tarihin hangi kaynakdan geldiğini sorgulamak ilgi çekici olurdu, zirâ yakın zamanlarda basılmış

ve hattâ doğrudan II. Friedrich'in biyografisini ele alan bazı eserlerde bile kralın ölüm tarihi Vâsıf ve Cevdet'in belirttiği şekilde (15/16 Ağustos gecesi) gösterilmektedir. Bkz. mesela, Friedrich der Große. Mit einem Essay von Constantin von Grünwald. *Porträt des Genius*. Band 6. Marion von Schröder Verlag Hamburg 1967, s. 40

s.35/36: Kuleli Vak'ası'nı, "Kuleli kışlasında meydana gelen bir subay ayaklanması" olarak tanımlamak ve bu hatalı temel bilgiye dayanarak yorumlarda bulunmak yanlıştır. "Bu türdeki son ayaklanma, 1859'da akim kalan Kuleli ayaklanmasıdır" gibi açıklamaların, s.121'de ve Şerif Mardin kaynaklı olarak tekrarlanmakta olması, işin vehametini daha da arttırmaktadır ve düzeltilecek bir tarafı da yoktur. Krş. U. İğdemir, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1942.

s.36: 21. Ra.1876 tarihi 1276 olacak.

s.43: 1865/66 Mustafa Fazıl Paşa münasebetiyle Mısır Hidiv'liğinden bahsetmek, o tarih için henüz çok erken. O sıralarda söz konusu olan Mısır Valiliği'dir.

s.45: Bu sahifede, Cevdet Paşa'nın genç yaşında önemli mevkiilere gelmesi ve memuriyyette yükselmesi ile ilgili olarak yapılan hesaplar ve dolayısıyla bu hesaplara göre yazılmış olanlar tekrar gözden geçirilmelidir. Burada, Cevdet'in Şeyhülislam olabileceği ihtimali ve bizzat kendisinin bu hususdaki beklentisi üzerinde fikir yürütülürken, Cevdet'in 1863'de Anadolu kazaskeri pâyesi aldığı, dolayısıyla Şeyhülislamlık için önünde yalnızca Rumeli kadıaskerliği mertebesinin kaldığı, ancak Şeyhülislam olacak ve on sene bu makamda kalacak olsa bile genç yaşlarda emekli olacağı ve bir şeyhülislam emeklisi olarak da sair devlet işlerinde hizmete alınmasının, böyle bir uygulamanın örneği bulunmadığından ötürü, söz konusu olamayacağı gibi makul görünen fikir yürütmelerden hareketle, Cevdet'in ilmiyye tarikinden ayrılarak, kendisine daha uzun süreli devlet hizmeti ve yükselmeler vaad eden mülkiyye tarikine geçmeyi tercih etmiş olabileceğine işaret edilmektedir. Böylece Cevdet'in 1866 senesi başlarında vezir olduğu vurgulanır. (s.45). Cevdet 1823 doğumlu olduğuna göre, vezirliğe yükseldiği zaman 43 yaşındadır. Dr. Neumann, hesaplarına, Cevdet'i vezirliğe yükseltildiğinde -herhalde dalgınlıkla- 32 yaşında göstererek başlamaktadır. Dolayısıyla, Rumeli kazaskerliğinden şeyhülislamlığa geçtiğinde yaklaşık 40 yaşında olacağını, en iyi ihtimalle on sene Şeyhülislamlık yapsa 50 yaşlarında ve henüz genç denilebilecek bir yaşta emekli olacağını ve devlet hizmetine bu sıfat ile veda etmek zorunda kalacağını hesaplar. Oysa, Anadolu paye-kazaskerliğinden vezirliğe atandığında 43 yaşında olduğuna göre, bu hesabın 43 yaş üzerinden -veya Kazasker pâyesi aldığı seneki yaşı olan 40 üzerinden- yapılması gerekecektir. Dolayısıyla Cevdet, -Dr. Neumann'ın hesabına devam edecek olursak- 50 yaşlarında Şeyhülislam ve 60 yaşlarında da bu makamdan emekli olacaktır ki, ilmiyye tarikinden genç yaşlarda emekli olma hesabı ve bu yüzden tarik değiştirmesi itimali, bu on senelik yanılgıdan ötürü, mesnedsiz kalmaktadır. Ayrıca, kezâ belirtildiği gibi, kazasker pâyesi taşımanın bilfiil Şeyhülislamlığa giden yolu açıp açmayacağı da şüphelidir.

s.75, n.7: Dr. Neumann'ın, *Koca Sekbanbaşı Risalesi* ile ilgili olarak Babinger'in (GOW), bu risalenin Mehmed Münib Efendi'ye ait olduğuna dair yaptığı açıklamaya katılmadığı ve fırsat bulacak olursa bu risaleyi yayımlamak istediği hakkında yapmış olduğu beyanı maalesef pek zayıftır. Önce Babinger'in bu eserinin 1927 tarihli olmasından gelen ve aradan geçen uzun zaman içinde oluşan büyük zafiyyetine, bu eserin Türkçe'ye tercümesi münasebetiyle yaptığımız etraflı tenkid ve itmamını örnekleyen bir tanıtma münasebetiyle değinmiş olduğumuzu hatırlatalım. (Bkz. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, I, İst. 1985). Dolayısıyla, artık Babinger'in verdiği bilgilerden yola çıkılması sakıncalıdır. *Sekbanbaşı Risalesi*'ne gelince: Müellifinin Münib Efendi'nin olamıyacağına dair ilk düzeltme 1917'de Abdurrahman Şeref Efendi tarafından yapılmıştır. Risalenin yakın zamanlarda yapılmış ve ilmi olmayan bir yayımı da mevcuttur. Risalenin arz ettiği meseleler henüz çözümlenmemiştir. Özellikle müellif sorunu ve muhteva yorumu ve mevcud yazmalarından hareketle ilmî bir neşri için geniş bir çalışmanın tarafımızdan sürdürülmekte olduğuna ve Sekbanbaşı yakıştırmasıyla herhangi bir kimsenin bu risalenin müellifi olamayacağına, on sene önce işaret etmiş bulunmaktayız. (Bkz. "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd'e dair Risâlesi", *TED*, XIII, İst. 1987, s.388). Bu çalışmamız yakında ilim âlemine sunulacaktır.

s.102, n.126: Osmanlılar, 1774'den önce Halife ünvânını kullanmadılar ve böyle bir resmî ünvân oluşturmadılar, iddiâsı kasdı aşmıyor mu? Bu ünvân daha önceki tarihlerde de, nâme-i hümâyûnlar başta olmak üzere çeşitli resmî yazışmalarda kullanılmadı mı?

s.109 (kezâ, s.209): Kırım'ın ilhakının bir Prusya-Osmanlı ittifakı ile önlenmesi ile ilgili olarak Vâsıf ve Cevdet Efendiler arasındaki, devrin ricâli ve özellikle ülemâsı hakkında karşılıklı suçlamalar içeren münazaranın, ittifak gibi bir niyyeti zaten olmayan kralın açık tekzibi ile dayanak noktasından mahrum kalmış olduğu, ilgili literatüre başvurularak gösterilmiş olsaydı, daha ilgi çekici yorumlarda bulunmak mümkün olurdu. (Bkz. K. Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, İstanbul 1985, s. 129-141)

s.133: Burada dipnotlarında gösterilen bazı kaynakların, ciddi matbuları mevcud olduğu halde, neden yazma-

larının kullanılmış olduklarını ve bu matbu nüshalara hangi sebeplerden ötürü herhangi bir işarette bulunulmadığını ve itibâr edilmediğini anlamak mümkün değildir. Meselâ, n. 12, "Tüfenkçibaşı Arif Risalesi", Çetin Derin tarafından uzun zaman evvel, özenli bir şekilde yayımlanmış bulunmaktadır. (Bkz. *Belleten*, 38/151, Ank. 1974). Matbu nüshadan haberdâr olunmuş ise, o zaman eserin yazmasını kullanmanın özel nedeni olmalıdır ve bu da, yanlış anlamalara ve tereddüdlere yol açmamak için muhakkak surette belirtilmelidir. Halil Nuri'nin (Nuri Tarihi) görülmemiş olduğu ifade edilmiştir. Ancak, görülüp, incelenmiş olsaydı, bu tarihin zannedildiği gibi Selim'in tahtan indirilişine kadar gelmediği -eser, İÜEF. Tarih Bölümünde bugünkü harflere çevrilmiş olarak araştırıcıya hazır bulunmaktadır- keşf edilirdi. (s.134). Kezâ, Übeydullah-ı Kuşmânî'nin (herhâlde bu zâtın isminin bu şekilde yazılması daha doğrudur) eserinde de Selim'in tahtan indirilmesi ("hem de söylentiye göre ilk defa hal'i tahkiye eden yazar imiş"!) yoktur. Aksi de söz konusu olamazdı, zirâ eser, daha Selim tahtta iken kendisine takdim edilmiştir. Bu sebeden ötürü, n.14'de yapılan açıklamaların da işaret ettiği gibi, meseleyi tahkik bâbında nafile yorgunluk çekilmiş. (Bkz. Zebîre-i Kuşmânî, İÜSBE. YLT. İst. 1989. Tarih Bölümü'müzde araştırıcının emrindedir!).

Yayla İmamı Risalesi, kezâ, vaktiyle Çetin Derin tarafından gayet sağlam bir şekilde yayımlanmıştır. (*TED*, III, İst. 1973) Teknik bir sebeb vaz' ve matbu nüshaya işaret etmeden, doğrudan yazmalara müracaatin izahı nedir? "Karal, Selim III'ün Hat-tı hümayunları, s.189, bir Tarih-i Câbî zikrediyor". Bu, bilinmeyene işaret eden muammalı ifadeden sonra, eserin Berlin'deki nüshasından istifa edildiği kaydedilmekte. *Câbî Tarihi*, Mehmed Ali Beyhan tarafından uzun yıllar uğraşılarak doktora tezi olarak hazırlandı (1992) ve şu anda TTK tarafından basılmaktadır. Tarih Bölümü'müzde de bir nüshası araştırıcıya büyük kolaylık sağlamak üzere kullanıma hazır beklemektedir. Mehmet Ali Beyhan'ın uzun seneler süren zorlu mesâîsine rağmen, eserden hâlâ mechûlen söz etmenin ve eserin 1910/11'de Süssheim tarafından yaptırılan müstansah nüshasını kullanmanın tek bir izâhı vardır, o da literatür tahkiki hususunda gereğince hassas davranılmadığıdır. Aynı zannı, Seyyid Mustafa Efendi'den alınan bir iktibas vesilesi ile, tarafımdan yayınlanmış olduğuna yukarıda işaret ettiğim Seyyid Mustafa Risalesi'nden değil de, bunu kullanan bir başkasından zikretme örneği de takviyye etmektedir. (bkz. s.190, n.107). Ayrıca, iktibasları doğrudan öz kaynaklardan yapmak ve muktebisin iktibas zincirindeki muktebesât halkasına girifdâr olmamak metod olarak daha doğru değil midir?

s.135: Cevdet'in ele aldığı konular hakkında çeşitli kaynakları kullanmada seçici olduğu, ancak metod itibariyle bunları yeterli bir kritiğe tâbi tutmadığı ve bu yüzden bazen tenakuza düştüğü iddiâsı doğru olabilirse de, buna delil olarak, aynı sahifenin 21 nolu dipnotuyla verilen örnekte tam bir isabet yoktur. Burada, Nizâm-ı Cedîd'e karşı ayaklananların, reformları yürüten kadroya dahil onbir kişinin idamlarını taleb ettikleri bir listeden söz edilmektedir. Bu listede yer alanların isimleri Cevdet'de iki ayrı yerde verilmiş olduğu ve bu listede yer alan Abdullatif Efendi'nin ilk listede (1309 VIII, 162-163) adının zikredildiği halde, ikinci zikrediliş esnasında (1309, VIII, 179) verilen listede bu zâtın adının yer almadığı, dolayısıyla Cevdet'in iki ayrı kaynağı kritik etmeden kullanmış olarak, tenakuza düştüğü örnek olarak gösterilmektedir.

Bu zât her iki listede de mevcuttur. Şu farkla ki, birinci zikrediliş listesinde Lutfullah Efendi ve ikinci zikrediliş listesinde ise Abdullatif Efendi olarak geçmektedir. Bunların ikisinin aynı zât olduğu, bu şahsın Kapan Nâibi ve Müderris olduğunun her iki listede ve farklı olarak verilmiş olsa dahi isimlerinin hemen yanında vurgulanması ile sâbittir. (VIII, s.163 ve 179). Bu farklı isimlerle anış, Cevdet'in kullandığı iki ayrı kaynaktan gelmiş olmalıdır ve Cevdet'in tashih etmediği bir hususdur, dolayısıyla Dr. Neumann'ın işaret ettiği tenakuz hali için doğrudur. Nitekim, bu zât, Tüfekcibaşı Arif'de Lutfullah (Ç.Derin, s.393), Cevdet'in kaynakları arasında olan ve Dr. Neumann'ın gözden kaçırdığı, o devri yaşamış olan Ebu Bekir Efendi'de(Vak'a-yı Cedîd, s.28) Abdüllatif olarak geçmektedir. Burada, bu zâtın, Keçecizâde damadı olduğu ayrıca tashih edildiğine göre, arşiv kaynaklarından delil göstermeye gerek kalmadan esas ismini bu şekilde olduğunu kabul edebiliriz.

Öte yandan, yine gözden kaçırılan ve Cevdet'in kaynakları arasında olan Âsım Efendi'nin matbu Tarih'i dışındaki notlarında da bu zâtın ismi Abdüllatif olarak geçmektedir ki, Âsım Efendi de o kanlı hadiselerin yakın görgü şahididir. (Bkz. "Müverrih Âsım Efendi'nin metrûkat-ı târihiyyesinden birkaç parça", *TOEM*, VII, 186). Ancak, burada, Cevdet'in gözünden kaçan ve tenakuza düşmesine yol açan tesbit isabetli olmakla beraber, iki değişik isimle kaydedilen bu şahısların aynı kişiler olduğu hususu, bunların Kapan Nâibi ve Müderris olduğu vurgulanmış olmasına rağmen, Dr. Neumann'ın da gözünden kaçmış ve bu şahsın, verilen listelerin birinde mevcud olmadığı yanılgısıyla, kendisinin de hataya düşmesine yol açmıştır. Dolayısıyla, Cevdet'deki bu tenakuz, böyle bir düzeltmenin yapılması ile gösterilmiş olsaydı, daha ihâtalı ve isabetli olurdu.

s.153: III. Selim devri Nizâm-ı Cedîd ricalinden meşhur Mustafa Reşid Efendi'den, 1792'de Nizâm-ı Cedîd'e dair vermiş olduğu Lâyiha münasebetiyle bahsederken, bu zâtın, Cevdet'in hâmisi ve Tanzimat devrinin önderi olan Mustafa Reşid (Paşa) ile aynı şahıs olmadığı yolunda, parantez içinde bir uyarıda bulunulması, pek naiv bir ihbârdır. Mustafa Reşid Paşa 1800 doğumlu olduğuna göre, 1792'de zaten henüz dünyaya gelmemiş idi. Üstelik, bunlardan birinin 1792'de Nizâm-ı Cedîd'e dair Lâyiha vermiş olduğuna değinirken, diğeri ile karıştırılabileceğini düşünmek mümkün mü? Ayrıca Kethüda (Köse Kâhya) Mustafa Reşid Efendi sıradan bir kişi değil, Nizâm-ı Cedîd devrinin en önde gelen simalarından biridir.

Türk Halk Türküleriyle İlgili Almanca Bir Kitap

MUSTAFA DUMAN

Selçuk Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Ali Osman Öztürk'ün *Das Türkische Volkslied Als Sprachliches Kuntswerk* adlı incelemesi "Alman Halk Türküleri Arşivi" yayınları arasında yayımlandı.[1] Öztürk Almanca olarak kaleme aldığı kitabında Türk halk türkülerinin çeşitli özelliklerini anlatıyor ve örnek olarak aldığı bir türkünün beş veryantını Alman halk türkülerinin "balad" türüne uygulanan bir metodla inceliyor. Türk halk türkülerinden "türkü-destan" türünün "balad"la olan benzerliği bu yöntemi kullanmasını haklı çıkaracak nedendir. Bu tür çalışmalar dış ülkelerde, örneğin Almanya'da yapılmaktadır.

Bir türkü üzerine yapılan doktora tezleri bile vardır. Bizde ise bu tür çalışmalar bugüne değin yapılmamıştır. Ali Osman Öztürk'ün incelemesi yabancı bir dilde yazılmasının yanısıra, bizde bu türde yapılan ilk çalışma olması açısından da önem taşımaktadır. Kitabın önsözünde Otto Holzapfel'in de belirttiği gibi, bu çalışmanın Almanca olarak kaleme alınması sıkça rastlanan bir durum değildir ve takdirle karşılanmıştır.

Kitabın ilk bölümünde Türk halk türküleriyle ilgili, bugüne kadar yapılmış derleme ve araştırma çalışmaları değerlendirilmektedir. Oldukça geniş bir literatürden yararlanan Öztürk, Martti Räsänen, Bilâl Aziz Yanıkoğlu ve Hamamizâde İhsan'ın derlemelerini de ansa iyi olurdu.[2] Kitabın diğer bölümlerinde Türk halk türküleri, türleri, dize şekilleri, dize sayıları, uyakları, dil yapıları, bu arada "formel" denilen kalıplaşmış anlatım şekilleri, konuları ve metin yapıtları açısından incelenmektedir. Bu arada birçok türkü metni de Öztürk tarafından Almanca'ya çevrilmiş ve özgün Türkçe metnin yanında türkülerin Almanca çevirileri de verilmiştir.

Kitabın ana bölümünde "türkü-destan"lar incelenip Alman halk türkülerinin "balad" türü ile olan benzerliği belirtilmiş, "Kalk gidelim Leylâm yolumuz uzak" diye başlayan türkünün beş çeşitlemesi (varyant) örnek olarak alınmış ve Alman araştırmacıların "balad" türünü incelerken kullandıkları yöntemle incelenmiştir. Bundan sonra yapılacak benzeri çalışmalara örnek teşkil edebilecek bu incelemede ele alınan halk türküsü ve çeşitlemeleri, şekil, dil özellikleri, anlatım yapısı, içerik, dizelerin yapısı, türküde kullanılan motif yapıları, türkudeki kişiler, anlatılan yerler ve türküdeki gerçeklik bakımından analiz edilmiştir.

Das Türkische Volkslied Als Sprachliches Kunstverk

Çeviren: Ali Osman Öztürk

Das Türkische Volkslied Als Sprachliches Kunstwerk, Türk halk türkülerinin çeşitli özellikleriyle tanıtılması konusunda yararlı olacaktır. Ali Osman Öztürk'ün kitabında sunduğu türden incelemelerin bu konularla ilgilenenler tarafından örnek alınarak yeni yeni çalışmaların yapılması en büyük dileğimizdir.

1 Ali Osman Öztürk, **Das Türkische Volkslied Als Sprachliches Kunstwerk,** Studien zur Volksliedforschung, Im Auftrag des Deutschen Volksliederarchivs, Peter Lang AG, Europaischer Verlag der Wissenschaften, Bern, 1994, 272 s.

2 Martti Räsänen, "Eine Sammlung von Mani Liedern aus Anatolien", **Journal de la Societe Finno-Ougrienne XLI,** Helsinki, 1926, s. 1-60; Martti Räsänen, **Chansons Popularais Turques du Nord-Est L'Anatolie,** Helsinki, 1931, 515. (Bu iki çalışmanın ve M. Räsänen'nin Türkiye'de yaptığı diğer ağız derlemelerinin tıpkıbasımı 1995 yılında, İstanbul'da Pera Yayıncılık tarafından yapılmıştır.); Bilâl Aziz Yanıkoğlu, **Trabzon ve Havalisinden Toplanmış Folklor Malzemesi,** İstanbul, 1943, 326 s.; Mustafa Duman, "Hamamizade İhsan'ın Derlediği Trabzon Manileri", **Trabzon 88-89 Kültür-Sanat Yıllığı,** İstanbul, 1989, s. 25-84.

KİTAP DAĞARCIĞI

Bir Zamanlar Köy Enstitüleri

Eğitim tarihimizin çok övülüp yerilen, açıldığı için sevinildiği kadar kapatıldığı için de sevinilen, kısa sürede parlayıp söndüğü halde köy çocuklarına ve köy toplumlarına büyük bir ışık kaynağı olan, binlerce eğitim emekçisi ile yüzlerce bilim ve sanat adamının yetişmesine ocaklık eden Köy Enstitüleri, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin halkçılık ve köycülük ilkesinin millî eğitimimize yansımış kurumlarındandır. Cumhuriyetin ilanından sonra okur yazar sayısının çoğaltılması, ilköğretim sorunlarına ve özellikle köy okullarıyla ilgili sorunlara çözüm aranması yolunda yapılan çalışmalar içinde Köy Enstitülerinin özel bir yeri vardır. Bugüne kadar Köy Enstitüleri ilgili birçok yayın yapılmıştır. Bu yayınlar arasında eğitim tarihi ile uğraşan Türk ve yabancı bilim adamlarının incelemeleri ile bu kurumlarda öğretmenlik ve yöneticilik yapanların, buralardan yetişen aydınların anıları belli başlı kaynakları oluşturur. Köy Enstitüleri için büyük çapta incelemeler, çok yönlü araştırmalar, kurumsal monografiler yapmanın zamanı geçiyor belki de... Hatta Köy Enstitülü şair ve yazarların, ansiklopedi ve antoloji düzeyi dışında edebiyat tarihçileri tarafından da ele alınması zorunluluk olmuştur.

Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü'nün yayımladığı görkemli ve gösterişli kitaplar zincirine *Köy Enstitüleri* adlı albüm de katıldı. Teknik hazırlığını, genel müdürlüğün diğer kitaplarında da büyük emeği geçen Uzman Nail Tan'ın; bilimsel danışmanlığını Emekli İlköğretim müfettişi Turgut Kavraal'ın yaptığı bu güzel albümde başta verilen kısa tarihçenin ardından "Eğitim Hizmeti Bekleyen Türkiye", "Köy Enstitülerinin Temeli Eğitmen Kursları". "Köy Enstitülerinde Çalışmalar", "Köy Enstitülerinde Günlük Yaşantı, Dersler, Ders dışı çalışmalar", "Köy Enstitülerin de Güzel Sanatlar ve Zanaatlarla ilgili Çalışmalar", "Spor ve Halk Oyunları", "Tarım ve Hayvancılık", "Köy Enstitülüler Görev Başında: Köy Okullarının Yapımı", "Köy Enstitüsü Çıkışlı Öğretmen Görev Başında" başlıklı bölümler altında 480 fotoğraf yer alıyor. Köy Enstitüleri denilince adı her zaman anılan o yılların İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un çektiği resimlerle (Oğlu Engin Tonguç'un izniyle) Eğit-Der ve Turgut Kavraal'ın arşivleri ile kendisi de bir Köy Enstitülü olan Güzel Sanatlar Genel Müdürü Mehmet Özel'in arşivinden alınan resimlerden pek çoğu ilk kez bu albümde yayımlanıyor. İleride bu albümün resimlere açıklamalar eklenmiş yeni basımları da yapılmalıdır.

Köy Enstitüleri

Hazırlayan: Mehmet Özel
Fotoğraf: İsmail Hakkı Tonguç

Eğit-Der Egitim Müzesi, Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1995. 201 s., 32x23 cm., gömlekli ISBN: 975-17-1575-X

Yalın ayaklı ve çarıklı köy çocuklarının bir dönem için umut ışığı olan enstitüler, ülkemizdeki birçok aydınlanma kapısından biri olarak kapatılmak ya da içerik ve işlevleri değiştirilmek yerine aksak yönleri giderilip yaygınlaştırılsaydı daha iyi olurdu, demekten kendimi alamıyor, her 17 Nisanda bir araya gelerek geçmişi, bugünü ve geleceği konuşan Köy Enstitülüleri saygıyla selamlıyorum.

M. Sabri KOZ

İsmail Hakkı Tonguç'un çektiği bir fotoğraf